

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
(науково-літературний)
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 4 (481), April, 1988, Vol. XLI

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитро

Заступник Відповідального Редактора — М. В. Поврозник

Члени Редакційної Колегії:

проф. д-р Г. Васильович, проф. д-р С. Галамай, проф. д-р М.
Кущир, інж. В. Олесків, ред. Л. Полтава, проф. Б. Романенчук,
д-р Б. Стебелівський, проф. П. Цимбалістий

Літературно-мовний консультант — Святослав Караванський

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1988 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окрем. число
Австралія	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол.
Австрія	700 шл.	400 шл.	250 шл.	65 шл.
Аргентина (амер. дол.)	40 дол.	20 дол.	10 дол.	4 дол.
Бельгія	2000 б.фр.	1100 б.фр.	600 б.фр.	200 б.фр.
В Британію	25 ф.	13 ф.	7 ф.	2,50 ф.
Канада	55 дол.	30 дол.	17 дол.	5 дол.
США	50 дол.	27 дол.	15 дол.	5 дол.
Німеччина	110 н.м.	60 н.м.	35 н.м.	12 н.м.
Франція	100 фр.	50 фр.	20 фр.	25 фр.
Швеція	250 кор.	150 кор.	70 кор.	25 кор.

В усіх інших країнах — рівновартість американських доларів.

Передплату просимо вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам
вигідніше — на адресу нашого Заступника у Вашій країні, яку
знайдете на сторінці 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Ки. 4 (481)

КВІТЕНЬ, 1988

Річник ХLI

Зміст IV-ої книжки

З дому неволі

- В 50-ЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА 387
— ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ ПОЕТА І. СОКУЛЬСЬКОГО (Лист Павла Сковча) 393
— ЯК ДОВГО ЖИТЬ НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ ЗНЕВАЖЕНИМ? (Заява П. Сковча) 396

В 1000-ліття Хрещення України

- Роман Кухар: НАШІ ЗАБУТІ ПРАДІДИ (Закінчення, 3) 400
П. Л.: МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ НА СЛУЖБІ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ (Закінчення, 2) 409

Поетія

- Тарас Шевченко: НЕОФІТИ (Закінчення, 2) 421

Наука, дослід

- Євген Крамар: З ВИСОТИ ЛУЦЬКИХ БАШТ 435
Ольга Віташківська: НОВІ ДОСЛІДИ НАД ВІДРОДЖЕННЯМ 20-ИХ РОКІВ ТА МИКОЛОЮ ХВИЛЬОВИМ (Продовження, 2) 451
Володимир Жила: ТРИ УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ 464

Спогади

- Богдан Чуйко: КОЛИ ПЕРЕМОЖЕШ — ТИ ЦАР, А КОЛИ ПОТЕРПИШ ПОРАЗКУ — ТИ БАНДИТ 474
Григорій Стрюк: ГОЛОДОМОР 1933 РОКУ НА СІВЕРШИНІ 486

Огляди, рецензії

- Володимир Жила: ВИМОГЛИВИЙ, ЧУЙНИЙ І ПОСЛІДОВНИЙ (Яр Славутич) 493
ВАСИЛЬ ЛЕВ (До його 83-річчя з дня народження) 499

- ЗВІТ ДІЯЛЬНОСТІ ФІЛІУ УКУ ЗА АКАДЕМІЧНИЙ РІК 1986-1987 502

Присвяти

- Володимир Макар: ЛИСТ ДО ПРОВІДУ ОУН З ПРИВОДУ СМЕРТІ СЛ. П. ЮЛІЯНА ЗАБЛОЦЬКОГО 508
— ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕДСТАВНИКА ОБВУ НА ТРИЗНІ ПО СЛ. П. Ю. ЗАБЛОЦЬКОМУ 508

- ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» 510

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

Мозаїка центральної куполі в Соборі св. Софії в Києві з XI століття

ХРИСТОС ВОСКРЕС!

З нагоди Воскресіння Господнього вітаємо волелюбний Український Народ в Україні і в українській Діаспорі, Голів і Ієрархії українських Церков, Голову й Провід ОУН, Голови й Членів УДП, АБН і СУВФ, Співробітників нашого журналу, Передплатників і Жертводавців. Бажасмо Вам щасливих Свят Воскресіння Господнього і всього найкращого в Ювілейному Році Тисячоліття Хрещення України!

*Редакція, Адміністрація і Друкарня
«Визвольного Шляху»*

З дому неволі

В П'ЯТДЕСЯТИЛІТТЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВАСИЛЯ СТУСА

(Звернення до громадськості)

6-го січня 1988 року в таємничий Святвечір минає 50 років з дня народження Василя Стуса — справжнього поета і справжнього громадянина. Він пройшов майже непомітно в бідному нашому літературному світі — просто тому, що було так хмарно й темно, що ніхто нікого не помічав.

Духовні вартості в епоху застою катастрофічно впали. Споживацтво розтлило душу цілого покоління. Страх дрібнив і спідлював людей. Дивились — і не бачили, слухали — і не чули. . .

Коли хтось з наших нащадків недбало махне рукою на покоління людей скалічених, з подвійним сумлінням і з двома рідними мовами, надто кволить для того, щоб пронести естафету духу в майбутнє — все ж таки перед ним постануть імена, що не розмінялись і не впали.

І серед них височітиме сувора постать з гранітним профілем і гострим поглядом добрих очей. Василь Стус — людина рідкісної моральної обдарованості. Він на диво зберіг свій стиль крізь усі суворі етапи життя.

Це й було в основі трагедії: він ніс даровану йому іскру Божу з гідністю і лицарською одвагою, не згинаючись і не обминаючи. Він був свідомий високого Божого дару і свого людського обов'язку.

На такій дорозі поети гинуть.

— Ось етапи його життя.

— Народився він на Вінниччині.

— Дитинство і навчання в школі — на Донеччині.

Донецький педінститут.

Військова служба — стройбат на Уралі. — 3 роки Аспірантури в інституті літератури і виключення з аспірантури за участь у громадських протестах.

Різні чорні і тимчасові роботи — 7 років.

Мордовські табори суворого режиму — 5 років.

Заслання в Магаданському краї — 3 роки.

Другий арешт за участь у правозахисній Гельсінській групі — відбув 5 років.

Смерть у таборі особливого режиму на Уралі на 47 році життя 4-го вересня 1985 р. і могила на табірному цвинтарі під стовпчиком № 9.

Творчість Василя Стуса нам відома лише наполовину.

Окремі цикли віршів, опубліковані на початку 60-их років у київських журналах.

Збірки поезій «Зимові дерева», «Веселий цвинтар», «Палімпсести» — видані на Заході.

Не зібрані його переклади з Гете, Рільке, Бодлера, Кіплінга.

Не зібрані його неопубліковані повісті й оповідання. Десь у матеріалах кримінальної справи зберігається талановитий есей — «Феномен доби» — слова на захист поета Павла Тичини проти казенного Тичини, виставленого на посміховисько школярам.

Нам зовсім невідома остання передсмертна збірка Василя Стуса — «Птах душі». Може, це найбільша річ поета, бо, судячи з історії Василя Симоненка, передсмертний спалах творчості — найсильніший.

Отже, творчість Василя Стуса можна поділити на три періоди: Дотюремний, Тюремний, Прощальний.

Василь Стус вийшов з поетичної школи Рільке — він ніколи не був поетом соціальної ідеї. Саме тому — на фоні гострої публіцистичної поезії 60-их років на Україні — сильного ліричного струменя поезії Василя Стуса майже не помічали.

В його виразному голосі чулися і соціальні ідеї, але то були радше сполохи птаха у клітці:

Оттак живу як мавпа серед мавп
Чолом прогрішним і з тавром зажури
Все б'юся об тверді камінні мури,
Як їхній раб. . .

Часом прохоплювалися у нього посмішки зухвалого смирення:

Більше, ніж Марксові,
Я вірю в ваші чоботи хромові,
То який же я в біса неблагоннадійний?

Зрештою, пронизливою віщою струною звучало передчуття:

Моє ж досье, велике, як майбутнє,

Напевне пропустив якийсь із трутнів,
Із тих, що білий світ мені окрали,
Окрали край, окрали спокій мій.

Не пропустив. . .

Але супереч кримінальним діагнозам я стверджую, що в дотеперішній період його поезія творилась торкалася політики не більше, ніж отой стогін:

Як тихо на землі, як тихо,
І як нестерпно без небес!

Не знаю, як почувають себе ввіймані і замкнені в тюрму злочинці. Але поет — автор ліричних віршів та учасник народного самозахисту словом — і проти нього конвой з вівчарками, загратовані столипіни і воронки, 7 рядків колючого дроту, вишки з кулеметами, — це така абсурдна ситуація, що в ній роздвоюєшся і знов прокидаєшся в іншому, своєму більше природному світі.

«Ти таки не тут, таки не тут».

Тюремна поезія В. Стуса не є соціальним відгуком на цей абсурд. «Палімпсести» (назва тюремної збірки) — це первісні написи, первісні карби душі, що спливають з глибин як пісня часу і долі. На всі грубі удари кулаком по струнах поет відповідає голосом свого ества, що непідвладне обставинам. Звичайно, усвідомлюється, як «яка нестерпна рідна чужина, цей погар раю, храм, зазналий скверна». Звичайно сплескують глобальні питання:

Київ — за ґратами. Київ
Весь у квадраті вікна.
Похід почався Батіїв,
А чи орда навісна?

Але в цій же ситуації абсурду, за грубими реаліями вибудовується свій храм:

Звелась длань Господня
І кетяг піднесла
Над зорі великодні
Без ліку і числа.
Це синь зазолотіла,
Це золото сумне,
Пірвавши душу з тіла,
Об'яснили мене.

Голосить сніговиця,
Колючий хрипне дріт,
А золота жар-птиця
Пускається в зеніт.

Розуміється, кожного ранку жар-птиця знов приземлюється і бачить

Світання, мов яйця пташині,
кволі, спроквола сині,
що випали з гнізд і щебечуть. . .

А вдень вона зовсім відлітає, і прорізує душу тверезість:

Ця Богом послана Голгота веде у паділ, не до гір —
і тінь блукає потаймир.

Для стислості наведемо декілька характерних перших рядків різних віршів:

«Верни до мене, пам'яте моя»
«Церква святої Ірини криком кричить з імлі»
«Тільки тобою білий святиться світ»
«Нерозпізнанне місто дороге»
«Украдене сонце зизить схарапудженим оком»
«Усе моє життя в інвентарі»
«На схід, на схід, на схід, на схід»
«Ще й до жнив не дожив, зелен жита не жав»
«Ані не долюбив. І не жив. І не жаль»
«Як хочеться вмерти»
«Мені зоря сіяла нині вранці».

Треба попередити Стусових читачів: його віршів не можна просто гортати — в них треба входити і повільно обживати їх, як він обживає свої камери, свої етапи — і тоді відкриється унікальне явище в поезії ХХ віку.

«Плач, небо, плач і плач! Пролий невтримне море тонкоголосих вод!» — ось той прибій, що заносить Василя Стуса в Море Великих. Небагато з них пило таку переповнену чашу і знало таку темну безодню під ногами на протязі років, і черпало з тієї безодні вагу Слова. Пастернакова «нечувана простата» «під старість», його вірші «Гамлет», «Якби я знав, що так буває, коли виходив на дебют» — це тільки далекі передчуття тих плавань у чорній воді, тих самосвідомлень, в яких жив Стус, з яких виринав спалахами, з яких творив страшну поезію смерті — і гармонізував її.

Яке ж жорстоке ти, пізнання
Дороги трачених доріг!
Хай увірветься існування,
Хай дух притомлений знеміг,
Хай видава подаленіли
На чорній, як смола, воді,
Та ми жили, немов любили,
І вік пробудем молоді.

Але нас тривожить найбільше творчість Василя Стуса III періоду — прощання. Ми не маємо нічого з тих смертельних 80-их, коли йому було заборонено писати вірші в листах. Знаємо, що багато і легко писалось у безсонні камерні ночі. Уявляємо, як вранці відкривались кормушка, і сонний прапорщик нудно кидав слова: «Ану, осужденый Стус, давайте свою писанину». Василь дивився відсутнім поглядом, наче нічого не чув. Тоді клацали залізні замки, і два прапорщики з черговим офіцером обшукували порожню камеру, обмацували все до нитки і забрали всі списані клаптики паперу. *Nottoq verbum!* Василь відвертався лицем до ґрат з молитвою в болісних очах.

Швидше за все літератори в мундирах і в цивільному ставились до тих віршів холодно: нічого цікавого там не було ні для служби, ні для смаку. Мабуть, були там вірші про зникомість явищ на плесі ріки і не було вже згадок про втрачені островки минулого, бо спомини болять, як почорніла рана. Знаємо, як змінювалися авторитети і цінності, як в'янули сили душі, як пригасали очі і затихали голоси в атмосфері абсолютної бідності, голоду і холоду при тьмяному світлі лампочки (згадаймо Ніцше: не вірте жодній думці, що народилась не з чистого повітря гірських вершин!). Знаємо, як облягають нав'язливі безкрилі образи в затхлій сирості за сліпим віконцем. Але знаємо, що з такими пожитками людина стає ближче до неба в ясну і чисту годину творчості. Достеменно знаємо, що до останку залишились з ним найближчі — Гете і Рільке.

Рукописи Василя Стуса мають бути у тих міністерствах і комітетах, що мали сумний привілей виконувати вирок над речниками Духу і проводити великого поета по етапах жорстокого режиму.

Прости їм, Господи, бо не відають, що творять.

Його останній спів, його три сотні віршів складають останню збірку — «Птах душі». Де вона?

В. Стус залишається поетом ув'язненим. Його поетична спадщина там, навіть уже після того, як сам поет був доведений до заги-

білі в карцерах особливого режиму. Його спадщини не повернули сім'ї. Цьому нема жодного юридичного і морального виправдання. Цього не можна ні зрозуміти, ні прийняти.

В поета кинеш камінь —
Обвалиться гора.

Мені здається, безкарні люди чекають, поки обвалиться гора. Гора вже ворушиться. Культурні кола світу знають і пам'ятають Василя Стуса. Він не з тих поетів, про яких погомонять і забудуть. Збірки його творів перекладаються на європейські мови, виходять за кордоном. Гострий інтерес до його поетичної спадщини проявляється на Україні, в Советському Союзі. Цей інтерес зростатиме. Республіканське видавництво повинно видати добірку його творів. Людям треба пояснити зрозумілою мовою: чи має поетична спадщина безвинно замученого поета досиджувати його 15-річний термін? Чи, може, вона засуджена довічно? Тоді вага її виросте десятикратно.

Згадаймо посмертну долю Лорки. Ми можемо порівнювати не лише смерть цих двох поетів, але й творчість. Їх єднає головне: справжність, яка дається лише великим.

«Героєм цієї книжки є одна-єдина постать — біль». . . Хто це сказав про свою улюблену книгу? Лорка чи Стус? Лорка. Але це ще більше підходить до Стуса.

Треба визнати: Лорка — поет трагічної долі. Але навіть у найчорнішому сні він не міг уявити свого далекого українського брата, який розпочав свою творчість в умовах мертвих — без публікацій, і досяг свого zenіту в умовах, коли вільна поезія трактувалась як кримінальний злочин, і кожен листочок долучався до кримінальної справи.

Отже, Лорка був поетом порівняно щасливої долі. . . Але й Василь Стус був вдячний своїй долі.

Як добре те, що смерті не боюсь я
І не питаю, чи важкий мій хрест.
Що перед вами, судді, не клонюся
В передчутті недовідомих верств,
Що жив, любив і ненабрался скверни
Ненависті, прокльону, каяття.
Народе мій, до тебе я ще верну,
Як в смерті обернуся до життя,
Своїм стражданням і незлим обличчям.
Як син, тобі доземно уклонюся

І чесно гляну в чесні твої вічі
І в смерть із рідним краєм поріднююсь.

Нині він починає ріднитись з рідним краєм і входить у його пісню, як трагічна струна. Згодом ми навчимося читати його лірику як літопис епохи, як свій власний притлумлений голос. Покищо західний світ знає краще Василя Стуса, ніж ми. У вересні 1985 р. радіостанції всіма європейськими мовами повідомляли про загибель українського поета. Преса публікувала трагічні некрологи і урядові заяви. Поскільки нам відомо, з'явилися публікації європейськими мовами. Це був його вихід на світову арену.

Ми звертаємось до літературної громадськості нашої країни, до міністерства культури ССРСР, до президента міжнародного Пен-клубу, до почуття солідарності поетів нашого часу з закликом відзначити через ЮНЕСКО 50-ті роковини українського поета Василя Стуса. Це ім'я гідне такого відзначення, ім'я символічне для кінця ХХ віку. Всупереч течії, за найжорстокіших обставин він проніс у руслі української традиції ідеали гуманізму, патріотизму, демократії. Він по-лицарськи зберіг вірність цим ідеалам до кінця. На таких людях тримається культура, її засади безкорисності, її дух відповідальності за долю рідної землі і планети. Ми певні, що наш заклик підтримають літературні кола Советського Союзу і Заходу. У німців Василь Стус — давно визнаний поет. Для поляків він є найвищим репрезентантом української культури. В англомовному світі Стус виступає нашим репрезентантом культури і Дон-Кіхотського духу. Цей дух нині, як ніколи, потрібен для того, щоб зберегти духовну спадщину, пронести нерозмінною і передати її дітям.

Почесні члени міжнародного ПЕН-клубу:

Євген Сверстюк, Іван Світличний, Вячеслав Чорновіл

Звернення підтримане зібранням Українського культурологічного клубу 18.X.87 в м. Київ.

ЗА ЗВІЛЬНЕННЯ ПОЕТА І. СОКУЛЬСЬКОГО

*Лист Павла Скочка, члена редколегії «Українського Вісника»
до французького щоденника «Монд»*

Газета «Московські новості», що від недавнього часу стала для закордону рупором советської перебудови, в номері від січня ц.р. велемовно описала мало не райське життя політв'язнів у найжорстокішому таборі «країни рад» ВС 389/36-І на Уралі. Не маємо

інформації, як оцінили зарубіжні гурмани російську клюкву в упаковці «Московських Новостей», однак вірогідно знаємо, що дружини політв'язнів зустріли цей суто пропагандистський трюк з неприємним посмаком.

З дружинами українських політв'язнів провів я недавно різдвяний вечір у помешканні вдови замученого в реклямованому 36-тому таборі — визначного українського поета Василя Стуса. Вдень разом ставили в Володимирському соборі свічки за здоров'я останніх мучеників епохи застою. Спостерігав жагуче жіноче моління. Не відаю, чи дійшли ті молитви до Всевишнього, та мені хочеться скористатися наданою мені можливістю за допомогою європейської газети, донести жіноче горе до якомога більшої кількості людей доброї волі. Свій звіт я базую на матеріалах бесід із дружинами українських поетів-політв'язнів Миколи Горбала та Івана Сокульського — Ольгою та Орисею.

Перша щойно повернулася з однодобового побачення з чоловіком, друга не має вістей від свого чоловіка майже півроку. Не відаю, з яких міркувань «Московські Новості» проспівали «Осанну» політичному таборові, який на початку грудня минулого року взагалі ліквідовано й перенесено до табору 35-го в тому ж сумнозвісному Чусовському районі на Уралі. Таке механічне переміщення з 36-го сектора табірної раю до 35-го сектора аніскільки не полегшало долі в'язнів. У новій зоні їх охороняє стара варта, повністю переведена на нове місце. А варта та з 36-го табору — добре відома цивілізованому світові. На її совісті закатовані відомі українські поети і письменники: Валерій Марченко, Олекса Тихий, Василь Стус та Юрій Литвин. Не можна казати, що останні мученики «доби застою» не мають захисту у світі. Десять позавчора я слухав про демонстрації в США на захист українських в'язнів та про долю поета Івана Сокульського. Хотілося б почути більше стурбованості його долею. Сокульський єдиний з українців у новому таборі, якого тримають в одиночній камері, він повністю ізольований від світу.

Доля Івана Сокульського особливо трагічна. Перед самою перебудовою дніпропетровське КГБ намагалася зламати його, намовити виступити в місцевій пресі з напівкомпромісною заявою «Прозріння». Поява тієї заяви підозріла, вона не принесла авторові звільнення. А лише додала йому ще 3 роки в'язниці, і з тих пір Сокульського не випускають з карцерів та одиночок.

На Заході добре відома заява Сокульського, не стану повторятися з цього приводу. Ми, українські дисиденти, відкладаємо остаточну оцінку цього зигзагу в долі нашого товариша та його повер-

нення на волю. Уважаючи його й далі в своїх лавах, пропонуємо його творчість в останньому числі «Українського Вісника», де друкуємо його нові табірні вірші.

Героїчно бореться за свого чоловіка дружина Сокульського, Орися, чия фотографію разом з портретом Івана Сокульського, роботи відомого українського дисидента і художника Панаса Заливахи з Івано-Франківська, я передаю газеті «Монд» для використання. Хоч жіноче самолюбство Орисі Сокульської зазнало удару в наслідок непевного кроку її чоловіка, вона, як справжня українська католичка продовжує активно боротися за його звільнення у всіх советських інстанціях. Зовсім недавно, 12 грудня минулого року Орися Сокульська намагалася розповісти про долю свого чоловіка учасникам міжнародного московського семінару з питань прав людини. Та її туди не пустили. У Москві зняли з дніпропетровського поїзду й того ж дня насильно відправили додому.

Допомагає Сокульському боротися за звільнення їхня дочка Марійка. Регулярно уже 8-ий рік шле батькові свої оригінальні малюнки дівчина-шестикласниця. Із зовсім недитячою переконливістю пише в шкільний зошит, на лекції англійської мови «Мій тато поет. Карається в тюрмі. . .».

Можливості Орисі Сокульської врятувати чоловіка від неминучої смерти в уральському таборі, здається, вже вичерпані на рідній землі, і вона ладна податися в еміграцію, щоб звідти особисто з координованою кампанією пробувати вирвати чоловіка з ув'язнення. Якщо моє слово, слово людини, що має у Франції персональних ангелів-хоронителів, які впродовж років захищали мою творчу долю, щонебудь значить для газети «Монд» та Української Служби в Парижі, то я прошу їх разом організувати Орисі виклик до Франції. Елементарні дані необхідні для виклику такі: Сокульська Орися Василівна, нар. 10 березня 1952 в селі Волошки, Долинського району, Івано-Франківської області; дочка: Марія Іванівна, нар. 29 жовтня 1975 в місті Дніпропетровськ, адреса: Дніпропетровськ, вул. Маршала Конєва 3. Туди слати виклик. Намагалася Орися Сокульська приїхати на сьогоднішню зустріч з кореспондентом газети «Монд» у Москві, пані Сільвією Кауфман, та влада, догадуючися про її намір, не дала їй у школі, де вона вчить математику, дозволу. Тому я виконую її побажання: Свободу українському поетові Сокульському! Соромно «перебудові» тримати поетів за вірші в концтаборах.

Павло Сковок

Член редколегії незалежного журналу «Український Вісник»
Москва, 18 січня 1988

ЯК ДОВГО ЖИТЬ НА РІДНІЙ ЗЕМЛІ ЗНЕВАЖЕНИМ?

Заява Павла Скочка

9 грудня 1987 в Києві арештовано українського журналіста, редактора незалежного «Українського Вісника» Павла Скочка. Його звинуватили в пограбуванні магазину, а в дійсності арештували лише тому, щоб унеможливити йому взяти участь на семінарі гласності та людських прав у Москві. Після дев'ятиденного перебування у тюрмі Павла Скочка звідтам випустили, але переслідування не уриваються. У своїй заяві, що їй Павло Скочок передав на Захід для розповсюдження, він закликає західню пресу підтримати речників незалежної української думки в Україні у критичний час нових переслідувань.

Поклавши за велінням совісти й журнального обов'язку на свої плечі основний тягар роз'їздів по Україні для збирання матеріалів для нашого журналу та незалежної української думки, звик вже, здається, спокійно сприймати постійне стеження державного ока за своїми інтенсивними поїздками.

Та сьогодні, після 9-добового приниження на засмальцьованих тюремних нарах, спокій мій захитався. До патрульної міліційної машини нахабно заштовхали мене посеред білого дня 9-го грудня під приводом підозріння пограбування магазину на околиці Києва Пуща-Водиця — незабаром після зустрічі з головою Українського культурологічного клубу Сергієм Набокою, — з яким домовилися ввечері все ж добиватися спільно до Москви на правозахисний семінар, не зважаючи на те, що вчора трьох інших членів — В. Чорновола, М. Гориня та І. Геля, — до яких купе я мав підісти, з поїзду в Львові зняли. Через три години затримання мені показали санкцію на місячний арешт, підписану прокурором Мінського району Кисва С. Винокуровим, зі звинуваченням вже не в пограбуванні, а в бродяжності без паспорта. Метаморфоза така, шита білими нитками, мене аніскілечки не здивувала. Адже мій прокурор (наші прокурори завжди з нами), будучи ще слідчим київської прокуратури, хвацько склепав мені в застійну епоху цілу справу за статтею 187, І кримінального кодексу УРСР за велінням КГБ. То чи складно при перебудові виконати конфіденційне прохання знайомої контори і набавити жертві якийсь там місяць чи рік за «бродяжество»?

«Сельон бродяга»! Дивує інше. Про причини умови відсилання мною паспорта влітку 1985 року до Президії Верховного Совету

СССР читачі «Українського Вісника» прекрасно знають з моїх попередніх публікацій. Така запізнiла офіційна поліцейська реакція моєї могутньої батьківщини на мій індивідуальний демарш з паспортом більше принижує її аніж вашого покiрного слугу. Досі не втямлю, як можна відважитися на подібну поліцейську бридоту під час зустрічі лiдера ССРСР з американським президентом на очах цивілізованого світу. Адже ні наш журнал, ні я, якого активний співробітник я є, не такі вже незахсині. Продемонструвавши за 9 безсонних днів і ночей в смертельно прокурений в'язничній камері більшу частину вже прекрасно знайомих мені прийомів, за допомогою яких приречених на психологічні заклання політзеків оброботчики переселяють потому в напівпритомному стані до спецпсихушок, мене однак пізно ввечорі звiдтам випустили 17 грудня, (чи Бог допомiг? Чи друзі з Українського культурологічного клубу, що підняли тривогу після мого таємничого зникнення, чи влада просто лякала той непокірний «Український Вісник», що став її кісткою в горлі?), вручивши офіційне повеління влаштуватися в рідному селі на будь-яку чорну роботу (а дзуськи бродягничать по Україні з Вісником в портфелі!).

Випустить, то випустили, однак редакційні папери з мого теж арештованого портфеля передали до місцевого прокурора, звелили з'явитися до нього в понеділок 21 грудня. А папери — листи читачів «Українського Вісника», їх дописи, їх скарги, адреси долі, — правдишукачів, вилучили навіть оригінал моєї добре вже відомої на Заході статті «Репортаж з-під стін спецпсихушки». Зі всього видно, що аналіза перших перебудованих паростків і квіточок з похідного редакційного портфеля «Українського Вісника», флягмана незалежної української думки, повинна допомогти, дати відповідь на дуже серйозне запитання: «Бути чи не бути в українській землі вільній пресі?». З огляду на особливу вагу цього питання як для рідної моєї землі так і для всього цивілізованого світу, переконливо прошу світову пресу, підтримати нас в цю критичну хвилину, покищо ще не винесено прокурорський вердикт.

Свою, тепер вже добре відому статтю «До побачення, перебудово», з VII випуску «Українського Вісника», спочатку я назвав: «Адьє, перебудово, — бонжур, Париж?». Питальна інтонація свiдомо перерізаного заголовку, думав я, — зрозуміла. Адже нелживо моєму перу, зневаженому і застоєм, і перебудовою, і після 20 років відлучення від журналістики хочеться слугувати передусім рідній землі. Схоже, що отечество наше благородного жесту мого не прийняло, й з всього видно, своєю останньою поліцейською провокацією остаточно виштовхує свого незгіршого десятка громадянина в еміграцію.

А як же тоді бути з голосними розмовами про перебудову? З ким вивершувати її? Кому рятувати мертвіючу систему? А може й справді замість того, щоб пробуджуватися вранці дико зневаженим на казенних нарах, краще податися стрічать світанки в Мецці цивілізованого світу і кожного дня замість «добридень» говорити в столиці плюралістичного світу з вікна європейського бюро «Українського Вісника»: «Бонжур, Париж»? Так то воно, та чи не гріх полишати свій збідлений, розвинутий соціалізмом роботящий народ?

Запитання нелегкі. Моя батьківщина — мачуха, не поспішає давати на них відповіді. Отож бодай для елементарного полегшення свого пересування по рідній землі, пообіцяв я, іноді, виконуючи давню волю редколегії «Українського Вісника» пашпорт той капосний забрати до остаточного прояснення свого статусу. Сумнівно однак, чи зможу я пережити із серпнастим і молоткастим в кишені останнє своє приниження, коли тебе в рідному місті немов гицелі пса шолудивого, нагло тягнуть до буцегарні. Та хіба ж в пашпорті, в цьому звичайнісінькому клаптику паперу справа? Як довго жити на рідній землі зневаженим? Ось питання.

Павло Скочок

Місто Київ, 19 грудня 1987

ДЕКЛЯРАЦІЯ

Української Асоціації Незалежної Творчої Інтелекції

Українська Пресова Служба в Парижі інформує про створення в Києві та Львові «Української асоціації незалежної творчої інтелекції». Шляхом інформації поміщуємо текст Деклярації УАНТІ. — Редакція.

На наше тверде переконання офіційні спілки письменників, художників, журналістів, театральних діячів та кінематографістів України не представляють всієї повноти духовних, літературних, культурних і громадських процесів, що ширяться і набирають всесильного розгону серед інтелекції в Україні і є фактично з позамистецьких причин спинювані формальними спілками діячів культури.

Цією деклярацією ми проголошуємо творення нового добровіль-

ного об'єднання українських мистців слова і пензля, кіно і театру: *Українську асоціацію незалежної творчої інтелігенції (УАНТІ)*.

Наша мета: видавання творів членів УАНТІ окремими книжками, підготовка і випуск періодичних видань і альманахів літературно-мистецьких напрямків організація виставок художніх полотен, усна і письмова пропаганда творчості асоціації, підтримка всіх, хто бажає своїм талантом і громадською мужністю прислужитися благу і духовному розвитку рідного українського народу національного буття України. У контексті загальнолюдських ідеалів є домінуючий мотив творчості УАНТІ-в.

Ініціативна група — почесні члени Міжнародного ПЕН-Клубу:

*Ігор Калинець, Михайло Осадчий, Микола Руденко, Євген Сверстюк,
Іван Світличний, Ірина Сенік, Вячеслав Чорновіл
та*

*Василь Барладяну, Михайло Горинь, Панас Заливаха, Ірина Калинець,
Михайлина Коцюбинська, Павло Сковок, Стефанія Шабатура*

«Перед Тобою, Українська молоде, як і перед цілою нашою еміграцією стоїть завдання зазнайомлювати чужинців з визвольною боротьбою українського народу. Роби це при кожній нагоді і всіма засобам. Використовуй для цього свої особисті знайомства, зв'язки з молоддю інших народів і міжнародніми організаціями молоді. Запалюй молодь усіх народів на боротьбу проти Большевизму. Вона найскоріше зрозуміє Тебе, бо кожна молодь найживіше обурюється на неправду і насильство і завжди готова боротися проти них».

(Із «Звернення Воюючої України до всіх українців на еміграції»)

---

*В Тисячоліття Хрещення України**Роман КУХАР*

НАШІ ЗАБУТІ ПРАДІДИ

(Закінчення, 3)

Боспорська держава

Сумежною з землями роксолян була Боспорська держава, названа так від Кімерійського Боспору (Керченської протоки з Озівського в Чорне море). Саме вона й визначалась прикметами справжньої — в сучасному розумінні, державної організації на українських землях, хоч українською державою й не була. Царський рід Спартоків панував над Боспором до 110 р. до Хр. Останнім володарем з тієї династії був Перісад. Не спромігшись примирити повстання кримських таврів, покликав на поміч понтійського володаря Мітридата Евпатора (Великого, 131 — 63 р. до Хр.), який і приєднав Боспор до своїх володінь. До складу Боспорської союзної держави увійшли з тих грецьких колоній мішаного населення, що лежали в Криму, Пантікапей, Теодосія, Німфея, Діоскурія, Кіммеріон і інші. Між тими, що знаходились на кавказькому березі, увійшла до Боспорського союзу Фанагорія (за пізніших часів, Київської держави, Тмуторокань). З автохтонних хліборобських племен пристали до союзу меоти (з-над Озівського моря) та сінди з-над Кубані³⁶. Мітридат, хоч і програв війну проти римлян, зберіг за собою Боспорську державу, що після його смерті підпала під римські впливи. Друга боспорська династія почалася з володіння Аспурга і протривала до 341 р. по Хр., до часу, коли Боспорську державу розгромили готи. Серед володарів другої боспорської династії були носії прізвищ українського походження, як Котиси, Рескупориди. До нас дійшли імена усіх 51 володарів Боспорської держави, яких називали архонтами, або базилевсами — у відношенні до тубільного населення. В Боспорській державі били свою монету. З монет старшого періоду відомі монети Спартока, Левкона, Перісада, Гігієнона і Адесса. Вибивали їх зі срібла (за Спартока), з міді (за Левкона) і з золота (за Адесса). Боспор вів жвавий торговельний обмін сировиною й готовими продуктами з північним материком сухопутними шляхами, або ко-

раблями з заморськими країнами. Боспорські володарі залишили після себе й писемні пам'ятники, крім величавих будівель з каміння. Боспорці розвинули досить високу культуру еклектичного характеру — грецького підложжя з показними впливами культурних здобутків негрецького населення Боспору. Держава ця протривала коло 840 років.

Кочові народи в Україні

Серед народів, що перекочували українськими землями, треба згадати галів, або кельтів. Вони появились у західній частині України в III ст. до Хр., руйнуючи, разом зі скірами й бастарнами (спорідненими з ними індогерманськими племенами), Ольвійські оборонні вали. У формації українського народу вони не мали значення. З історичних джерел пізнішого часу відомо нам про інші племена, що проживали на наших землях, зокрема про поселені в Карпатах племена трацького походження — бесси, костобоки й карпи. Бесси залишили свої сліди на теренах сучасної Лемківської верховини, костобоки проживали на схід від них, а в доріччях Дністра і Пруту сиділи карпи. Про костобоків є згадка, що вони приймали участь у походах на алянів та Македонію, в 165 р. по Хр. Згодом, знеслені в боях з римлянами, приневолені були залишити Карпати, після чого оселилися на півдні, м.інш., в Панонії. Залишки костобоків в Карпатах, як і інша їхня порозкидана в довкіллі племінна людність, змішалася зі слов'янським населенням того терену. На Карпатському підгір'ї з'явилися в 180 р. по Хр. племена германського походження, бастарни. Зайнявши на якийсь час Карпати й дельту Дунаю, вони часто нападали на римські придунайські залоги, поки їх римляни не присмирили й переселили в межі своїх подунайських провінцій³⁷.

Готи

Куди більшу роль в доісторичних часах переломової доби, в перших сторіччях по Хр., відіграли чергові кочовики в Україні, готи. Коли роксоляни, у II ст. по Хр., переслідуючи недобитки скитів, досягли Карпат та Дунаю, зустрілись там уперше з готами. Подібні збройні сутички продовжались і у III ст. по Хр., аж до часу, коли готи під проводом свого князя Філімора у другій половині III ст. пересунулися здовж рік Дністра, Бога та Дніпра на Чорноморський Низ³⁸. Готи були споріднені з германськими племенами Скандинавії та проживали довше над Балтійським морем.

Під час готського переселення й наступу на причорноморські землі роксоляни продовжували війну з Римом над Дунаєм. Несподіваний наїзд готів приневолив роксолян відступити на схід за Дін. З уваги на відсутність центральної системи оборони країни, численні, міцні, добре узброєні й цілеспрямовані відділи готів пройшли воєнним походом наші землі від Карпат до Дону, здобуваючи на тому шляху Тиру, Ольвію й сумежні терени. Ольвію перезвали готи на Дніперштадт (Данпарштад), вчинивши місто своєю тогочасною столицею. Інші дослідники думають, що Данпарштад знаходився десь у поближжі нашого Києва.

На Криму знищили готи грецьку колонію Херсонес, опанувавши плавбу по Кімерійським Боспорі у 250 р. по Хр., що було великим ударом для Боспорської держави. Під навалюю готів впала державна організація роксолянів і захиталась незалежність Боспорських царів. Готи панували на українських землях близько 150 років. Східня їх віднога (остроготи) зайняла Україну на схід від Дністра, включно з Кримом, аж до Дону, а західня (візиготи) з'їхала по Дністру до Чорного моря і до римської провінції Дакії, завоювавши її. В середині IV ст. по Хр. готські володіння розтягались на просторі поміж Балтійським і Чорним морем.

Гуни

Наїзд гунів біля 370 р. по Хр. припинив гегемонію готів у Причорноморщині. Перейшовши Волгу, гуни розгромили спочатку алян, що займали терени над Озівським морем і на лівому березі Дону. Включавши у свої похідні війська підбитих алян і частину нашого населення на зайнятих ними територіях Причорномор'я (роксолян і таврів), гуни пішли в 375 р. в атаку на готську державу, що підкорила собі до того часу й наші таврійські племена. Остроготський князь Германаріх виставив проти гунів свої показні сили, з'єднані з деякими нашими союзними таврійськими військами, але вони почали переходити на бік своїх одноплемінників у з'єднаннях гунів, бо готи виявились небезпечнішими для їхнього свободного життя, як гуни, які легко піддавались культурній перевазі наших предків. Вони у злуці з гунами розгромили готів, а ще до того Германаріх, передбачаючи свою поразку, покінчив самогубством.

У своєму відступі до долини Дунаю, потрапили ті готи, що не скорились гунам, під проводом наслідника Германаріха, Вінітара, на міцний спротив захисників своїх земель антів (у з'єднанні з надбоськими уличами), які перегородили нищівний для нашого

населення готський відворот, на чолі зі своїм князем Божем. Вінитарові вдалось розбити антів, а їхнього князя Божа (відомого теж як Боза, або Буса, про якого згадується у «Слові про Ігорів похід», у зв'язку з піснями готських дівчат про «Бусово время») та його синів, разом із сімдесятьма старшинами, розп'яли готи, римським варварським звичаєм, на хрестах. Ті події належать уже до періоду Антської держави. В заключенні подій на переломі готського й гунського панування на Причорноморському Низу й визрівання нової форомотворчої сили майбутньої держави антів, треба відзначити, що після невдачі Божа антські загони об'єдналися зі своїми одноплемінниками (таврійськими шкірами, під проводом свого родового князя Едекона)³⁹ в гунських союзних силах, наздогнали остроготів, розбивши їх і приневоливши перейти під командування гунського проводу союзних військ. Анти наприкінці й відвоювали повністю втрачену під готами незалежність, якою наші предки більш усього дорожили й оберігали її від зарання віків, крізь важкі періоди скитських наїздів, аж до історичних часів. Недобитки остроготів відступили з чорноморського побережжя, а з ними й візиготи, спасаючись від погоні гунів і антів відступом у римську Тракію. На місцях залишилась лиш незначна кількість готів, що визнала гунську владу й користувалась довше власним самоврядуванням. Ще в VIII ст. по Хр. жили останки готів на Криму, під Яйлою, та біля Керченської протоки, де вони оснували навіть свою самоуправну провінцію Таматарху, відому пізніше українську колонію Тматорокань⁴⁰.

Деякі наші дослідники старовини уважають не тільки скитів, але сарматів, а то й готів і гунів, нашими прародичами, про що була мова раніше. Тут приведемо, для повноти спектру понять про родовід нашого народу, характеристичні посилання до даної проблематики.

Подібно зі становищем Ю. Лісового, відзивається й О. Дразньовський до питання змішування понять — скити — готи — анти ось як: «Скитський цар Германаріх не воював з Візантією, був зайнятий центральною Європою, тому в грецьких джерелах нема вістки про ті часи, але в наступних сторіччях (зокрема в IV ст.) греки вживали наперемінку назв — скити, гети, готи, а деякі, як Філосторгій, навіть пояснювали, що «скити давніше звалися гетами, а тепер звуться готами». І в інших джерелах підкреслюється, що скити — це гети⁴¹. Автор робить з тих чужинецьких тлумачень щодо назви народу, за принципом політичної території, такий висновок: «Отже нічого дивного, що й назва гетів-готів швидко змінилася на назву анти, а вкінці — руси, як це виразно бачимо у стародавніх джерелах. Це зовсім не означає, що греки згодом уже не орієнтувалися і вимішували ці назви, навпаки, вони подавали

їх такими, якими вони були тоді в ужитку⁴². Іван Білик, автор «Меча Арея», відзивається про готів — як напасників на українську землю, зате наділяє гунів генеалогічними прикметами наших прародичів. Утотожнюючи гунського володаря з українським князем Велиміром (як згодом гуна Аттілу з київським князем Гатилом), він про розгром готів ось як пише: «Влітку 376 р. великий князь Київський Велимир повстав усією Руссю і скинув іго конунга Германаріха готського й помстився Германаріхові за смерть князя Божка Волинського та його синів та боляр, що були розіпнуті на хрестах, і була січа велія, й ратилися русини літо й осінь і зиму, й побігли готи з землі Руської, а хто лишився, то став платити київському князеві дань»⁴³. Посилаючись на Іероніма, письменника початку V ст., сучасника Аттіли, що уважав народ Магог-а скитами й утотожнював їх із сучасними йому гунами, Ів. Білик висуває погляд, що «гунів називають скитами, а рід Аттіли виводять з найдавніших скитських династій»⁴⁴. Він теж покликається на видатного дослідника слов'янської старовини, Павла Шафарика, який твердив, що «не тільки видатні візантійські письменники Теофан і Кедрін словом гуни називали слов'ян, а й західні письменники (Беда Венерабіліс) гунами називали теж слов'ян»⁴⁵. І тут маємо справу з типовим змішуванням і утотожнюванням політичного поняття з назвами інших національних контрагентів даної державної організації — в тому випадку, держави гунів із союзними з ними слов'янами, дарма що расова приналежність зовсім відмінна в етногенезі обидвох різко відділених кровних спільнот. Треба здогадуватись, що і скити (звані теж «полу-греками» через пізніші культурні впливи на себе греків, з українського посередництва) і гуни згодом, дізнали великого культурно-цивілізаційного наверстування з боку довкільного населення наших предків, що й довело частково до їхньої асиміляції з українським субстратом.

*Кристалізація українського суверенітету
в доісторичному бутті народу*

Історія засвідчує про розміри катастроф і руїн, що їх зазнавали наші прадіди упродовж тисячоліть свого важкого буття на роздоріжжях цивілізацій, в обличчі постійних вибухів азійського вулкану, з заливом нашої батьківщини, хозарами і, вже в добі Київської держави, печенігами, половцями, татарами. Скільки вбивств, розбоїв, грабежів, пожеж, поривань у неволю, бранок з боку народів-напасників, переживали покоління нашого, мирного з природи, гостинного й господарчого народу, а проте він устоявся й до

сьогодні, тоді коли по історичних кочових напасниках, із їхніми великими імперіями, і слід пропав, якщо не розчинились вони серед інших сучасних народів. Скільки вікового досвіду і знань мусіли здобути наші далекі прадіди на те, щоб після ворожого кровопролиття й руїн по проході кочових орд (де, як каже народне прислів'я, на їхніх слідах вже й «трава не росла») чергові покоління нашого народу спробували знову починати відбудову своєї країни, доводячи її поновно до розквіту. Треба подивляти їхню живучість, трудолюбність і силу волі, що призводили їх до постійного оновлення, підводили з упадку до дальшого творчого життя, гнали осілий нарід до перемог над хвилями войовничих номадів зі Сходу й Заходу, в обороні свого місця під сонцем і своєї предківської правди.

З розпадом союзної держави гунів, після смерті гунського вождя Аттилі в 453 р., посилюється мандрівка народів, зокрема чергове переміщення наших племен, загально відомих уже, як слов'ян. Переселення відбувається в напрямках на захід, у Подністров'я й Подунав'я, на південний схід, до середнього Дністра, Бога й Дніпра і далі, на схід, аж по Дін та на південь, по бережжях Чорного й Озівського морів.

Про пізно-усвідомлений етнічний феноменон слов'ян звітує вперше римський історик Тацит у I ст. по Хр., називаючи їх узагальнено венедами. Насправді венеди (венети, венди) були західною віткою великої слов'янської сім'ї, словени — північно — й південно-західною, а наші предки — полянська Русь і анти, чи не найбільшою з усіх, східною галуззю багатолюдного роду слов'ян. Непорозуміння у сплутуванні понять «анти» — «слов'яни» виникає частково з обставини, що не всі анти, широко розселені між Дунаєм і Доном, були родоначальниками українського народу (такими були анти, розташовані між Дністром і Дніпром), ані назви антив не вживали вони самі для означення своєї етнічної приналежності, а радше так обзивалися про них, доволі безрозбірно, необізнані чужинці, як і перед тим у відношенні до скитів, чи сарматів. Після готсько-гунського періоду антами почали називати чужинці домінуючу частину українського населення Причорноморщини та Придніпров'я. Вірнішим було б устійнення поняття анти-слов'яни в аспекті тих східно-слов'янських племен, що були українського походження, себто той етнічний масив різноплемінної сім'ї антив, що стали східними українськими слов'янами.

Про новий суверенний чинник у дальших державотворчих починах українського народу — антив, багато звітує літописець одного з готських князів, Йордан. У своїй історії готської держави в 554 р. зараховував він антив до найсміливіших венетських племен,

на схід від Тацитових венедів, які заселяють простір на лукомор'ї Понту (Чорного моря), від Дністра до Дніпра. Про антів відомо теж чимало з писань грецького історика Прокопія Кесарійського з другої половини VI ст., що вони жили споконвіку народоправством і вірили в одного Бога, і що їхні війська в 537 р. обороняли Рим перед готами. Грецький письменник Агапій пише, що в 555 р. сотник Доброгост командував греками в їхній боротьбі з персами й був антом з походження. Грецький цісар Маврикій (582-601 рр.) забирає прикметне становище до питання антів-слов'ян, заявляючи, що «словени й анти мають однаковий спосіб життя».

В сучасній стадії дослідів над питанням родоначальників українського народу не підлягає сумнівам, що, починаючи з неолітичної доби й аж до сьогодні, український нарід був автохтоном на своїх землях і зберіг панівні генетичні (кровні й характерологічні) прикмети своїх предків, дарма що врізноманітнив і чужими генетичними первнями своїх історичних сусідів і співжителів прототип свого національного родоводу в довгому ході тисячоліть. Якщо ж ідеться про зіставлення актуального в заключенні поняття «праслов'яни» і «праукраїнці», то, у згоді з висновками українського дослідника етногенези нашого народу, Вадима Щербаківського, належить ствердити, що праслов'яни і праукраїнці на території України — це те саме поняття, як і поняття праслов'янської мови в нашій батьківщині є тотожним із праукраїнською мовою⁴⁶.

На степово-лісовому, родючому суходолі між Малою Азією й Європою, на т.зв. українській «грані двох світів», витворилась особлива цивілізація мирної, осілої людини, фізично, працею свого життя-зверненої до рідної пшеничноланої землі, а духово — з піднесеним поглядом до безмежних небесно-блакитних просторів і їхнього Володаря, Творця всесвіту. На такому підложжі дозрівала самотутня духовість народу, що полюбив правду і знання, чим наблизився до спорідненої зі своєю, клясичної еллінської духовости, але й мусів мати відкриті очі і тверезу поставу та постійно гартувати духа на неминучу небезпеку для свого буття від навколишнього світу грубого насилля, з боку римського заходу й варварського сходу.

Отак постав неповторний своїм національним характером у світі нарід — водночас різьників, ремісників, мистців, поетів і воїників, завжди готовий боротися до смерти за своє Богом дане право жити вільно на своїй, під сонцем визначеній, землі — на оцій прислівній грані двох світів.

Література:

1. Sir Leonard Wooley. *The Origins of Human Civilisation*. UNESCO, 1963.
2. Павло Крат. *Українська стародавність*, Торонто, 1958.
3. Англомовні енциклопедії, *Britannica*, 1980, *Collier*, 1984, *Grollier*, 1961, і т.д.
5. Grahame Clark and Stuart Piggot, *Prehistoric Societies* (у вступі до «Меч Арєя», 1970).
6. Heine-Geldern, *Das Tocharerproblem und die Pontische Wanderung Saeculum II*, München, 1951, pp. 225-255.
7. Michael Hrushevsky. *A History of Ukraine*, Yale Univ. Press, 1948, pp. 11-19.
8. В. Щербаківський. *Формация української нації*. Нью-Йорк, 1958 (передрук).
9. *The Histories of Herodotus of Halicarnassus*, transl. by H. Carter, New-York, 1958, p. 270.
10. М. Hrushevsky, *ibid.* (*A History of Ukraine*), p. 13.
11. Павло Крат, там же.
12. Ярослав Пастернак. *Археологія України*. Торонто, 1961.
13. *The Histories of Herodotus*, *ibid.*, pp. 243-244.
14. В. Щербаківський, там же.
15. В. Щербаківський, там же.
16. *The Histories of Herodotus*, *ibid.*, pp. 248-250.
17. *The Histories of Herodotus*, *ibid.*, p. 250.
18. *Нариси стародавньої історії УРСР*, Київ, 1959.
19. *Передісторія та рання історія України на підставі археологічних джерел*, 1970. М. Паламар: «Торгівля України в давніх часах», «Америка», 1985.
20. Михайло Паламар. *Торгівля України в давніх часах*. «Америка», ч. 138, 1985.
21. Я. Пастернак, там же.
22. Я. Пастернак, там же.
23. Юрій Лісовий. «Проблеми нашої праісторії» (на правах рукопису), Англія, 1959. Теж: Ю.Л.: «Схити в освітленні чужих і своїх», «Новий Шлях», Канада, 1958.
24. Роман Драган. *Велика сім'я (Індоевропейці)* — на правах рукопису — Австралія, 1977.
25. Ю. Лісовий. «Про те, хто такий жив на наших землях у Геродотових часах» (відповідь на допис Віктора Качура) — на правах рукопису — Ліде, Англія, 1970.
26. Микола Скрипник. «Контакт», Бюлетень дослідників... праісторії Руси-України, Лондон-Гага, ч. 14, 1982.

27. Віктор Петров. «Походження і розвиток українського народу». «Українське Відродження», ч. 7, 1985.
  28. М. Брайчевський. *Походження Русі*, Київ, 1963. Теж: *Коли і як виник Київ*, 1968.
  29. *The Histories of Herodotus*, *ibid*, pp. 265–267.
  30. М. Чирівський. «Початки русько-української державности», «Вісник», чч. 1–2, 1985.
  31. В. Щербаківський, там же.
  32. Я. Пастернак, там же.
  33. П. Крат, там же.
  34. Я. Пастернак, там же.
  35. Прот. С. Ляшевський. *Доисторическая Русь*. Историко-археологические исследования. 1977.
  36. В. Щербаківський, там же.
  37. *Велика Історія України*, Вид-цтво Івана Тиктора, Львів–Вінніпер, 1948.
  38. Pasquale Villari. *The Barbarian Invasion of Italy*, 1902.
  39. П. Крат, там же.
  40. *Велика історія України*, там же.
  41. Олександр Дrajн'ювський. «Скити» (Гети-готи, анти і слов'яни, і ми — не ми). — «Визвольний Шлях», Кн. 7–8, 1977.
  42. О. Дrajн'ювський, там же.
  43. Іван Білик. «Меч Арєя», 1970.
  44. І. Білик. «Аксіоми недоведених традицій» («Меч Арєя»), 1970.
  45. P. J. Safařyk. *Slowanske Starozitnosti*. Praha, 1837.
  46. В. Щербаківський, там же.
-

П.Л.

МИТРОПОЛИТ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ НА СЛУЖБІ ХРИСТОВОЇ ЦЕРКВИ

(З польського журналу «Без Декрету» ч. 9-10, 1985)

(Закінчення, 2)

Як за часів Петра I російська армія, відступаючи перед шведами, так і за часів Сталіна, відступаючи в глиб Росії, палила все, залишаючи за собою лише згарища й пустелю.

З подібною до царів безоглядністю, большевики почали переслідувати і нищити уніятську Церкву, яка за присудом Сталіна мусіла перестати існувати. Всіх греко-католицьких єпископів та сотки тисяч священників і тисячі наших вірних запроторили до таборів, а ухвалою «Львівського синоду єпископів» з 1946 року, в якому не взяв участь жоден греко-католицький єпископ, оголошено перехід Греко-Католицької Церкви на російське православ'я.

В 10-ту річницю смерті Сталіна, в перерві нарад II Ватиканського Собору, на інтервенцію папи Івана XXIII Хрущов звільняє по 18-тих роках каторги наступника Митрополита Шептицького кардинала Йосифа Сліпого. Ця подія почала нову добу історії Греко-Католицької Церкви.

В березні 1980 року папа слов'янин Іван Павло II скликав надзвичайний синод Української Католицької Церкви, признаючи їй, згідно з постановами II Ватиканського Собору, статус самостійної Церкви з власним синодом, який може свobodно плекати східні традиції свого обряду. Рішення це викликало несподівану досі антиуніятську гістеричну пропаганду в советській Україні. З 25-го листопада до 1-го грудня 1980 року відбулося звичайне засідання синоду 15-ти греко-католицьких єпископів, які в окремому документі назвали рішення т.зв. «Львівського Синоду» з 1946 року за неправомірне. Документ цей було широко розповсюджено, переслано для всього священства і всіх вірних, і ним заперечено факт про правомірність того синоду, який нібито потвердив відірвання нашої Греко-Католицької Церкви від Римського престолу. Там і стверджується, що т.зв. «Львівський Синод» з 1946 року не мав з нашою Українською Церквою нічого спільного і ніколи нічого спільного мати не буде. Наша Українська Католицька Церква залишається даліше невід'ємною частиною загальної Церкви...

Львівські збори з 1946 р., скликані під натиском советського уряду кількома українськими греко-католицькими священиками, самі проголосили себе синодом. . . Не був це в жодному випадку легальний, згідний з церковним правом синод нашої Церкви, і не міг ним бути тому, що не брав у ньому участі ні один єпископ Української Греко-Католицької Церкви. Присутність кількох священиків і світських людей не вистачає в жодній християнській Церкві, щоб такий «синод» уважати правильним. Українські єпископи пригадали теж енцикліку папи Пія XII «Орієнталес оменес. . .» з 1946 року, в якій папа рішуче виступив проти рішень «Львівського синоду».

У відповідь на рішення українських єпископів, голова російського православ'я зі столиці Росії, Москви, писав до папи Івана Павла II властивим російській церкві тоном: «З глибокою тривогою та гіркістю мушу сказати, що декларація синоду українських єпископів може, в повному значенні цього слова, перекреслити усі великі досягнення у сфері братерського наближення наших Церков, наближення, що сталося наслідком наших наполегливих двобічних заходів ще до II Ватиканського Собору. Декларація створює багато нових напружень між нашими Церквами, котрі в майбутньому можуть стати трагічними для співпраці між нашими братніми Церквами. Зміст і дух цієї декларації є чужий для пануючого досі у наших відносинах вселенського духу братерства і порушує крім того структуру російської православної Церкви. Не хотів би я тут торкатися окремих тверджень, висловлених у цій декларації, і аналізувати їх, бо думаю, що це може лише повернути спогоди про трагічні відносини обох цих Церков. Пишу до Вашої Величності з надією на можливість знайти вихід з цього небезпечного становища».

У відповідь на лист патріарха Пімена, Іван Павло II писав, між іншим: «Апостольська столиця, займаючи безстороннє становище, яке зрештою завжди займала у відношенні до справ українців-католиків, висловлює жаль з причини цієї публікації, яку проголосили, заки я сам запізнався з цими рішеннями. Тому Апостольська столиця якомога швидко повідомила всі ватиканські представництва в цілому світі, де живуть українці-католики, що ці рішення не були затверджені і не мають офіційного характеру. Запевнено також, що ці публікації не будуть публіковані і поширювані через ватиканську пресу. І, правду кажучи, жоден орган Апостольської столиці не згадав про це».

Зміст цитованих листів викликав велике хвилювання в українському середовищі в цілому світі. По різному було це інтерпретоване також у західній пресі. Ці документи, враз з поясненнями до них кардинала Йосифа Сліпого, передрукувала польська газе-

та «Споткання» ч. 16, де також поміщено важливого листа українців греко-католиків, які живуть в підсоветській Україні до папи.

З листа патріярха Пімена ясно видно, що екуменічні спроби і всякі переговори російської православної Церкви у справах Української Греко-Католицької Церкви, ведені за часів папи Павла VI, були некорисні, а навіть шкідливі для Української Греко-Католицької Церкви. За словами Пімена, рішення синоду «є чужі екуменічному духові братерства, і це є спробою порушення структури Російської Православної Церкви».

Ці останні твердження патріярха Пімена могли б звучати дещо гумористично, якби в цьому парадоксальному твердженні не крилася сама правда. Логічно думаючи, жодні рішення українських єпископів, до того католицьких, не повинні порушувати структури російської православної Церкви, тому що Українська Греко-Католицька Церква є цілком незалежною і до «Львівського собору» 1946 року не мала нічого спільного з російським православ'ям, принаймні у Львівській митрополії. Це є Церква відмінна під оглядом віровизнання й національності, яка існує поза структурою російської православної Церкви.

Проблема, однак, в цьому, що Російська Православна Церква, яка служить своїй російській державній владі і яка старається за всяку ціну затримати під своїм пануванням Україну, не може терпіти яких небудь інших автономних українських Церков на своїй території. Тому в Україні російський советський уряд ліквідував не лише Греко-Католицьку Церкву, яка залишилася поза структурою Російської Православної Церкви, але і Українську Автокефальну Православну Церкву, яку православні українські єпископи відновили в 20-их роках, але в 1930 році були з наказу Сталіна розігнані і переарештовані. Розглядаючи ці дві українські Церкви, советська влада скоріше була б схильна легалізувати підпільну Греко-Католицьку Церкву, як дозволити відновити Автокефальну Православну Церкву в Україні. Деяке злагіднення репресій в 1984 році у відношенні до діючого в підпіллі українського греко-католицького духовенства та вірних в Україні, як і дозвіл на приїзд до Польщі з Ватикану греко-католицького архієпископа М. Марусина нібито має неутралізувати чимраз більші домагання вірних Української Автокефальної Церкви, яка була знищена Росією на її відновлення. Це не означає покращення ставлення чи якоїсь полегшії для уніятів. Вони є постійно атаковані пресою, їх репресують і всякими можливими способами стараються латинізувати. Щоб вірні католицької Церкви не освідомляли своїх православних братів, тому уряд всякими спробами хоче приєднати їх до державного російського православ'я. Якщо навіть факт безправного й насильного приєднання греко-католи-

ків (які розвинулися в роках 1596–1946 і перебували в повній незалежності та ізоляції від Москви) не переставав бути докором сумління котрогось з єпископів російської Церкви, то його можливе каєття і співчуття братам у Христі не може вплинути на зміну відношень російського православ'я до українських греко-католиків.

Безнастанні заходи духовенства та вірних Греко-Католицької Церкви про визнання їхньої Церкви і повернення їй давніх прав, гарантованих конституцією СРСР, викликають великі непорозуміння серед ієрархії православної Церкви цілої Росії, аж до Львова включно, яка не звикла до толеранції інших віровизнань, а особливо не може терпіти «відступників-уніятів». Так патріархат московський, як і уряд у Кремлі, готують святкування Тисячоліття Хрещення Київської Руси-України всупереч історичним фактам і трактують ці святкування як своє історичне свято, забуваючи, що Москва як така існує щойно від половини XII ст., ставши столицею великого московського князівства далеко пізніше, коли Київ уже в XII ст. мав за собою вершинну фазу розвитку золотого віку християнської культури на Київській Руси.

Привернення українцям якихнебудь прав і допущення до голосу обох ліквідованих в Україні Церков — Греко-Католицької та Православної Автокефальної — не є на руку російській Церкві, а тим більше урядові в Кремлю з оглядів моральних, церковних та великодержавних престижових, а в основному з причин ідейно-політичних. Відомо теж, що російська Церква як інституція, яка в 1589 році сама проголосила себе церквою патріархальною, ніколи не мала власного обличчя і завжди була трактована як інструмент в руках держави. Спочатку вислужувалася своєму володареві й помазанцеві Божому — цареві, а згодом, здесяtkована Сталіном, стала повністю контрольована владою, яка наказує їй молитися за свою ідеологію і антирелігійний уряд.

Церква Українська, чи то Православна, а чи Греко-Католицька, є у зовсім іншій ситуації: постійно бореться проти переслідувань зі зовні. Полеміка про унію та суперечки «о правдиву віру» самих українців не були війною релігійною, а лише боротьбою за автономію та незалежність Церкви, за її партикуляризм, який служить збереженню власних традицій та їх розвитку, що стало затверджене декретом II Ватиканського Собору, де говорилося про Східню Церкву, визнаючи її окремішність. Завдяки цьому, партикуляризм Греко-Католицької Церкви може служити зближенню Церкви Католицької з Церквою Православною, а не перешкоджає, як інколи вважають, у творенні єкуменічної єдності. Реалізована українцями ідея Берестейської Унії 1596 року не супере-

чить сьогоднішнім екуменічним ідеям і є їх започаткуванням. Деякі цілі сьогоднішнього екуменізму українці вже досягли.

Щораз ближчим стає здійснення ідеї українського патріархату. Думка про його створення має тяглість тисячоліття: від часів Київської Русі через Собор у Фльоренції 1349 року по Берестейську Унію; від конкретної підготовки Веніяміна Рутського і Петра Могили до спроб практичної реалізації далекосяжних планів Митрополита Андрея Шептицького. Греко-Католицька Церква, користаючи зі своєї патріархальної юрисдикції як самостійний церковний організм бачить можливість практичної оборони перед переслідуваннями і можливості виборення патріархату. Проголошення (крім існуючого вже католицького Маронітського патріархату) також греко-католицького патріархату Галицько-Волинського і всієї Русі-України є можливе і українцями очікуване.

До ідеї створення українського патріархату, існування якого не суперечило б ні праву, ані територіяльно існуванню московського православного патріархату, Москва мусить привикати, дарма, що вона старається усіма силами до цього не допустити, хоч це старання постає не тільки з мотивів моральних та церковних, але, передусім, тому, що український патріархат суперечить їхній ідеології та політиці. Доказом цього є нарада секретарів Центральних Комітетів держав советського блоку, скликана у Східньому Берліні 3-5 липня 1979 р., на якій обговорювано першу паломницьку подорож папи Івана Павла II до Польщі. У документах цих нарад, між іншим, читаємо: «В політиці Ватикану у відношенні до держав соціалістичного блоку визначено новий етап, який характеризується великим зростом активності Римо-Католицької Церкви, прагнення до перетворення її на політичну опозицію в соціалістичних державах... Предметом особливої уваги нинішнього керівництва Ватикану є Українська Советська Соціалістична Республіка. Ватикан намагається використати чимраз більшу активність Католицької Церкви як базу для поширення релігійного впливу на населення Української Республіки («Вопросы научного атеизма», — «Мысль» 1981 р., В. 28, стор. 202, 203).

В Україні посилено антиуніятську пропаганду. В 1981 році в самій тільки Львівській області працювало 587 комісій, які мали за ціль викоренити з життя вірян-українців релігійний обряд й традиції, і впровадити в життя «советські свята». Щоб прищепити матеріалістичні ідеї, для антирелігійної праці затруднили 3000 лекторів і 7000 антирелігійних агітаторів. У багатьох церквах створено музеї атеїзму, де відбуваються спеціальні лекції антирелігійного характеру для старших і молоді. Методи для цієї антирелігійної пропаганди опрацював Львівський університет та інститут су-

спільних наук. Багато уваги присвячує тому всьому преса, радіо і телевізія. З цією метою висвітлюються такі фільми, як «Фальшивий Німб», «Тасмниці Святого Юра», де викривається «нацистську» діяльність греко-католицьких священиків під керівництвом «коляборантів» Митрополита А. Шептицького та Йосифа Сліпого. З негативною їх оцінкою роками друкувалися книжки і всякого роду статті, на що витрачено тонни паперу. Стало актуальною і щораз наново перевидаваною є книжка С. Т. Даниленка «Дорога ганьби і зради». Один з її розділів має заголовок «Уніятська Церква — агентура фашизму і Ватикану». Книжку призначено для наукових кіл, студентів, лекторів і пропагандистів. В окремо виданій брошурі Н. О. Сафронової (по першій візиті Папи-поляка на батьківщину) «Церква уніцка і фашизм», у розділі під заголовком «На службі у неофашистуф», папа Іван Павло II виступає як відплатник і «прихильник неофашизму». Авторка між іншим пише: «Противники і вороги демократії та соціалізму з надією дивляться на нового Папу тому, що він поставив собі за мету з'єднати католиків цілого світу в монолітну, антикомуністичну силу. Мета ця не дбає про людину та її майбутнє, скерована до релігійної диктатури в цілому світі» (стор. 54, 55).

Як реагує українське суспільство на подібну пропаганду, то советська влада могла дізнатися з поданого до відома генерального секретаря комуністичної партії Советського Союзу відкритого листа до папи Івана Павла II від греко-католиків УССР, які тоді писали:

«Всі інформації, що стосуються справ релігії, призначені так для уряду, як і для суспільства, походять від атеїстів, або людей ворожо наставлених до церковно-релігійних питань. Вони ніколи не подають про це правдивих відомостей по-перше тому, що людинність приховує перед ними і тримає в тасмниці свої справжні переконання; по-друге тому, що ці люди самі не вірять в успіхи такої антирелігійної пропаганди. Така дезінформація шкодить усім. Влада переконана, що вистачить перевести лише кілька акцій, щоб цілком знищити релігію, тому стало вищукує нові аргументи в поборюванні релігії, стало публікуються нові антирелігійні статті в усій пресі; статті самі свідчать про те, який низький інтелектуальний рівень та духовий розвиток їх авторів. . .».

В цьому листі на кілька сторінок українські греко-католики висловлюють «велику вдячність, що провидіння Боже привело до вибору саме Папи-слов'янина, який найкраще знає терпіння й потреби слов'ян». Просять вони Папу о поміч для залегалізування Церкви, і тому пишуть: «... ми є переконані у справедливості нашої Церкви до тої міри, що якби ми її покинули, відступили від неї — це було б для нас рівнозначне з відступленням від самого

Христа, а також з утратою надії на спасення душі. Це для нас страшніше від смерті».

Численні спроби легалізації Греко-Католицької Церкви в Україні не дали жодних результатів, лише посилили гноблення, переслідування і внесли підозріння — «про співпрацю з ворогами народу». Дальше в цьому листі віряни свідчать, що їх карано не так за уросну релігійну діяльність, як особливо за вірність Греко-Католицькій Церкві. Описано випадки, коли ті люди, які відступили і виреклися Церкви, але мали на своїй совісті різні злі вчинки, не були покарані, а карали людей чесних, невинних тільки за те, що були вони віруючими, і карають їх по сьогодні. Просять теж українці свого найвищого духового провідника, щоб боронив їх перед урядом, сподіваючись, що йому вдасться переконати Кремль, які дійсні наміри вірних Української Греко-Католицької Церкви, і які користі могли б впливати, якби ця Церква була вільною. Спільне «порозуміння» може довести до обопільних користей як у краю, так і на міжнародній арені. Загально кажучи, на думку наших вірних греко-католиків в Україні, як рівно й інших здорово думаючих людей, якби комуністичній владі вдалося розумно і справедливо розв'язати релігійні проблеми взагалі, це принесло б більше добра людству, як всі збройні війни та революції взяті разом. . .».

Не маючи довір'я до власного суспільства, советський уряд боїться зізнатися у скоєних злочинах, облудах та несправедливості, побоюючись, що це може викликати нові ускладнення. Але українці греко-католики переконані, що заступництво Папи перед советським урядом у справі Греко-Католицької Церкви дуже важливе. Це є для них єдиною надією, якої не хочуть поминути. Отож і пишуть у своєму листі: «Ваша Святосте, Ви найкраще зможете їм (урядові) вияснити, що найкращим і корисним для всіх було б пригадати, що за християнською етикою треба прощати всі зневаги раз назавжди, а з минулих помилок винести науку, що за нашою релігією немає місця на пімсту й осуд. . .».

Здаючи собі справу з того, якою трудною, але zarazом важливою є місія Папи-слов'янина і що очікують від нього вірні слов'яни-українці, насамперед мусимо себе запитати, які є відносини поляків до українців в його рідній країні, в Польщі. Чи зробили вони все, щоб цю місію супроти українців йому полегшити, принайменше, щоб її не утруднювати?

Поляки щораз більше усвідомлюють собі, що зі сходу вони межують не з Росією, а з Литвою, Білоруссю та Україною; починають також добачати, що в Польщі живуть і національні меншості: литвини, білоруси й українці греко-католики, віконвічні

співжителі та громадяни Польщі. Від пізнання польським суспільством долі греко-католиків у повоєнній Польщі, від зацікавлення їхнім життям, від розуміння їхніх проблем, від пізнання їхніх прагнень та евентуально подання їм помічі — залежить даліше існування Греко-Католицької Церкви в Польщі, яка без сумніву має вплив на розвиток польсько-українських відносин.

Отже, який є статус Української Греко-Католицької Церкви, яка лишилася в межах Польщі і має за собою 40-літню історію? Є він інший ніж в Україні, або Словаччині, Румунії, чи Югославії, де греко-католики мають окрему греко-католицьку дієцезію з єпископом?

У Словаччині, Болгарії та Угорщині існує також легальна Греко-Католицька Церква. Вони мають свої духовні семінарії, церковні видавництва, свої парафії та церкви. Таким чином в наслідок переселення українців у 1947 р. з південно-східних земель Польщі на західні і північні землі і через арештування більшості греко-католицьких священників як шпигунів Ватикану (по вивезенню польською поліцією до советських концтаборів перемиського єпископа Йосафата Коциловського та єпископа-помічника Григорія Лакоти), практично перестало існувати греко-католицьке єпископство в Перемишлі, а з ним і всі греко-католицькі парафії в Польщі. Всякі спроби релігійної діяльності невеликої кількості греко-католицьких священників, які залишилися на волі, не були на руку польській комуністичній владі. А від половини 50-тих років натрапляли також на опір з боку римо-католицької Церкви, а передусім польських священників латинського обряду цих парафій, в яких замешкали переселені українці. По довготривалих стараннях, спробах і скаргах, висиланих до Ватикану, діяльність греко-католицьких вірних і священників (особливо заслужені у цій справі о. мітрат Василь Гриник і о. Ріпецький) дала свої плоди. В половині 50-тих років примас Польщі не хотів погодитися на відновлення греко-католицьких парафій, але мусів піти на компроміс і видати декрет, який дозволяє греко-католицьким священникам закладати душпастирські осередки, що можна було реалізувати лише там, де римо-католицькі священники погодилися позичити свої святині своїм греко-католицьким братам у Христі (раз у тижні на відслушення Служби Божої).

Декрет польського примаса, який дав право творити греко-католицькі парафії, був по-різному інтерпретований польськими єпископами та римо-католицькими священниками, які відмовлялися відступати свої святині на відправу української греко-католицької Служби Божої, мовляв, молитись до Бога в костелі можна польською чи латинською мовою, але не українською. У такий спосіб донедавна автономна Греко-Католицька Церква, зв'язана унією з

апостольською столицею, а не з римо-католицьким костелом в Польщі, Церква, яка мала свою власну ієрархію з митрополитом і своїми єпископами, стала прибудівкою польського костюлу, без власних духовних семінарій, без друкованого слова, без жадних можливостей перевидавання церковної літератури, без своїх домів катехитичних, без парафій, без власних церков, які б своїм устаткуванням відповідали літургії візантійсько-українського обряду.

Досі не давало жодних результатів старання греко-католиків про відновлення в Перемишлі єпископства, а принайменше, щоб тамтешнім вірянам дати змогу користуватися українським собором, яким користуються саме поляки. В перемиській і тарнівській дієцезіях греко-католики мають найбільші труднощі випозичити храм, коли він в руках римо-католицьких парохів (а храми ці колись були побудовані якраз самими українцями). Всі ці церкви, де вони ще лишилися, перебудовано на костели — без іконостасу, ікон і трираменних хрестів. Ці виразні прояви початого ще в 1947 році свідомого нищення існуючої на цій території Греко-Католицької Церкви як автономної у Вселенській Церкві, стали дуже помітними останніми роками. Вистачить навести тут такі факти: розібрання в 1970 роках іконостасу в греко-католицькому соборі в Перемишлі; розібрання пам'яткової, дерев'яної церкви в Лютовиськах у 1980 році, з матеріалу якої збудовано костел у Двернику; підмінування пам'яткової церкви в с. Климківці в 1983 р., з цегли якої побудували стилізований костел у с. Пняках; відрізання в 1974 році «зайвого» двораменного хреста на відбудованій лемками церкві в Полянах, яку поляки відібрали насильно. До лемків греко-католиків приїжджає щонеділі православний священник і відправляє Богослуження під плотом біля церкви.

Якщо в кількох цілком поодиноких місцевостях парох римо-католик випозичає греко-католикам вибудовану їхніми батьками церкву, то лише тому, що стало загрозою перебрання її православним священником, котрого, доведені до розпачу греко-католики, спроваджують, щоб рятувати свої рідні релігійні традиції. Там, де греко-католикам не вдалося відібрати своєї церкви, це вдалося православному священнику, наприклад у Морохові біля Сянока, чи Перемишлі, де відновлено неіснуюче там від 300 літ православне єпископство. Там колишні греко-католики зі своїм новим православним священником будують другу церкву, як, наприклад, в Гладишові, в Криниці, і т.д.

Причину такого становища можна додати у відсутності будь-якого правового статусу для уніятів. Коли ліквідували греко-католицьку ієрархію в Польщі, правним зверхником тієї Церкви став польський примас, який, відмовляючись греко-католицькій делегації легалізувати Греко-Католицьку Церкву, пригадав у листопа-

ді 1980 року «це, що маєте, маєте з моєї ласки» («пор. Гляуве ін дер П вельт», 1982, Цюріх). Доля греко-католиків у Польщі залежить практично від доброї волі римо-католицьких парохів, клериків, з якими важко працювати, бо вони малосвідомі і мають ненависть та претенсії до українців. Становище греко-католиків поправилося б тоді, якби їх Церква отримала правне затвердження; було б то зв'язане із зверненням кількох церков, якими користуються римо-католики у цих (зовсім не численних після виселення) місцевостях, де живуть греко-католики. Тоді-то сьогоднішні власники цих церков могли б стати співвласниками зайнятих ними храмів, що не є на руку польським парохам. Отож польський єпископат, від якого в першу чергу залежить справа легалізації Греко-Католицької Церкви в Польщі, взагалі не зацікавлений домагатися від влади відновлення ієрархії Української Католицької Церкви.

Крім того, греко-католицькі священники й вірні, підлягаючи юрисдикції примаса Польщі, ніде не мають свого представництва, не мають можливості протестувати тоді, коли ображається їхні релігійні почування, наприклад, на український Свят-вечір висвітлювано навмисне фільм «Огніюмістш Калень» та публікації фальшивих і наклепницьких статей про одного з найвидатніших представників Вселенської Церкви Митрополита Андрея Шептицького, процес беатифікації якого зараз на часі. Коли польський єпископат не зайняв жодного становища у справі слуги Божого Андрея, українці греко-католики не можуть заманіфестувати такого ставлення, яке відповідає їхньому сумлінню. За привід до наклепів, спрямованих проти Митрополита Шептицького, послужило передрукування в тижневику «Тигоднік Повшехни» (1984 р. ч. 38 з 9.9.) «Вспомнень о браце Альберце», виданих у 1930 р. Тоді-то нашому Митрополитові скінчилося 65 років життя, і він був уже 30 років Львівським митрополитом Греко-Католицької Церкви. Лише цілковите неучтво і брак всілякої логіки автора статті у «Трибуні люду» (1984 р. ч. 220 з 13 вересня) могли допровадити його до висновку, що Митрополита Шептицького «в найновішій історії Польщі записано просто зрадником». Хоча був він внуком Олександра Фредри і братом генерала Станислава Шептицького, Митрополита змалювали як крайнього українського шовініста і націоналіста з антипольським і антикомуністичним обличчям, «Ворог польського і українського народу, гітлерівський вислужник — ким би не був, не гідний ні пам'яті, ані згадки про нього». Така характеристика Митрополита тижневиком «Трибуна люду» може свідчити, ким був автор тієї статті і що уявляв собою той тижневик, який дозволив собі оприлюднити таку статтю; це саме скажемо і про іншу пресу та фальшиві вісті подавані в теле-

візії. Зрештою, журналістові не йшлося про написання правдивого та історично обґрунтованого погляду про Шептицького, тому що безпосередньо його не атакували, а атакували «Тигоднік повшехни». Але відповідь на питання про те як могли редактори друкувати такі наклепницькі статті у польській пресі й телевізії, можна знайти лише в тому, що молоді люди, які народилися по Другій світовій війні і читали книжку «Вспомнення о браце Альберце», мали інформації лише з комуністичної літератури і для них ім'я Шептицький нічого не говорило.

Нічого не знаючи про Шептицького, автор, щоб обґрунтувати свої тези, скористався з даних йому доступної книжки «Дрога до Ніконд», майстерно їх здеформував, використав при тім «факти» і поетику советських джерел, а тоді оприлюднив у пресі ким був онук Фредри і ворог польського та українського народу». За його прикладом пішов інший «недоцінений спеціаліст, знавець» Митрополита Шептицького, Едвард Прус (пор. «Трибуна люду», 1984 р. ч. 220, і «Пшегльонд Тигодньови», 1984 р. ч. 48), для якого основним джерелом інформації є цитована ним книжка С. Т. Даниленка «Дорога ганьби і зради», присвячена, між іншим, Митрополитові Шептицькому і кардиналові Йосифові Сліпому, в якій Греко-Католицьку Церкву потрактовано як «агентуру фашизму і Ватикану», а всі свої аргументи автор старається обґрунтувати в останньому розділі під заголовком «Кінець Берестейської унії».

Як видно, матеріали антиуніятської советської пропаганди, демасковані й дискредитовані вірними греко-католиками з України у відкритому листі до Папи, стали джерелом нової антиукраїнської пропаганди в Польщі. В наслідок цієї пропаганди цензура заборонила католицьким видавництвам у Польщі (головно «Тигоднік Повшехни» і «Знак») публікування матеріалів про Митрополита Шептицького, а також затримала друкування багатьох статей з українською тематикою.

Правдивою діагнозою причин такого, а не іншого розвитку польсько-українських відносин у Польщі зайнялась авторка статті, поміщеної в паризькій «Культурі» під заголовком «Ситуація українців у Польщі», що ще раз потверджує правдивість вибраної «Культурою» дороги, якій світить думка Адама Міцкевича, висловлена за часів викладів у Парижі, що «хто думає про інтереси лише одного народу, той є ворогом свободи».

На думку Софії С., кількасот тисяч українців у Польщі не становлять загрози для тоталітарного режиму, але дискримінація тієї меншини зростає, хоч цього не вимагає польська внутрішня ситуація: «Одною з причин такого становища є безсумнівна залежність влади від Москви. Очевидно, Москві залежить на тому, щоб

в безпосереднім сусідстві України, яка є об'єктом неблаганної русифікації, не розвивався жоден незалежний український рух. Виконування московських наказів польським військово-партійно-адміністративним апаратом не натрапляє на труднощі. Наявна по сьогоднішній день ворожість до українців серед більшості польського суспільства, що походить з давнього розбрату й інтенсивного підкріплювання комуністичним режимом та пропагандою протягом повоєнного періоду, полегшує виконання цих рекомендацій. Неважко зрозуміти, що на всіх щаблях державного апарату є запопадливі виконавці бажань Москви. Вони переконані, що, не дозволяючи українцям «піднести голови», діють для добра поляків («Культура», 1984).

Вони не в силі зрозуміти, що саме дочка Александра Фредри, поляка, яка вийшла заміж за українця Шептицького, переконала свого сина Андрія Романа, щоб посвятився справі України, бо тоді найбільше допоможе і Польщі.

«Посилення визвольно-революційної боротьби в Україні, Грузії, Вірменії, Литві, Туркестані, Естонії й інших уярмлених країнах, створює новий чинник у нашій зовнішньо-політичній дії, унаслідок чого перед вільним світом існування окремої бойової і дійової визвольної, суверенної сили, яка не приймає статус кво, його поборює разом з концепцією детанту, гельсінськими домовленнями включно до рівноваги сил, а змагає до доосновної революційної зміни порядку у світі через розвал російської імперії на національні держави поневолених народів у їхніх етнографічних межах.

Ця знехтована потуга — поневолені нації, є вирішальним чинником майбутнього розвитку світової історії. Вони — ключ розв'язки світової політичної кризи, бо розвалюють її джерело — російську імперію з її комуністичною системою і комунізмом, як знаряддя російського імперіалізму».

(З матеріалів VI ВЗ ОУН: «Становище у світі й Україні»)

Поезія

Тарас ШЕВЧЕНКО

НЕОФІТИ

(Закінчення, 2)

IV

І в термах оргія. Горять
 Чертоги¹ пурпуром² і златом.
 Куряться амфори³: дівчата,
 Трохи не голії, стоять
 Перед Кипридою⁴, і в-лад⁵
 Співають гимн. Приуготован⁶
 Веселий пир⁷, і полягли
 На ложах гості. Регіт, гомін! . .
 Гетери гостя привели
 Сивобородого. . . І слово
 Із уст апостола святого
 Драгим елеєм потекло⁸.
 І стихла оргія. А жриця
 Киприди, оргії цариця⁹,
 Поникла¹⁰ радісним чолом
 Перед апостолом, і встала,
 І всі за нею повставали,
 І за апостолом пішли
 У катакомби¹¹. І єдиний
 Твій син Алкид пішов за ними
 І за апостолом святим,
 За тим учителем своїм.

А ти весела вийшла з хати
 На шлях із гаю виглядати
 Свого Алкида. . . Ні, нема!
 Уже й смеркає, вже й світає,
 Твого, єдиного немає,
 Уже й не буде! Ти сама
 Помолишся своїм пенатам.
 Сама вечерять сядеш в хаті.
 Ні, не вечерять, а ридать,
 Себе і долю проклинають,

І сивіть, кленучи! І — горе!
Умреш-еси¹² на самоті,
Мов прокаженна¹³...

V

На хресті
Стрімглав¹⁴ повісили святого
Того апостола Петра.
А неофітів в Сиракузи¹⁵,
В підземній страшній узи
В кайданах одвезли. І син,
Твій син Алкид, твоя дитина,
Твоя єдина родина,
Любов єдина твоя,
Гние в неволі, у кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
Ідеш шукать його в Сибір,
Чи тее... в Скифію¹⁶. І ти...
І чи одна ти? Божя Мати,
І заступи вас, і укрий!
Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,
Щоб не заплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні
В британських, галлських легіонах¹⁷
Не муштрувалися...

О, Нероне,
Нероне лютий! Божий суд
Правдивий, наглий серед шляху¹⁸
Тебе осудить... Припливуть
І прилетять зо всього світа
Святі мученики — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого предстануть¹⁹
В кайданах, і... тебе простять:
Вони — брати і християни,
А ти — собака, людоїд,
Деспот скажений!...

VI

Аж кишить
Невольника²⁰ у Сиракузах
В льохах і тюрмах, а Медуза²¹
В шинку з старцями п'яна спить:
От-от прокинеться, і потом
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
Дитину мати: не найшла. . .
І в Сиракузи поплила,
Та там уже його в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись!
І мусіла вона сидіти
Коло острога²², ждять і ждять,
Як Бога з неба, виглядять
Свого сина, — аж поки то
Його в кайданах поженуть
Бульвар²³ мести.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воеводи,
Преторіяни²⁴ і сенат²⁵,
Жерці і ліктори²⁶ стоять
Круг Капітолія, і хором
Співають гимн, і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесар; перед ним
Із бронзи литую статую
Самого кесаря несуть.

VII

Непевне²⁷ видумали свято
Патриції-аристократи²⁸
І мудрий кесарів сенат.
Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим²⁹ ледащо вихвалять,
То заразом щоб доконать,
Вони на раді й присудили,
Щоб просто кесаря назвать

Самим Юпітером³⁰ — та й годі!
І написали воєводам
По всьому царству: так і так,
Що кесар — бог, ще більш од бога,
І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря; до того,
Так, *нота-бене*, додали,
Що бронзовий той кесар буде
І милувать. Сердешні люди,
Неначе в ирій, потягли
У Рим на прощу. Припила
Із Сиракуз і та небога,
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій Боже!
Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека. . .

Горе з вами!

Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію?

Горе з вами,

Раби незрячі! Кого,
Кого благаєте, благії,
Раби незрячі, сліпі?
Чи ж камінь милує кого?
Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклоніться! Все брехня:
Попи й царі! . .

VIII

Перед Нероном,
Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора
Лилася божа благодать:
Кому чи чином, чи грошима,
Кому в аренду Палестину,
Або за більшії заслуги
Самі благоволили дати
Свою підложницю в супруги,

Хоча й підтоптану — нічого:
Аби з-під кесаря! А в кого
Сестру благоволили взять
У свій гарем — і це нічого:
На те він бог! А ми під бога
Себе повинні підкладать,
Не тільки сестер. . .
Преторіяни помолились;
Преторіянам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили,
А Ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії³¹,
І ви молилися, та вас
Ніхто не милує, не вміють
Вас і помилувать гаразд! . . .

IX

На третій день уже пустили
Молитися за християн.
І ти приходила, молилась, —
І милосердний істукан³²
Звелів везти із Сиракузи
У Рим в кайданах християн.
І рада ти, і весела,
Кумирові³³ знову
Помолилась. А кумир
Юпітер той новий,
Ось побач, якеє свято
Буде завдавати
В Колізеї! А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина, та не дуже
Радій лиш, небого:
Ще не знаєш ти нового
Ласкавого бога!
А покищо з матерями
Алкидова мати
Пішла його зустрічати,
Святих привітати
На березі. Пішла-еси,
Трохи не співаєш,
Та кесаря-Юпітера
Хвалиш-вихваляєш:

«От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
Юпітером. А я, дурна,
Ходила благати
У Афини³⁴ Юпітера...
Дурна, більш нічого!...»
І нищечком помолилась
Кесареві-богу,
Та й пішла понад болотом,
На Тибр³⁵ поглядає,
А по Тибру із-за гаю
Байдак впливає,
Чи галера³⁶. На галері
Везуть твого сина
З неофітами в кайданах;
А твоя дитина
Ще й до щогли прикована;
Не неофіт новий,
А апостол великого
Христового слова...
Отакий то він! Чи чуєш?
У путах співає
Твій мученик:
«Псалом новий Господеві
І нову славу
Воспоем чесним собором,
Серцем нелукавим!
Во псалтирі і тимпані
Воспоем благая,
Яко Бог кара неправих,
Правим помагає.
Преподобнії во славі
І на тихих ложах
Радуються, славословлять,
Хвалять ім'я Боже;
І мечі в руках їх добрі,
Острі обоюду,
На отмщеніє язикам
І в науку людям.
Окують царей неситих
В залізній пута,
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять;
І осудять неправедних

Судом своїм правим,
І во-віки стане слава,
Преподобним слава!»

X

А ти на березі стояла,
Неначе темная скала,
Не слухала, і не ридала,
А *Аллилуя* подала³⁷
За матерями християнам.
Мов дзвони, загули кайдани
На неофітах; а твій син,
Єдиний твій, апостол новий,
Перехрестившись, возгласив³⁸:
«Моліться, братія, моліться
За брата лютого! Його
В своїх молитвах пом'яніте;
Перед гординею³⁹ його,
Брати мої, не поклоніться!
Молитва — Богові! А він
Нехай лютує на землі,
Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає!
Уже внучата зачались⁴⁰,
І виростуть вони колись:
Не месники внучата тії —
Христові воїни святії!
І без огня і без ножа
Стратеги⁴¹ Божії воспрянуть⁴²,
І тьми і тисячі⁴³ поганих
Перед святими побіжать⁴⁴!
Моліться, братія!» —

Молились,

Молилися перед хрестом,
Закуті в пута неофіти
Молились радісно. Хвала,
Хвала вам, душі молодії,
Хвала вам, лицарі святії,
Во віки-віки похвала! . .

XI

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. П'яний кесар,
Постригши сам себе в Зевеса⁴⁵.
Завдав Зевесу юбілей⁴⁶.
Ликує⁴⁷ Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, миро,
Женуть гуртами християн
У Колізей. . . Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим. . .
І глядіятор⁴⁸ і патрицій —
Обидва п'яні, — кров і дим
Їх упоїв; руїну слави
Рим пропиває, тризну⁴⁹ править
По Сціпіонах⁵⁰.

Лютий, лютий,
Мерзенний старче⁵¹! Розкошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже встає святая зоря.
Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють, — ножем тупим
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом!

XII

Другий день
Реве арена⁵². На арені
Лідійський⁵³ золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крові замісивсь;
А Сиракузьких Назореїв
Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звірем заревла. . .
А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив, —
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із льоху вискочив на сцену. . .
Ступив, зиркнув, — і полилась

Святая кров. По Колізею
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря. . .
Де ж була?
Де ти сховалась? Чом на його,
На кесаря свого святого,
Не кинулась? — Бо стерегли:
Кругом в три лави обступили
Зевеса ліктори; за ним,
Твоїм Юпітером святим,
Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна однісінька надворі.
І що ти зможеш? — «Горе! Горе!
О, горе лютеє моє!
Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?». . . І небога
Кругом зиркнула, — і об мур,
Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIII

З позорища увечорі
У терми сховався
Святий кесар з лікторами;
Колізей остався
Без кесаря і без римлян,
І ніби заплакав;
Сполохнувшись, сумно-сумно
Над ним ворон крякав.
Одинокий, мов гора та
На полі чорніє
Колізей той серед Риму.
Тихо-тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано⁵⁴
Вітер понад Римом, —
А над чорним Колізеєм,
Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций,
І мир первозданний⁵⁵
Одпочив на лоні ночі⁵⁶.

Тільки ми, Адаме,
Твої чада⁵⁷ преступні,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї⁵⁸;
Гриземося, мов собаки,
За маслак⁵⁹ смердячий,
Та тебе ще зневажаєм,
Праотче ледачий! . .

XIV

Трохи одпочила
Стара мати недобита.
Живущую силу
Сила ночі оживила;
Встала, походила
Коло замкнутої брами
Та щось шепотала.
Чи не кесаря святого
Нишком проклинала?
А, може, й так. . . Тихесенько
До брами підкралась,
Послухала, усміхнулась
І щось прошептала —
Якесь слово. . . І нищечком
Коло брами сіла
Й зажурилась. Незабаром
Брама одчинилась,
І на возах, на колесницях,
Із Колізея, із різниці
Святії вивезли тіла,
І повезли на Тибр: тілами
Святих убитих годувати
Для царського таки стола
У Тибрі рибу.

Встала мати,
Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо, мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тибр. А скити сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали: сестра Морока

Із пекла вийшла провожать
У пекло римлян. Поскидали
У воду трупи та й назад
З возами скити повертали.

І ти осталася одна
На березі, і ти дивилась,
Як розстелялися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм. . .
Дивилась, поки не осталося
Живого сліду на воді, —
І усміхнулася тоді,
І тяжко-страшно заридала,
І помолилася в перший раз
За нас Розп'ятому.

І спас
Тебе розп'ятий Син Марії,
І ти слова його живії
В живу душу прийняла,
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!

8.XII.1857.

Нижній-Новгород.

Пояснення до слів

1. Чертог — давнє слово, що вживалося на Україні за князів: княжа панська кімната.
2. Пурпур або багр — червона (дорога) фарба.
3. Амфора — посуд, глек із широким черевцем та двома вухами.
4. Киприда — дочка острова Кипру (на Середземному морі), себто, Венера, бо там її найперш почали почитати, і там були її найдавніші храми (наче б вона там родилася).
5. До-ладу, хором.
6. Церковна форма й церковне слово — приготований.
7. Пир — старе українське слово (від слова: пити, питво): бенкет.
8. Єлей — приносив ранам полегшу; слово потекло легенько, наче дорогий єлей, і заспокоювало людей (стихла оргія).
9. Жрець (він) — жриця (вона): дівчина, що служила Венері (пор. чернець — черниця); цариця оргії — найстарша (найкраща) межи жрицями.
10. Поникла — схилилася перед.

11. Катакомби — підземні печери, в яких сходилися в перших часах християнства вірні на молитву, а то й ховаючись від переслідування влади.
12. Неправильна форма, на церковний лад, де до минул. часу додавалося еси (задля поваги, наче пророцтва), як, напр., пішла-еси.
13. Проказа — страшна недуга на сході, про яку в Біблії розповідається; прокажених відокремлюють за містом, щоб не заражали других.
14. Стрімголов (догори ногами), бо так собі Петро бажав.
15. Сиракузи — місто на острові Сицилії; туди засиляли людей із Риму на тяжкі роботи.
16. Скитія (Скифія) — так звався край над Чорним морем (сьогоднішня Херсонщина, Катеринославщина, Таврія), куди засиляли римські цісарі людей (як московський уряд на Сибір, отже Скитія була римським Сибіром).
17. Британія — Англія, Галія — Франція, легіони — римські війська (легіон — полк); це були полки, які виставлялися проти британців та галійців, що не дуже радо зносили римське ярмо.
18. Воно так і сталося з Нероном, що він нагло, серед шляху, помер, і нікого при тому не було.
19. Предстати — церковне слово, по нашому: з'являться перед смертним ліжком (круг одра), поворинають.
20. То так, як ми нераз кажемо: там народу аж кишить; невольника — у збірному значенні: невольників (їх же багато: аж кишить).
21. Медуза — страшна богиня-баба, з волоссям із гаддя, з очима, що як на них хто було подивився, зо страху вмирав. Це місце так треба розуміти: те, що там із невольниками діється, таке страшне, що як би хто тверезими (не — п'яними), здоровими очима подивився, то вмер би (натяк на справедливий суд на деспотах за їх переслідування праведників).
22. Острог — тюрма.
23. Бульвар — широка вулиця, часто з деревами по обидвох боках.
24. Преторіяни — прибічна гвардія цісаря; вони мали в Римі велику силу, на них і спиралися цісарі й запобігали в них ласки, а то бувало й таке, що преторіяни й цісарів настановляли по своїй волі.
25. Сенат — це найвища рада в Римі за часів республіки (509-33 до Хр.).
26. Ліктори — колись дуже давно в Римі виконували присуди на карних злочинцях; у походах ішли за владою (консулами) зі своїми відзнаками: різками, а серед різок сокира; пізніше вони зробилися просто прибічною почесною сторожею консулів (виборних начальників держави), а потім цісарів.
27. Чудне, дивне, нерозбірчive.
28. Патриції — ніби: батьки народу — за республіканських часів стара римська шляхта, що старалася все прибрати до своїх рук. За цісарських часів уже, власне, патриціїв не було, а були т. зв. оптимати (найліпші) або нобілі (шляхта), ніби римська аристократія (те саме, що оптимати).

29. Додати, в думці: самим їм остогидло його, ледащо, вихваляти.
30. Юпітер (по-грецькому Зевс) найвищий римський бог.
31. Плебеї — прості люди, звичайний народ, чернь у Римі (супроти патрициїв-аристократів — плебеїв-гrecькосії).
32. Статуя, талець.
33. Божок.
34. Афини або Атени — столиця теперішньої Греції, і славне за римських часів місто тим, що в ньому процвітало всяке мистецтво, було багато храмів усяким богам; туди, мов на прощу, з'їжджалися з цілого римського царства всякі люди, щоб учитись, а то й поглянути на те мистецьке місто, на храми та статуї.
35. Тибр — ріка в Італії, над нею лежить Рим.
36. Галера — середньовічне слово, в Римі ще його не знали, через те й поет каже про той човен, що він скидався на наш запорозький байдак або турецьку (іспанську, чи французьку) галеру.
37. Хвалу подала, привітала (аллилуя — євр.: хвалить Господа).
38. Сказав піднесеним голосом.
39. Гордощами; а брат (Нерон), бо всі люди одні одним брати.
40. Заклюнулись, церк. слово, пор. «Зачаття св. Ганни» (таке свято); внучата, себто: християни.
41. Стратег — грецьке слово: начальник війська.
42. Встануть до бою, підіймуться до бою.
43. Тьма — по церковному: десять тисяч, коротко: безліч, дуже багато.
44. Святі (християни) в бою переможуть поган (поганих), і вони (як це буває з переможеними у війні) тікатимуть, і за ними йтимуть (як переможці) християни.
45. У черці постригтися — зробитися черцем, так само тут: зробивши сам зі себе Зевса. . . Зевс — грецька назва найвищого бога, те саме, що в римлян — Юпітер.
46. Юбілей — старе єврейське слово, що перебрали опісля в середніх віках латинські вчені — кожний п'ятдесятий рік, що його обходжено дуже величаво; тепер юбілеєм звуть святкування якихнебудь роковин.
47. Ликувати — церк. слово: тішитися, веселитись.
48. Глядіятори — борці в давньому Римі, що виступали до борні в цирку.
49. Тризна — поминки за душу вмерлого, які справляли давні слов'яни.
50. Сципіони — два славні римські вояки, що стояли й воювали за славу Риму. Ціле це місце треба так розуміти: давний славний Рим (коли ще були Сципіони) загинув, і на його руїнах справляють (у цирку) по ньому поминки.
51. Риме!
52. Арена — це рівне місце на середині цирку, посипане піском (од цього його й назва), де відбувалися бої глядіаторів і звірів.
53. Лідія — країна на заході Малої Азії, славилася ясножовтим, гарним піском.

54. Альбано — гора й місто недалеко Риму.
55. Той світ, що був перш створений, поки чоловік прийшов (звірята, рослини й т.д.), світ, сотворений до Адама.
56. Ніч поет учоловічує, наче вона була б мати.
57. Діти (церк.).
58. Земля, з якої ми могли б зробити рай (живучи правдою), а не зробили (проспали).
59. Маслак — кістка.
-

~~~~~

«Український Народе!

Підпалювачами війни, які намагаються засвоювати світ, є большевики, є російські імперіялісти-шовіністи-колоніялісти. Вони — провокатори нової світової війни!

Гасло ОУН: Геть світову війну! Геть імперіялістичні війни! Геть загарбництва чужих земель! Геть з атомовою зброєю! Геть російські війська з Афганістану! Геть з Польщі, Туркестану, Білорусії, Литви, Грузії, Азербайджану, Угорщини, Чехії, Словаччини й інших поневолених країн! Геть, Московіє, з України! ОУН — за визвольну революцію народів, яка зсередини завалить тюрму народів — СССР і знищить большевизм, тиранію, рабство, колгоспну систему, суцільний етатизм, насильне панування імперо-колоніального російського окупаційного режиму, комунізму над народами й людьми. Визвольна революція знищить русифікацію, тобто російський стиль і зміст життя в Україні й інших уярмлених народів. Владу перебере український нарід, як суверен своєї прадідної землі».

(З Маніфесту VI ВЗ ОУН)

~~~~~

Наука, дослідди

Євген КРАМАР

З ВИСОТИ ЛУЦЬКИХ БАШТ

Наче німі свідки чи незмінні вартіві сивої давнини височать посеред волинської землі, в місті Луцьку, на березі Стиру старовинні замкові мури. З їх висоти глядить сама історія цього українського міста-патріарха, якому не менше 900 років. Про стародавній Луцьк, його матеріальні старожитності, зокрема про своєрідну архітектурно-історичну емблему цього міста — мурований, з баштами замок написано немало¹. Проте й досі в цій справі є ще досить неясного, суперечного і зовсім нез'ясованого. Це й уповноважує на дальші міркування, пошуки, дослідження. І не тільки уповноважує, а й спонукує, навіть зобов'язує до цього, щоб внести лепту до з'ясування деяких, хай і не кардинальних, але все ж таки ще неясних чи й затемнених місць рідної історії і краєзнавства.

В тій праці мова піде переважно про дещо з цього проблематичного. Мається на увазі насамперед такі питання: час заснування Луцька й етимологія його назви, деякі обставини давньої історії цього міста; датування зазначеного замку; дещо інше, пов'язане з цими питаннями.

Перше з черги — час заснування Луцька. Будь про це пряме писемне свідчення, то досить було б покликатися на нього. Проте в жодному із стародавніх писемних джерел немає інформації про час чи обставини заснування цього міста. До давньоукраїнського «Початкового літопису» («Повість временных літ») Луцьк потрапив вперше під 1085 р. вже, як на той час, значне місто, без згадки про його попередню історію. Про його започаткування, тобто

1. N. Stecki. Łuck, Kraków, 1876; И. Н. Батюшков. Волинь, спб, 1888; Л. Орда. «Краткой исторический очеркъ г. Луцка и памятники старины, помоснъ в немъ сохранившися», Луцк, 1897; В. Б. Антонович. «Археологическая карта Волинской губернии», М., 1910; А. И. Мёрдер. «Древности Луцка и его прошлое», Справки, Киев, 1910; К. Г. Богуславский. «Докладная записка Архиепископу Волинскому и Житомирскому о крестовоздвиженской братстве и о капикульныхъ земляхъ в Луцке». Л. Маслов. «Любартив замокъ в Луцку» — «Наша культура» (Львiв), №№ 8, 9, 12, 1937; його ж «Архитектура старого Луцка», Львiв, 1939; Г. М. Логвин. «Луцкий замокъ» — «Культура и искусство древней Руси, сборник статей в честь профессора М. К. Каргяра», Л., 1967, стор. 102-107. Різні місцеві краєзнавчі матеріали.

про заснування Луцька серед дослідників немає одностайности, наслідком чого з цього приводу існує декілька версій². Вартує навести їх і випробувати їх на переконливість, з тим, щоб, якщо можна, звести їх до спільного знаменника і зупинитися на найбільш прийнятій думці.

1

За однією із дослідницьких версій, правда, мало знаною навіть у ширшому дослідницькому середовищі, місто Луцьк чи не ровесник Києва. Його мав би заснувати й назвати на свою честь вождь племені дулібів — Лука. Доказова база цієї версії вельми мізерна і має надто загальний характер. Справді, в районі Луцька та його передмість люди жили вже декілька тисячоріч тому³. Майже по всій території теперішнього міста знайдено культурний пласт, який датується VI-VII ст.⁴. Та цього ще не досить, щоб з цими давними археологічними пам'ятками ототожнювати те конкретне, початково незначне поселення, з якого розрісся Луцьк. Щодо племені дулібів, то про нього декілька разів сказано в «Початковому літописі». Там є барвиста розповідь про тяжкі утиски, яких зазнали дуліби від своїх гнобителів авар⁵. Ця літописна розповідь мала б відноситися до перших десятиріч VII ст. Літописець льюкалізував дулібів на Волині, в басейні Бугу: «Дулебы живяху по Бугу, где ныне вельняне»⁶. Фактично ж, літописна інформація про дулібів не така ясна, як може здатися з першого погляду, бо в іншому місці літописець і плем'я бужан також льюкалізував там же, де й дулібів: «... бужане, зане седоша по Бугу, послеже же вельняне»⁷. Слов'янське плем'я дулібів (дулаба) з вождем на ім'я Вандж-Слава знав, але без точнішої льюкалізації арабський автор середини X ст. Масуді⁸. Немає впевненості, що це ті самі дуліби, про яких говоряться і в «Початковому літописі».

Є дослідники, які небезпідставно заперечують волинську льюкалізацію дулібів⁹. Та справа не в тому. Де б не жили дуліби, але

2. Див. Д. Головенко. «Який же рік заснування?» — газ. «Радянська Волинь» за 22.VIII.1984 р. В запропонованому дослідженні ці версії розширено й поглиблено.

3. «Історія міст і сіл УРСР. Волинська область», К., 1970, стор. 33.

4. Д. Головенко. Зазначена стаття.

5. «Повесть временных лет». ч. I, М. Л., 1950, стор. 14 (Далі — ПВЛ).

6. Там же.

7. ПВЛ, ч. I, стор. 13.

8. А. Гаркави. «Сказания мусульманских писателей о славянах и русских», СПб, 1870, стор. 135 й далі.

9. Автор цих рядків зокрема вважає, що на Волині жило плем'я (союз племен) бужан, а дуліби це окреме від бужан плем'я, тільки чужа, германська назва давнього населення Волині.

ніде немає жодних відомостей про їх вождя Луку. Як би не називалося населення Волині в племінну добу своєї історії, однак ніщо не говорить про волинського племінного вождя з ім'ям Лука. Таке ім'я навіть непритаманне стародавнім українцям і слов'янам взагалі. Воно побутувало в греків (Lukas) і римлян (Lucas) і походило від латинського «lux» — світло⁹. На Україну це ім'я прийшло з Візантії після прийняття князем Володимиром Великим християнства (988 р.), отже задовго до того, в племінний період його не міг носити гіпотетичний вождь волинського населення. Напевно тут не обійшлося без наївної етимології: раз є місто Луцьк, то й повинен бути і його засновник — Лука. Насправді походження назви Луцька інакше, тому, а також з інших наведених причин зазначена версія заснування Луцька неприйнятна.

2

Далі «лучанська» гіпотеза. Її адепти відстоюють думку про плем'я лучан, яке мало б жити на Волині і перенести свою назву на свій племінний осередок Луцьк. Джерело гіпотези про волинських лучан потрібно шукати вже в другій половині IX ст., коли анонімний автор, умовно названий Баварським Географом, в числі інших слов'янських племен згадав і якихсь Lendizi. При цьому усім переліченим племенам дано надто загальну географічну прив'язку — на північ від Дунаю¹⁰. В середині X ст. візантійський імператор Костянтин VII Багрянородний назвав деякі слов'янські племена, підвладні київським русам, в тому й плем'я Lenzananoi¹¹. Цей автор також не зазначив, де живуть Lenzananoi. На думку істориків, Lendizi Баварського Географа і Lenzananoi Костянтина Багрянородного — це одне й теж — слов'янське плем'я лендзян. Однак щодо локалізації цього племені і його точнішої етнічної атрибуції — думки розійшлися. На думку одних, йдеться про волинське плем'я лучан, що жило в околицях Луцька¹². При цьому помітна різниця в звучанні цих двох етнонімів («лендзяни» і «лучани») пояснюється лінгвістично: в давнину, в наслідок носової вимови

9. «Словарь русских личных имен», М., 1966, стор. 144.

10. «Monumenta Poloniae historica», t. I, Lwów, 1864, стор. 10.

11. Константин Багрянородный. «Об управлении Известия Государственной академии истории и материальной культуры», вып. М.-Л., 1934; Constantine Porphyrogenitus. «De administrando imperio», вид. G. Moravčik, Budapest, 1949, стор. 56, 68.

12. S. Lelewel. «Narody na ziemiach słowiańskich przed powstaniem Polski», Poznań, 1853, стор. 572; L. Miederle. «Słowanskie starožitnosti», oddil I, str. 4, Praha, 1924, стор. 147; М. Н. Тихомиров. «Древнерусские города», М., 1956, стор. 322; «Історія Української РСР» у восьми книгах, десяти томах, т. I, К., 1977, стор. 310.

носа назва лучан могла вимовлятися як «лончани», звідки вже значно ближче і до лендзян. Оскільки заснування й назву Луцька пов'язано з волинськими лучанами, то початок цього міста мав би губитися в непроглядній давнині, у всякому разі — не ближче від середини X — другої половини IX ст., коли згадувано Lendizi-Lenzenoi — лендзяни-лучани. Однак інші дослідники в зазначених лендзянах бачать плем'я польської групи, яке мало жити на території Польщі в Сandomirщині, включаючи й район Люблина¹³. За переконанням деяких учених, лендзяни жили в іншому місці Польщі, на заході, над рікою Вартою¹⁴.

Якщо лендзяни й справді не волинські лучани, то отже зв'язок міста Луцька з цим надуманим давньоукраїнським плем'ям цілком безпредметний. Щоб в цій справі зайняти об'єктивну позицію, не можна нехтувати такими обставинами. Баварський Географ в своєму переліку племен, крім Lendizi, назвав також бужан, тиверців та інших; Константин Багрянородний, крім Lenzanenoi — кривичів, ультинів (уличів), деревлян. Отже, названі автори вважали Lendizi-Lenzenoi — лендзян рівномаштабними з племенами бужан, тиверців, кривичів, уличів, деревлян та інших. Найповніший перелік слов'янських та інших племен, які населяли територію пізнішої Київської Русі-України чи були підлеглі їй, дано в «Початковому літописі». Там фігурують вищеназвані бужани, деревляни, кривичі та інші, але немає й натяку на лендзян чи лучан.

Як вже зазначено, в цьому творі територія Волині відведена для дулібів і бужан — в племінну добу, а сучасні літописцеві (кінець XI — початок XII ст.) жителі цієї території вже називалися велинянами (волинянами). Історико-географічна область Волинь в давнину займала значно більший простір, ніж теперішня адміністративна одиниця — Волинська область. Зокрема, вона поширювалась й на теперішню Ровенщину та інші території. Східними сусідами літописних дулібів і бужан у племінну добу були деревляни. Літописні поляни, деревляни, бужани та інші — це фактично не племена в прямому, етнологічному розумінні (об'єднання декількох родів), а федерація, об'єднання декількох таких племен з загальною територією, яка значно перевищувала площу теперішньої адміністративної області¹⁵. Як об'єднання декількох племен, з такою ж загальною територією потрібно вважати й названих лендзян. Але території Волині, тобто на просторі між літописними

13. M. Łowmianski. "Studia nad wczesną Słowiańszczyzną". — "Kwartalnik Historyczny" Nr. 3, 1960, стр. 150. Його ж Lędzianie — "Slavia Antiqua", N. 4, 1954, стр. 112.

14. K. Tymieniecki. "Początki państwa Polan" — "Przegląd Historyczny" N. I, 1959, стр. 46, 47; J. Dąbrowski. "Studia nad początkami Państwa polskiego". — "Rocznik Krakowski", t. 34, 1958, стр. 14-15.

15. «Історія Української РСР», т. 1, кн. 1, стр. 269.

деревлянами і бужанами, просто не знайшлося б місця для ще одного, значного об'єднання племен (лендзян-лучан). До того ж, і це головне, автор (укладач) «Початкового літопису», чернець Нестор, знав минуле свого краю, звичайно, знав краще ніж чужинці, Баварський Географ, Констянтин Багрянородний чи будь-хто інший. І якби в українській групі племен справді були лучани, то він не міг би не знати цього. На Волині, на Україні і в усій східній слов'янщині, крім самого Луцька, нібито пов'язаного з гіпотетичним плем'ям лучан, немає жодної лучанської традиції. Це плем'я (об'єднання племен) — історіографічний витвір, не більше.

Щодо Lendizi-Lenzananoi — лендзян, то їх таки потрібно прописати в Польщі. На користь цього свідчить і сам етнонім з його носовою «дзенькавчою» вимовою — як у польській мові. Принагідно вартує нагадати: по-угорському поляків називають «лендед», де явно чути відгомін давніх Lendizi-Lenzananoi — лендзян. За таких умов плем'я лучан, як гіпотетичну історіографічну, а не реальну категорію потрібно викреслити з племінної доби історії Волині й України взагалі. В зв'язку з чим втрачає всяку опору й версія про заснування Луцька плем'ям лучан і про походження від них самої назви міста.

Але можна натрапити на твердження такого роду: місто Луцьк заснували і назвали своїм ім'ям лучани, які мали б також називатися лютичами (лутичами)¹⁶, або — і лутичами, і дулібами¹⁷. В зв'язку з цим Луцьку приписували початкову назву Лутичеськ, хоч такий варіант назви ніде в джерелах не зафіксований. Ще Я. Длугош, польський хроніст XV ст. писав, що ніби в його час давні дуліби називалися лучанами¹⁸. Однак ототожнення гіпотетичних волинських лучан (плем'я) з будь-яким іншим зафіксованим в джерелах плем'ям безпредметне хоч би тому, що на Волині взагалі не було племені (об'єднання племен) лучан. В час Длугоша назва «лучани» відносилася до жителів Луцька і, можливо, до населення адміністративно підлеглого цьому місту території. Назва «лучани» в XV ст. мала суто адміністративно-територіальний характер і не може бути й мови, щоб вона була спадкоємцею стародавньої племінної назви дулібів. Щодо лютичів (лутичів), то тут прямо непорозуміння. В «Початковому літописі» це плем'я ясно пов'язане з «ляхами» (поляками): «... а от тех ляхов прозвавшася поляне, ляхове друзии, лутичи, ини мазовшане, ини поморя-

16. Л. Орда. Зазначена праця, стор. 4.

17. Teodora Waci. "Historia ksiązat i królów polskich krótko zebrana", Wilno, 1824, стор. 66.

18. J. Długosz. "Opera omnia", t. X, "Historia Poloniae", t. 1, p. 49, Cracoviae, 1873.

не»¹⁹. То ж ясно, що ці лутичі не мали жодного відношення ні до Волині, ні до Луцька. Лютичі — це загальна назва групи західних слов'янських племен, які жили в межиріччі Лаби (Ельби) й Одри (Одери)²⁰. Але можна докопатися до кореня «лютицької» помилки. В деяких списках Початкового літопису замість уличів фігурує їх перекручена назва — лутичі. В Тиверському літописі, складеному в 1534 р., проти назви «лутичі» хтось іншим почерком і, отже, пізніше дописав: «Отъ сихъ должень, називаться Луцкъ». Автор цієї дописки побачив в лутичах не уличів, які сусідували з тиверцями десь в басейні нижніх Дніпра-Дунаю, а окреме, волинське плем'я, з яким і пов'язав назву Луцька. Таким чином, в питанні про заснування й назву Луцька лучанська гіпотеза неприйнятна ні в своєму чистому, ані в будь-якому модернізованому вигляді.

3

За повідомленням згаданого Я. Длугоша, місто Луцьк, звичайно, як укріплення, заснував київський князь Володимир Великий в 1000 році. Здавалося б, маючи таке повідомлення, зайво аналізувати інші версії. Длугошева інформація — перша і єдина про конкретну дату заснування Луцька і його історичного засновника. В літературі, звичайно, покликаються на Длугошеві слова²¹, проте думка про заснування Луцька в 1000 р. князем Володимиром Великим не стала нормативною. Це, фактично, лише одна із версій. І все через те, що сам Я. Длугош не покликався на конкретне джерело в повідомленні про заснування Луцька. Це, звичайно, прикро, але так цей автор повівся не тільки з Луцьком. Говорячи про минулі часи, він взагалі не покликався на конкретні джерела. В передумові до своєї капітальної «Історії Польщі», в якій описано історичний період з найдавніших часів до 1480 р., і де згадано про Луцьк, він лише згадав, що ретельно використав джерела з церковних бібліотек та архівів. Для цієї своєї праці він справді використав польські, чеські, угорські, німецькі хроніки, літописи Київської Русі, мемуарні й архівні матеріяли. Напевно, в розпорядимості автора «Історії Польщі» були й такі матеріяли, які не збереглися до наших днів. Зокрема міг користуватися й якимись Перемишльськими матеріялами. В усякому разі, цей поважний автор не міг просто вигадати версію про заснування Луцька.

19. GDK, ч. 1, стор. 11.

20. «Українська Радянська Енциклопедія», вид. 1, т. 8, стор. 320 (далі — УРЕ).

21. Леонід Маслов. «Архітектура старого Луцька», стор. 3; Історія міст і сіл УРСР. Волинська область», стор. 53.

В цьому зв'язку доцільно розглянути Длугошеве повідомлення про Луцьк на тлі тодішньої (1000 рік) ситуації на Волині. Не відомо, коли саме і за яких обставин ця територія увійшла до складу Київської держави. Небезпідставне припущення, що це відбулося за такого войовничого київського князя, як Святослав Хоробрий — до 964 р., бо з того року князь Святослав звернув свій погляд на Волгу, а потім на Болгарію²². І ще підставне припущення: після смерті Святослава Хороброго Західна Волинь, мабуть, на деякий час відійшла до Польщі. Тому Святославів син Володимир (Великий) в 981 р. вирушив походом на поляків. В «Початковому літописі» з цього приводу сказано: «иде Володимерь на ляхи, и зая грады ихъ, Перемышль и Червень и ины грады...»²³. Літописний запис про похід 981 р. викликає деякі застереження і заперечення з боку істориків. Глибше з'ясування цього питання виходить за межі досліджуваного предмету. Похід справді відбувся і мав, напевно, на меті повернути від Польщі ті землі, які перед тим вже були приєднані до Київської держави, але за нез'ясованих обставин на деякий час дісталися полякам. Саме так потрібно розуміти літописну фразу, що Перемишль і Червень — «грады ихъ», тобто польські. Вони були польські на час походу 981 р. і то в розумінні державної належності, бо Червенська (Забужжя) й Перемишльська землі в етнічному значенні не належали до Польщі. Так от похід князя Володимира на Польщу найвірогідніше пролягав через Волинь, через місцевість, де згодом відомий Луцьк.

Є відомості, що князь Володимир мав триваліші й глибші поразки з поляками, що обмежилися не одним походом 981 р.²⁴. Це вимагало відповідного державно-політичного й військового впорядкування краю. На Волині було по-новому організовано державну владу. Було створено нову столицю краю — м. Володимир (названо на честь князя). Вірогідно, що поселення на цьому місці чи поблизу існувало й до того, але в 988 р. князь Володимир збудував тут фортецю та інші необхідні для функціонування нової столиці. Заснування нової столиці, напевно, мотивувалося двома обставинами: підірвати значення попередніх плеємних осередків Червеня^б, Велиня (Волиня)^в, Буська^г з одного боку і перемістити столицю Волині трохи глибше на свою територію, подаль від

22. І. П. Крип'якевич. «Галицько-Волинське князівство», К., 1984, стор. 63.

23. ПВЛ, ч. 1.

24. В. Н. Татищев. «История российской», т. II, М.-Л., 1963, стор. 228, п. 165.

б. Тепер с. Чермна Замайського воевідства, Польща. Різні автори по-різному передають назву цього літописного поселення: Червен і Червень. Оскільки це поселення знаходилося в ареалі рясних топонімів на «нь», які й зараз поширені на Волині, то приймається форма «Червень».

в. Літописний Велинь (Волинь) знаходився біля падіння р. Гучви в Буг — тепер Польща.

г. Тепер районний центр Львівської обл.

Польщі. В новоствореній столиці цього краю була заснована єпископія. Встановлення тут церковного центру піднімало культуру краю і тісніше прив'язувало Волинь до Києва. Цю землю князь Володимир Великий передав спочатку синові Борисові, а пізніше іншому синові — Всеволодові²⁵. В 992 р. князь призначив до міста Володимира єпископа Стефана²⁶, напевно свою особу, бо до Стефана в цьому краю вже були єпископи. «Початковий літопис» під тим же 992 р. лаконічно повідомив про похід князя Володимира Великого на хорватів. Хоч літописець не показав напрямку цього походу і не льокалізував самих хорватів, але йшлося про похід десь в район межириччя верхніх Дністра й Сяну. Не виключено, що після 981 р. ці хорвати намагалися відокремитися від Києва, наслідком чого й була карна експедиція проти них в 992 р. Маршрут походу цілком міг пролягати по Волині або біля неї. Десь в ту ж пору на лівому березі Бугу був заснований Всеволож, названий на честь Володимирового сина Всеволода (тепер це с. Старгород Сокальського району, на Львівщині).

В цьому фактологічному контексті Длугошеве повідомлення про заснування міста Луцька в 1000 році князем Володимиром Великим набуває максимальної вірогідності. «Початковий літопис» окремо наголосив на будівельній діяльності цього князя: будував нові поселення-укріплення по р. Десні, Остру, Трубежу, Сулі, Стугні. Він же заснував Білгород біля Києва, Володимир над Клязмою. То ж йому своїм початком, заснуванням, міг завдячувати і Луцьк. Є навіть думка, що ніби під час розподілу своєї держави між синами князь Володимир передав Луцьк синові Позвізду²⁷. Однак це не впливає з «Початкового літопису» і не виключено, що Позвізд помер перед тим, як князь Володимир передав окремі землі в управління своїм синам.

4

На цьому, однак, думки про започаткування Луцька не закінчуються. В історичній науці існує таке правило: якщо немає якогось автентичного джерела з прямим свідченням про рік заснування того чи того населеного пункту, то датою його започаткування вважають першу писемну згадку про нього. Ця перша

25. «О погублении Бориса и Гльба», Нестора — «Пам'ятки мови і письменства давньої України», К., 1928, т. 1, стор. 111; ПВЛ, ч. I (під 9VV р.).

26. «Летопись по Никоновскому списку» — «Полное собрание русских летописей», т. 9, спб, 1867, стор. 65 (далі — ПСРЛ).

27. Ф. Четыркин. «Древнее Луцкое крестовоздвиженское братство (1617-1712)» — «Волинські єпархіальні вѣдомости» № 11, 1 юнія 1871 г. Часть неофициальная, стор. 345-346.

писемна згадка може бути в будь-якій текстовій ситуації, аби лиш фігурував потрібний населений пункт. Наприклад, в Іпатіївському списку «Початкового літопису» під 1085 р. про Луцьк сказано в такому контексті: Володимирський князь Ярополк виступив проти свого родича, київського великого князя Всеволода. У відповідь на це Всеволодів син Володимир (Мономах) повів військо на Волинь, на Ярополка, який втік до Польщі, залишивши матір і дружину в Луцьку. А Володимир Мономах «иде къ Лутцку», взяв його та Ярополкових матір, дружину, майно та інше²⁸. Оце стільки всього в першій писемній згадці про Луцьк, зате прямо фігурує назва міста.

Але з першою писемною згадкою про це місто не все гладко. В давніших публікаціях можна натрапити на запевнення, ніби Луцьк мав би бути згаданий вже в 1073 р., мовляв, польський князь Болеслав II Сміливий, ідучи порядком допомоги київському князеві Ізяславу на Київ, по дорозі в 1073 р. після тривалої облоги мав би взяти Луцьк²⁹. Є також покликання на 1075 р. як на час першої писемної згадки про це місто³⁰. Якщо це справді так, то першу писемну згадку про Луцьк можна було б відсунути в глиб часу на 10-12 рр. Це не настільки дрібна обставина, щоб нею можна було знехтувати. Зрештою, хронологічна точність сама собою немаловажна справа в будь-чому. Початковий літопис чи будь-які інші стародавні свої й чужі джерела під 1073 р. про Луцьк не згадують.

І взагалі, 1073 р. Болеслав II Сміливий на Київ і, отже, через Луцьк не йшов. Така подія мала місце десь у 1069 р. Тоді він з Ізяславом справді пішли до Києва. Про взяття тоді м. Луцька в «Початковому літописі» — ні слова. Вірогідність проходження Болеслава через Луцьк як по дорозі на Київ, так і назад — це інша річ, та зараз йдеться не про це, а про першу писемно зафіксовану згадку про це місто. Щодо 1073 і 1075 рр., то до пов'язаної з цими датами ситуації справді знов був причетний Болеслав, однак реальної інтервенції з проходженням почерез Луцьк в ті роки не було. Справа склалася ось як. В 1073 р. великий князь Ізяслав був вдруге вигнаний з Києва разом з сином Ярополком і знов подався за допомогою до свояка Болеслава II Сміливого. Але цього разу допомоги не дістав. В пошуках потрібної допомоги для повернення собі Києва, Ізяслав відправився до імператора «Священ-

28. «Полное собрание русских летописей», т. 1, спб, 1841, стор. 88.

29. «Encyklopedia Powszechna», т. XVII, Warszawa, 1864, стор. 668-669; «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», т. V, Warszawa 1884, стор. 779.

30. П. Семёнов. «Географическо-статистический словарь Российской истории», 1865 («Луцк»); А. И. Мёрдер. Зазначена праця; «Энциклопедический словарь русского библ. института Гранат», т. 27, стор. 466.

ної римської імперії» Генріха IV, а сина Ярополка з цією ж метою відрядив до Риму, до папи. Як імператор, так і папа вживали відповідні заходи на користь Ізяслава. Перший із них у 1075 р. відрядив до Києва посольство в цій справі (це описано і в «Початковому літописі»), а другий 2 травня написав Болеславові відповідний лист³¹. Тільки в 1077 р. Болеслав, тоді вже польський король, надав Ізяславові військову допомогу для походу на Київ. Отже, в 1073-1076 рр. взагалі не було польської військової присутності в районі Луцька, а тому годі говорити про взяття його поляками в цей період.

«Початковий літопис» під 1077 р., коли Ізяслав вдруге йшов з поляками на Київ, навіть не натякає про якесь взяття ними міста в районі Луцька. Тому перша писемна згадка про Луцьк належить таки «Початковому літописові». Різні списки цього літопису, а також запозичені з нього місця в інших літописах в силу різних обставин можуть мати різну хронологічну сітку, тому за основу взято Іпатіївський список «Початкового літопису» — 1085 р. як пер-шу писемну згадку про Луцьк. Ця дата фігурує в багатьох історико-краєзнавчих матеріалах. Більше того і відповідніше до вищезазначеного правила 1085 р. вважати умовною датою заснування Луцька³². В зв'язку з цим 1085 р. офіційно визнано ювілейним 980 в біографії цього українського міста з усіма притаманними такій даті адміністративно-розпорядчими, культурними й урбаністично-господарськими та іншими заходами. Якби йшлося про 900-річчя першої згадки, то нічого було б заперечити, але 900-річчя заснування навіть зі скидкою на умовленість цієї дати — це інша річ. Адже ясно, що на час першої літописної згадки про Луцьк він вже був значним, чи не другим після Володимира містом Волині. Князь Ярополк, тікаючи до Польщі, не міг залишити своєї сім'ї і майно в першому-ліпшому населеному пункті. Напевно вже в 1085 р. Луцьк був добре укріплений. І цілком зрозуміло, бо за Я. Длугошем, тут вже 85 років було поселення (укріплення).

Не будь Длугошевого повідомлення, то треба було б задовільнитися 1085 р. як умовною датою заснування Луцька. Але Я. Длугош вніс істотну поправку — 1000 рік як дату заснування. Це змінило ситуацію. Немає жодних підстав, щоб запідозріти Длугоша у вигадці чи будьяк інакше, але переконливо заперечити цю дату не можна. Більше того, ця дата об'єктивно підтверджується усім

31. Н. М. Карамзин. «История государства Российского», т. II, изд. 1842. стор. 80, прим. 130; А. Хойнацкий. «Жизнь и деятельность св. Благовірного Ярополка, князя Владимиро-Волинскаго» — «Волинскія епархіальныя вѣдомости» № 1, 1 юнія 1871. Часть неофициальная, стор. 11-18.

32. М. Н. Тихомиров. Зазначена праця; «Історія міст і сіл УРСР, Волинська область», стор. 11.

фактажем тодішньої державно-політично-військової ситуації на Волині. Зрозуміло, що в погоні за більш давньою датою не можна без достатніх підстав приписувати Луцьку 85 р., але з другого боку, не можна і не потрібно скорочувати його вік на тих 85 р. тим більше, що ці підставно додані роки дозволяють розпочинати літопис Луцька не умовно, а реальною датою його заснування. Та реальна дата заснування Луцька — 1000 рік, а реальний засновник — київський великий князь Володимир Великий.

У світлі вищесказаного, від 1985 р. належало б відібрати всю сукупність почестей з нагоди т.зв. 900-річчя Луцька. Так мається справа із заснуванням Луцька, точніше з датою заснування. Проте не легко сказати, в чому полягала в 1000 році засновницька робота князя Володимира і просто заснування ще одного поселення; укріплення вже існуючого; спорудження фортеці — притулку для існуючих довколишніх поселень тощо. Якщо взяти до уваги характер політики цього князя на Волині і сусідство цього краю з Польщею, яка зазіхала на ці землі, і ретроспективно глянути на Луцьк як на здавна укріплене поселення (місто), то найвірогідніше, що князь Володимир взявся за щось військово-оборонне. В цьому зв'язку вартує також відтворити давню територію й гідрографію Луцька.

На відміну від деяких інших населених пунктів, це місто на протязі всього періоду свого існування не змінювало місця свого розташування. Це свідчить про добре вибране місце для поселення. Звичайно, з часом Луцьк розростався, поглинаючи передмістя, але основне ядро міста довго зберігалось в районі досі існуючого замку. Це місце називається Старим, яке утворює тут вельми круту дугу. А в давнину тут було значно інакше^д. В цьому місці Стир мав декілька рукавів: (Великий) Глушець, Малий Глушець, далі — Жидовинка та інші. Основне русло Стиру та два його рукави (два Глушці) утворювали острів, підвищений висотою до 10 метрів. Зараз це місце має висоту 10-12 м., але напевно, воно свого часу трохи підсипане. Гідронім «Глушець» етимологічно прозорий — пов'язаний з характером течії та довколишньої місцевості. Тут була тихоплинна чи й застійна вода, заболочені, важкопрохідні береги тощо. Одне слово — глушина. І справді, ще не так давно біля самого Луцька була заболочена місцевість. Отже — посеред Стиру острів, сам Стир розгалужений на рукави, в значній частині сектору важкопрохідні, заболочені місця. Це ідеальне місце для захисту й оборони в разі нападу ворогів. Його не можна було помітити й не використати за належним військовим призначенням.

Напевно, що навколишнє населення належало до якоїсь етніч-

д. Місцеві краєзнавці досить докладно відтворили давню топографію й гідрографію Луцька.

ної групи, назва якої, однак, не збереглася. Це могло бути плем'я в прямому етнологічному значенні цього поняття, тобто об'єднання декількох кровно-споріднених родів. Та, як вже говорилося, тут не було якогось союзу племен (гіпотетичних лучан), рівнозначного літописним бужанам, деревлянам та іншим. Населення, де згодом відомий Луцьк, напевно входило до бужанського об'єднання племен — літописні бужани. Колишні літописні бужани в час літописця вже мали територіальну назву «велиняни» (волиняни). І взагалі на час заснування Луцька (1000 рік) етнологічна структура населення Волині вже не співпадала з клясичним племінним періодом.

Археологія свідчить, що в смузї теперішнього Луцька та його околиць ще в доісторичну добу жило населення. В незначному радіусі від початкового Луцька зафіксовані поселення. Для князя Володимира Великого, звичайно, не було жодної потреби засновувати ще одне таке ж поселення. Та й це в разі потреби могло зробити саме населення і без княжої волі. Князь Володимир, найвірогідніше, заснував те, що в літописах фігурує як город (град), тобто огорожене, укріплене місце³³. Переважна більшість давніх слов'янських, втому й давньоукраїнських поселень, були відкриті, в оборонному відношенні не укріплені. Це пояснюється тим, що в разі небезпеки населення залишало ці свої місця й тікало до інших, спеціально укріплених місць. Саме ті укріплені поселення в літописах названо городами (градами). Князь Володимир заснував немало городів на ріках Десні, Остру, Трубежу, Сулі, Стугні та в інших місцях. Літописний город (град) більш-менш відповідає латинському «civitas». Кількість городів (градів), зрозуміло, була менша від кількості усіх поселень. Для орієнтації доцільно навести інформацію згаданого Баварського Географа про кількість «civitas» в деяких з перерахованих ним племен (союзів, об'єднань племен); бужани мали 239; якісь зуїреани 325; унліці (уличі) — 318; велюнжани (velunzani — їх досі безпідставно ототожнюють з давньоукраїнськими волинянами) — 70, і т.д. В літописах немає класифікації городів (градів) за їх функціональним призначенням. Це зробила археологія. Для усіх них спільне те, що це були укріплені, тобто не відкриті, як більшість, поселення. А далі йде поділ на такі категорії: обцинні (громадські) центри і февдальні центри (княжі фортеці, февдальні маєтки тощо).

За характером забудови укріплених майданів, обцинні центри поділялися на дві групи: зі стандартним населенням на укріплених майданах — такі поселення ставали адміністративно-господарськими осередками; без стаціонарного населення вони служи-

33. «Етимологічний словник української мови», т. 1, А-Г, К., 1982, стор. 570-571.

ли притулком для навколишнього населення в разі ворожого нападу. Характерною особливістю забудови обцининних центрів обох груп були довгі наземні будинки, так звані контини. Це громадські приміщення з різним призначенням: в них зберігали громадські запаси, цінності, відбувалися збори, наради, різні ритуальні обряди тощо. Щодо феудальних центрів, то вони були краще укріплені, ніж обцининні. Так в основному виглядали укріплені поселення, тобто літописні городи (гради) в VIII-IX ст.³⁴

Князь Володимир Великий заснував Луцьк значно пізніше, він ламав на Волині попередній племінний лад. І ще, на свій город (град) Луцьк князь міг перенести дещо з київської чи й варязької військово-будівельної традиції. У зв'язку з цим Луцьк міг і навіть повинен був чимсь відрізнятися від попередніх обцининних укріплених осередків племінної доби. Князь Володимир, здається, не міг просто зміцнити вже існуючий в цьому місці обцининний центр, бо це означало б зміцнення і збереження авторитету племінної традиції. Більш вірогідно, що він заснував новий феудальний центр, княжу фортецю з військово-оборонними та певними адміністративними функціями відповідно до потреб Київської держави. За такою версією, військово-будівельна діяльність князя Володимира Великого в цьому місці в 1000 році — це якраз початок заснування Луцька, а не дальша стадія, зміцнення вже існуючого города (града), як вважається в теперішньому краєзнавстві³⁵.

Основу новозаснованого Луцька складала земляно-дерев'яна фортеця, яку в ту пору називали дитинцем («дьтиньць»). Значення цієї назви ясне: внутрішня фортеця — головне укріплення, внутрішній двір фортеці. Однак етимологія цього поняття призабулася. Більшість мовознавців пов'язують це слово з іншим — «діти», оскільки в дитинці в час небезпеки мали б переховуватися діти; за іншою версією, дитинець — це фактично дідинець, тобто дідівщина — двір, успадкований маєток³⁶. Звичайно, давня форма на «т» мала б свідчити на користь першого тлумачення. Однак при цьому затемнюється функціональне призначення дитинця, адже в ньому переховувалися не лише малолітні діти, але й жінки, дідуся, там же тримали відповідні запаси, цінності тощо. Тому не зовсім переконливо проводити етимологічний паралель між дитинцем і дитячим приміщенням. Не можна також беззастережно пристати до думки, що дитинець — це дідинець у значенні успадкованого від діда-прадіда маєтку. Щоправда, українські слова «дідівщина»,

34. И. П. Русанова, Б. А. Тимощук. «Древнорусское Поднестровье», Ужгород, 1981, стор. 36-40.

35. Д. Головенко. Зазначена стаття.

36. Макс Фасмер. «Этимологический словарь русского языка», т. 1, М., 1964, стор. 508.

«дідич» мають близьке до цього значення. Польське «dziedzinięc» означає двір, маєток а «dziedzina», як і чеське «dědina» — спадковий маєток. Февдальні маєтки в давнину, як правило, були укріплені, захищені від нападу.

Все ж таки, пов'язувати слово «дитинець» з «дідинець» в його майново-спадковій постаті ризиковно. І справа не тільки чи й не стільки в тому «т», якого немає в слові «дідинець» і яке завжди фігурує в слові «дитинець», коли йдеться про фортецю. Адже дитинець був і в кожному укріпленому поселенні — громадському центрі, яке й не переходило у спадкову маєтність. Та й саме фортифікаційне поняття «дитинець» напевно існувало раніше, ніж появився й викристалізувався інститут дідівщини, тобто спадкової власності на маєтки. Можна запропонувати таку етимологію поняття «дитинець». Воно справді пов'язане зі словом «дід», але характер зв'язку тут інший. З фолкльору і давніх писемних джерел відомо, якою повагою, авторитетом та реальними повноваженнями в давнину користувалися літні, досвідчені люди — старці, діди. Вони вирішували важливі справи в сім'ї, роді, племені. Навіть київські великі князі не могли не рахуватися з такими старцями (дідами). Наприклад, про Володимира Великого сказано: «Соза Володимеръ боляры и старци градскиѣ». І далі — «сотвори праздникъ великъ въ тѣ днь болярамъ и старцемъ людьскимъ»³⁷.

Вже була мова про те, що в літописних городах (градах), в середині за огорожею, тобто якраз в дитинці знаходилися суто громадські приміщення, довгі будинки — контина. В них головну, якщо не вирішальну роль у різних громадських справах грали старці, діди. Це було традиційне, громадське місце для дідів. Можна нагадати, що й жінки в культових приміщеннях і також мали своє окреме місце, наприклад, бабинець — це місце в церкві, де стоять баби (жінки). Тому спокусливо й небезпідставно пояснювати «дитинець» як дідинець, тобто місце, де почесні літні люди, діди займалися різними громадськими справами. Таке місце, зрозуміло, мало бути твердинею, захищеною від всякої небезпеки, тобто тим, чим був дитинець.

Правда, проти в'яго виступає традиційне «т» у слові «дитинець», і його неухильно живають давні джерела. Однак здається, що це «т» не має етимологічного значення і є наслідком давнього спрощення вимови, оглушення дзвінкого «д». Те, що в сиву давнину називалося дитинцем, згодом і зараз відоме під інакшою назвою — замок. В основі цієї назви лежить латинське «clusa» — засув, форт, твердиня; з цього скальковано давньоверхньонімецьке «sloz» — засув, а також перекриття, загата долини, яру тощо; на

37. А. С. Львов. Лексика «Повести временных лет», М., 1975, стор. 186, 224, 252.

базі цього німецького слова-кальки чехи утворили своє «zamek», яке перейшло до поляків, а від них — до українців у формі «замок»³⁸.

Важно докладно відтворити вигляд того дитинця, який у 1000 році на острові посеред Стиру забудував князь Володимир Великий, але зробити це в загальних рисах цілком можливо. Дитинець був розташований в північній частині острова, бо фортифікувати весь острів було неможливо. В пізніші часи ця частина острова фактично фігурує як острівець, бо вона відокремилася від решти острова ровом. Цей рів заповнився водами Стиру та його рукавів. Цілком можливо, що рів було прорито з самого початку при заснуванні дитинця в 1000 році. Земля з рову, напевно, пішла на вали-платформу під дитинець. На цьому земляному насипі спорудили оборонні лінії, основу яких складали суцільні ряди зрубів. В межах дитинця були необхідні будівлі, за його межами також, а далі — окремі поселення. Все це з часом розросталося, зливалося, утворивши місто Луцьк. Таку назву поселення-фортеця могло дістати окремо, не залежно від назв існуючих до нього поселень, або на нього могли перенести назву якогось вже існуючого до нього поселень, або на нього могли перенести назву якогось вже існуючого, ближчого поселення. «Луцьк» — це теперішня правильна українська форма назви міста.

В давніх писемних джерелах («Початковий», «Київський», «Галицько-Волинський», а також білорусько-литовські та інші літописи) його назва виступає в таких формах: «Луческъ, Лучьскъ, Луцескъ, Великий Луцьк, Луцкъ, Луцко»³⁹. Початково було «Луческъ», потім — «Лучьскъ», яке встановлювалося у вигляді «Луцьк (Луцьк)». Отже, етимологію назви міста потрібно виводити з початкової форми. В ній слов'янський суфікс «ск», який утворює відносний прикметник («Луческъ» — коротка форма від «Луческий»). Цей суфікс у топонімію Київської Русі прийшов з північного заходу, в басейні Прип'яті він конкурував з «-ов», а далі на південь і південний схід майже не проник⁴⁰.

Про зв'язок назви Луцька з плем'ям лучан вже не може бути мови через те, що не було самого такого племені. Навпаки, давні джерела, зокрема «Галицько-Волинський літопис» під 1227 р., назву «лучани» виводить від Луцька — населення цього міста. Від гіпотетичного племені лучан місто мало б мати назву «Лучанськ».

38. Макс Фасмер. Значена п'ятця, т. 2, М., 1967, стор. 77.

39. Указатель к первым восьми томам полного собрания русских летописей. Отд. 2. Указатель географический, спб, 1907 (указатель на Луцк) ПСЛР, т. 32, М., 1975 (стор. 230 — указатель географических названий); ПСЛР, т. 35, М., 1980 (стор. 300 — указатель географических названий).

40. В.А. Никонов. «Краткий топонимический словарь», М., 1976, стор. 243.

В основі досліджуваної назви лежить «лук(а)». Виводили назву міста й від «луч», але це маловірогідно, бо в такому разі було б «Лужеск» — «Лузкь-Лускь-Луськ». Значення слова «лук(а)» відоме: кривизна, вигин чогось, в цьому разі річки, берега; річкова затока; мис, обігнутий рікою. Це слово («лука») означає також заливний (заплавний) луг⁴¹. Воно часте топографічне визначення: чеське «Loucko», поморське «Łužesko», польське «Łącko». Назва Луцьк (населений пункт) відома й під Ленінградом.

А тепер вартує ще раз повернутися до топографії стародавнього Луцька. В цьому місці Стир робить великий загін, лук. Стирових рукавів зараз немає, але в давнину вони тут утворювали лябірінт. Довкола — болотисті луки. Їх осушенню і зникненню річкових рукавів сприяли не так сама природа, як свідомо діяльність людей. В 1870 р. через Луцьк пройшло Брест-Литовське шосе, в наслідок чого один із рукавів перетворився на декілька саджавок, які згодом висохли. В 30-их рр. ХХ ст., щоб захистити місто від розливів Стиру, було насипано дамбу, яка призвела до осушення частини території. Відповідні роботи проводилися і в останнє десятиріччя. Осушені й засипані заплави пішли під вулиці, забудову тощо. І лише за давніми документами, переказами і тепер вже не зовсім ясними мікротопонімами можна уявно відтворити топографію й гідрографію тієї території, на якій засновано Луцьк. Це крутий згин, лука Стиру з його рукавами та заболочені луки (луки). Отже, назва Луцька (Лучеська) точно відповідає характерові місцевості, на якій він заснований та етимології слова «лука», яке означає таку місцевість.

(Продовження буде)

41. Там же; С. Роспонд. «Структура и стратиграфия древнорусских топонимов» — «Востоочнославянская ономастика», М., 1972, стор. 22, 81.

Ольга ВІТОШИНСЬКА

НОВІ ДОСЛІДИ НАД ВІДРОДЖЕННЯМ 20-ИХ РОКІВ ТА МИКОЛОЮ ХВИЛЬОВИМ

(Продовження, 2)

3. Походження Миколи Хвильового

Як із творчістю Хвильового, так і з його життєписом, трапляються різні помилки і перекручення, сперті радше на здогадах і міркуваннях, ніж на фактах. Тому слід присвятити увагу цим п'ятьом томам творів і документів, що недавно появилися за океаном¹⁴. З наведених там документів можна зразу виправити кардинальну помилку попередніх дослідників про начебто «дворянське» походження батька Миколи, коли насправді, це не батько Фітільов, а родина його матері-українки була «панська», землевласницька.

Редактор видання Григорій Костюк помістив у 5-тому томі статтю в цій самій справі: «До нового трактування біографії М. Хвильового», в якій він виправляє свої попередні писання на цю тему. Микола народився у мішаній родині: матері-українки, Єлисавети Тарасенко, та батька москаля, Грегора Фітільова, пияка і брутальної людини із незакінченою освітою, якого Москва вислала в Україну «вчителювати». Оце Миколене мішане походження пояснює психічне «роздвоєння», та інколи дивну поведінку пізнішого письменника.

Григорій Костюк пише: «Єлисавета Іванівна (мати Миколи — О.В.), щоб ізолювати дітей від згубної звички батька (пияцтва і побоїв — О.В.), забрала дітей і виїхала на хутір Зубрівку до своєї рідної сестри, що була одружена з заможним поміщиком, Миколою Смаковським. У гостинному маєтку Смаковських, вона з дітьми перебула доти, поки не дістала посади вчительки. Сином (Миколою — О.В.) «заопікувалися два українські родичі по маминій лінії: сам Смаковський, та дуже культурний, ліберальний і впливовий діяч, Савич».

Уже з цього початку ясно, що завдяки свідомій українській матері, Микола Хвильовий уникнув поганого впливу батька-москаля, та попав у культурне українське середовище, а зі своїм заці-

14. М. Хвильовий, «Твори», там же.

кавленням до книжок, він багато знання почерпнув із бібліотеки Смаковських і Савича.

Та все ж, наважимося висунути гіпотезу, що його пізніше зацікавлення большевизмом, аж до членства у компартії, він таки «завдячує» оцій московській краплині крови в його організмі. Вона спершу зумовила те, що його викинули з гімназії, — за зв'язки «з місцевою нелегальною організацією соц-революціонерів», і Гр. Костюк пояснює, що це були московські «есери» та дивується «чому не з українськими есерами, що в той час у Богодухові мали вже своїх активних прихильників?». Питання логічне, бож далі цей автор стверджує рішучий зворот Хвильового до українства ще в молодому віці: «Вони обоє, (мова про своячку Лярису Смаковську — О.В.) вивчали французьку мову, а Микола читав їй Шевченка — доброю українською мовою». Теж саме було згодом в армії, куди попав Хвильовий «добровольцем», здавши матуру «екстерном». Коли ж «фронт перестав існувати» 1917 р., то Микола пристав до українізованих частин та «писав у фронтовій українській газеті під псевдом 'Дядько Микола'». Коли ж повернувся із хаотичного вже фронту у свої околиці, то кинувся організувати «Просвіти» по селах.

У тому ж часі він познайомився з «вродливою гімназисткою», яка вихована в московській школі, «читала в оригіналі французьких авторів, любила деклюмувати Бодлера, але й чудово співала українські ромansi: 'Коли розлучується двоє' й 'Ніч, яка Господи'. Це була Катерина Гащенко, яку Хвильовий повністю «українізував», бо перші любовні листи до нього вона ще писала по-московськи.

«Вони одружилися наприкінці 1918 або на початку 1919 р., — пише далі Гр. Костюк, — але мати не була задоволена з Катеринного вибору... Якийсь собі службовець, 'Просвіта', читальні, співочі т-ва, школи, лікнепи: хіба ж це може забезпечити нормальне життя родини?.. Їхнього 'громадянського' шлюбу мати не признавала. Вона вимагала, щоб вони бодай потаємно пішли до церкви і взяли 'законний' шлюб... але Микола, посміхаючись, відмовився... 13 січня 1920 р. в них народилася донечка, назвали її Іраїдою... Платня співробітникам відділу освіти, де працював Микола, була дуже мізерна... У приміщеннях 'замерзала вода'. Домовившись із дружиною, Микола відвіз її з донечкою до батьків у Полкову-Микитівку. Там було тепло, затишно і багато місця».

Весною 1921 р. Хвильовий переїхав до Харкова, де зразу ввійшов у середовище «Вістей ВУЦВК», де редактором був Василь Еллан, але праці у «Вістях» не дістав. «Дуже характеристична для Хвильового риса, — пояснює Гр. Костюк, — він, член партії, не використав свого партійного квитка для того, щоб улаштуватися

на якусь 'висококальорійну' працю... Мешкав у маленькій кімнаті брудного 'селянського будинку'... Дістати порядне мешкання для родини не міг...».

Свідок тих часів, рідна сестра Катерини Гащенко, Дарія, що живе тепер в Австралії, подала таке: «Одного разу Катруся поїхала до нього й там застала якусь жінку... Тут була якась заздрість, справедлива, чи ні — не знаю... більше вже не поїхала до Харкова. Не приїжджав і він. Так виник розрив». А далі, — доповнює Костюк, — що «через рік, чи півтора, Катерина Гащенко вийшла заміж за свого давнього знайомого агронома з Богодухівщини, з яким прожила все своє життя».

Наш дослідник виправляє іншу помилку, коли в попередньому нарисі першою дружиною Хвильового назвав Юлію Уманець: «Ото ж, правдоподібно, 1923 року Микола одружується вдруге з Юлією Уманець. Хто вона така? Де і коли познайомилася з Хвильовим? Коли появилася і що робила в Харкові? Крім того, що від першого чоловіка у неї була донька Люба, ніхто більше про неї, на жаль, не занотував і не залишив для нащадків... Від першого ж подружжя залишилася у Хвильового донька Іраїда (пізніший хемік і педагог), про дальшу долю її нічого не знати».

Рівнобіжно з особистими переживаннями Хвильового, в Україні розгортаються бурхливі історичні події. На початку 1918 р. він переїжджає до Богодухова, де застає його гетьманський переворот. Гр. Костюк так це наświetлює: «Почалися арешти активної української інтелігенції, особливо серед її партійної частини: есерів, есдеків і боротьбістів... Арешт близького приятеля-боротьбіста, Бориса Колоса, остаточно штовхає Хвильового на втечу з Богодухова... Хвильовий, як і кожний тоді свідомий український інтелігент, природно міг брати і напевно брав участь у протигетьманському повстанні».

Не беремося сперечатись, чи в цих обставинах «український інтелігент» не мав кращої роботи, як виступати проти українського гетьмана, замість йому допомогти втримати крихтну незалежність України. Але Костюк пише далі, що це «абсолютна вигадка», бо «не підтверджена жодними документами або сучасниками цих подій». І він додає: «Коли переглянути тогочасні події в Богодухові протягом 1917-1921 рр., то М. Хвильовий лише проявив себе як співробітник відділу Народосвіти, і більше нічого».

Наслідки цього взаємопожирання українців під час війни з москалями не дали довго на себе чекати. «Після повстання проти Гетьманщини, — продовжує Костюк, — яке відбувалося під прапором Директорії УНР, влада Української Народньої Республіки протрималася в районі Богодухова не більше двох місяців. Дуже швидко з півночі насунула російська червона армія, опанувавши Харків-

щину. . . а з півдня України почався переможний наступ, озброєної до зубів Антантаю, 'білої' російської армії під командою Денікіна».

Звичайно, розпорошеним українським арміям «встоятись не було сили», — як казали наші політики. Тому й знову запанувала над Україною червона московська орда з оманливими гаслами з французької революції про «волю, рівність і братерство». Як це на практиці виглядає по сьогоднішній день — відомо нам усім, і про те, незабаром, переконався сам Хвильовий, переїхавши 1921 року до Харкова.

4. Так звана «літературна дискусія»

З приїздом Миколи Хвильового до Харкова, з появою його мистецьких творів, а згодом літературно-політичних памфлетів, культурне життя тодішньої, з волі Москви, столиці України, «закипіло». Проте, цей виразний прихильник неокласиків і талановитої модерної прози просто зазнав «шоку» від всюдиприсутности московського розпаношеного елемента, що диктував українській інтелігенції якою має бути її культура. І тоді українська стихія Хвильового поволі, але послідовно відчула цю велику пропасть, яка ділила підступні большевицькі гасла від українських мрій про «нове і щасливе життя» в союзі з Московщиною.

Та покищо в часах НЕП-у існували ще в Україні різні літературні групи з власною українською пресою, то ж Хвильовий користувався нею, щоб висловити свої сміливі думки про українську літературу. У них він викривав затиск отого «міщанства», яке творили чужинці по наших містах — москалі й жиди, що намагалися зіпхнути високий рівень тодішніх українських творів до «просвітянщини» XIX ст. Його неясну, нарочно недоговорену мову, важко було зрозуміти пересічним читачам, а зокрема т.зв. «висуванцям»-комсомольцям, яких тоді фаворизували цензори і критики. З того зродилися у пресі різні «відповіді» Хвильовому, здебільша малограмотних писак, які таврували Хвильового «прихильником олімпійців», тобто аристократичних неокласиків. А чейже модним було гасло «змички села з містом», — хитро придуманим московським трюком, щоб сільські графомани займали в українській пресі й літературі, місце справжніх письменників і журналістів. І не помогли вияснення Зерова, що сільській молоді треба спершу вчитися, а тоді вже писати. . .

Хвильовий не дуже переймався цими покищо нечисленними «голосами», а взявся вишукувати серед двох найбільших гуртів — «селянського 'Плугу'» і «робітничого 'Гарту'» — найталановиті-

ших поетів і прозаїків, заклав з ними нову організацію «ВАПЛІТЕ» — Вільну академію пролетарської літератури. А що ці таланти мали різні ідеї й тенденції, які треба було узгодити, то й робилося це спершу в журналі «*Вопліте*», а після його закриття — у «*Літературному ярмарку*». Сьогодні ці журнали — бібліографічна рідкість.

Так постала ота «літературна дискусія», яку в нас різно розцінюють: одні як приклад розквіту літератури і критики, які користувалися ще тоді кучою «свободою слова», щоб дати новий подих, нові напрямні українській літературі. Інші ж звуть її просто «московською провокацією», щоб звести на нівець роботу культурних діячів, звернути їх увагу на безнадійні, ялові суперечки, замість так добре розпочатої творчої діяльності. Ще інші здогадувалися, що все це робиться для виявлення «ненадійних» елементів і пізнішого їх розгрому¹⁵.

Правда була по-середині. Бож наші письменники, завдяки московській «українізації», дістали врешті право писати рідною мовою та друкувати свої твори в українських видавництвах, то ж віддалися творчій праці з небувалою енергією, і за короткий час наша література збагатилася творами високої якості, небуденної краси, модерними напрямками і стилями. Цьому сприяв ще не зовсім зірваний зв'язок з Європою, звідки багато письменників, у тому й Хвильовий, привозили в Україну нові ідеї і нові течії світової літератури, чого так прагнула українська інтелігенція, яка все це перетравлювала й пристосовувала до підсоветської дійсності, як ось сюрреалізм Миколи Хвильового.

Це не могло подобатися заздрісним москалям. То ж раптом у «літературну дискусію» почали вміщуватися партійні писакки, які, послуговуючися як єдиними аргументами цитатами з Леніна, нападали на кожну вільну думку, та звисока повчали письменників, як треба творити «пролетарську» літературу. Вони поквално виловлювали з їхніх писань «гріхи» проти партійної лінії, що було в цих умовах звичайним доносом. З такими писаками низького інтелектуального рівня не могло бути ніякого «діялогу», то ж дальший хід цієї, з дозволу сказати, «дискусії», став «монологами», або ж «розмовою глухих». «Дискутант» не старався «розуміти» противників, а нападені письменники мусіли вдавати, що беруть до уваги ці «дружні» поради партійного апаратчика та застосовуватимуть їх у майбутньому. Як відомо, в майбутньому однакова доля судилася і критикованим, і критикам. . .

Редактор «*Творів*» Хвильового дуже доречно помістив декілька таких незугарних статей різних Яковенків і Пилипенків, побіч

15. Петро Голубенко, «ВАПЛІТЕ», в-во «Орлик», 1948.

праць Хвильового та його друзів, щоб читачі бачили цю величезну різницю культури тодішніх «дискутантів». Вони не заслуговували б на згадку, коли б такі «аси» як Хвильовий, Яловий, Куліш, Досвітній, Еллан, Зеров та інші, не використовували їх на те, щоб ще сильніше і дошкульніше відбити жалюгідні «аргументи» представлених, «клясово витриманих» ступайків. Зацитуємо декілька «мудроців» цих «висуванців» в українську літературу, щоб її збіднити, звульгаризувати, бо заходила небезпека, що вона залишить геть позаду московських Толстих і Достоевських, разом із новими Есенініми та Маяковскими.

Якийсь Яковенко, у ст. «Про критиків і критику в літературі»¹⁶, пише: «Поруч з народженням пролетарської літератури... плететься ціла зграя 'сивих дідусів'... набувших собі ім'я за 'благословенних' часів'... Яку міг би, наприклад, «маститий» творець Дорошкевич¹⁷ дати на твори: «Нечаївська комуна» або «Біла тракторів»? На одному з творів селянського письменника, який виводив життя колективу в бувшому монастирі... Дорошкевич написав: «Друкувати не варто... багато русизмів»... Інший критик не прийняв до друку твір молодого письменника лише тому, що там сільського куркуля, — «виведено дуже негативно!...». І цей Яковенко, член «Плугу», як сам признається, «колишній батрак, що навчився грамоти на 18 році життя, закликає: «Відібрати монополію на критиків від... 'олімпійців'», і дати її «ідеологічно витриманим» комуністам.

Уже стаття приятеля Хвильового, Василя Еллана¹⁸, п.з. «Перед організаційною кризою», додає у цих «суперечках часто невартих торішного снігу», ознаки якоїсь «майбутньої кризи». Він їх називає: «Так званий ВУАПП, уламок мертвонародженого в Україні (московського) 'Пролеткульту'... домагається «російської секції у 'Гарті' та «ведення всієї роботи російською мовою»... Знову група молодих «гартованців» «учинила розгром українського музичного товариства»... І висновок з цього: «І тільки засліплений не бачить, що ця дискусія тільки витрата енергії на будову 'фронтів', гризні, сварки і т.д.».

Ще сильніше озвався Михайло Яловий у цій же «Культурі й побуті»¹⁹ статтею, сам заголовок якої багато говорить: «Санкт-петербурзьке холуйство». Він пише: «Обсяг партійного втручання... з фактами нахабного просування під комуністичним стягом, думок і настроїв... петербурзького абсолютизму». На доказ Яловий цитує з московського журналу «Жизнь іскусства» статтю звер-

16. «Культура і побут», Харків 1925.

17. Олександр Дорошкевич, професор Київського університету.

18. «Культура і побут», там же.

19. «Культура і побут», 26.11.1926.

нену до українців: «*Самоопределение ілі шовінізм?*». Цей «шовінізм» знаходять москалі у «художественной політике України» (тобто у мистецькій політиці України — О.В.) і наводить «факти»: «У Харкові всі розуміють московську мову, а немає там 'порядного московського театру'. В Одесі мають відкрити сезон 'українською оперою'!... Та хіба 'не всьо равно' чи 'Аїда' піде московською, чи українською мовою?». І Яловий закінчує свої міркування: «Закостенілі трогльодити російського великодержавництва мають відтулину в органах радянської преси». А далі він ще наївно думає, що: «компартія і радянська влада не можуть... розпалювати національну ворожнечу, ...отже це холуйство треба 'ізіжити'». Та всупереч його сподіванням, компартія не тільки «ізіжала» своїх «трогльодитів», але самого Ялового знищила за такі відважні слова!

Та тоді, 1926 р., ніхто ще не уявляв, які наслідки матиме ця накинена «літературна дискусія». То ж Яловий відповідає новою статтею «*На правдивому шляху*», стверджуючи: «Останнім часом у нас відбувається організаційне перегруповання... (хоч) література є література, а не організація... (то ж непотрібно) втягати найширші кола, низові маси в літорганізацію й командувати ними через численні філії при сельбудах, чи клубах». Це зрозуміла й відома істина, але Яловий не міг тоді знати для чого москалям треба було мати українських письменників на обліку, оті будинки «Слова»²⁰, в яких примусили мешкати письменників разом, та організації, щоб легше було їх «унапрямувати».

Яловий ще й наївно пояснює, що коли «таких гострих форм набрала літературна дискусія... під своєрідним і не зовсім відповідним... гаслом 'Європа чи Просвіта', то все ж вона у висліді створила 'ВАПЛІТЕ', яка ввібрала в себе весь культурно-письменницький актив... скупчила все творче... (та що це) 'не примхи, чи витребеньки олімпійців'²¹. Але кому він пояснював ці ясні речі? Москалям, які й без нього знали, чим загрожувала їм «ВАПЛІТЕ», чи неграмотним українським писакам, які зовсім таки не орієнтувалися в чому річ? Якраз таким графоманом був Сергій Пилипенко з великими претенсіями на «інтелігента».

Він написав «*Перший і другий шмат (сік! — О.В.) відповіді 'академикам' М. Яловому і М. Хвильовому*». Ствердивши, що ці «полемічні статті друкуються півроку в «*Культурі й побуті*», та що читачі даремне чекають на будь-які відповіді, то він, Пилипенко, вирішив її написати. Зацитувавши на вступі москаля Луначарського, він висилюється на вульгарний дотеп: «Для 'ВАПЛІТЕ' треба ветеринара, бо буцає він по-бугаячому». А далі чіпа-

20. Володимир Куліш, «Слово про будинок 'Слово'», вид. «Гомін України», Торонто, 1966 р.

21. «Олімпійці» — неоклясики.

ється Хвильового, якого «колись хвалив у 'Червоному шляху', та тепер уважає, що його твори з елементами сатири, . . . двогостра зброя: 'революціонераві' вони розпалюють бажання загоїти (болячки — О.В.), а 'контрреволюціонерів' — роз'ятрити їх. Недурно деякі новелі М. Хвильового залюбки передруковуються у білій пресі, (Донцов)». Слідую Пилипенкова примітка: «Бачите, як цей комуніст своє радянське суспільство паплюжить?»²².

Це вже не був звичайний донос, а грубе звинувачення Хвильового перед «командантами від літератури» в однодумстві з ідеологом українського націоналізму. Та покищо ця «літературна дискусія» велася далі, але від неї віяло вже безнадією і деяким прозрінням в одних, коли інші вживали ще вишукані аргументи про те, що «висока вартість літератури не пошкодить, а допоможе успішно індоктринувати народнім масам комунізм». Та це ніяк не переконувало москалів, які вимагали від письменників вживати «просту», чи пак — деревляну мову (аітку) — у мистецьких творах!

Парадоксально, — це не бездарні противники Хвильового, а якраз його друзі й прихильники, справжні поети, письменники і літературознавці, долили вогню до цієї провокативної дискусії! Не доносами, чи звинуваченнями! Навпаки: з великим досвідом наукової критики, вони намагалися довести, що літературні твори Хвильового високої якості, що визначають українській літературі модерний шлях розвитку, рівнобіжний із Європою, чим і виривають її зі заскорузлості і «просвітництва», кволого сантименталізму і «зрозумілості», — єдино дозволених «командантами».

У найкращій вірі, Микола Зеров пише статтю, присвячену Хвильовому, під велемовним заголовком: *«Європа — Просвіта — Освіта — Лікнеп»*²³. У ній такі знамениті думки: «Статті М. Хвильового, присвячені нашим літературним справам, викликали найважливішу дискусію. Давно вже ні одне питання не зачіпало так гостро нашого читача, як . . . про 'Європу' та 'Просвіту'. І разом з цим . . . не викликало такої сили непорозумінь, (хоч) це не вперше висловлювані думки. . . Хіба про 'халтуру' не писав він ще у '*Редакторів Каркові*', що 'халтурили всі за гонорар'? Чому ж тепер так кричать, що 'революцією в його оповіданнях роблять дегенерати?', що він сам 'по-олімпійському ненавидить літературний молодняк'. . . і що треба у Зерова вчитися не любити 'просвіту' і т.д. . . . А хоч би й ці знамениті слова про 'загнивання Європи'! Хто тільки не говорив про те: . . . Погодін та Шевірйов. . . Герцен. . . Леонтієф, хоронив її і Достоевський! А Європа живе, ро-

22. Мабуть у *«Літературно-науковому віснику»*.

23. Збірник *«До джерел»* (Ад фонтеc), вид. «Слово», Київ 1926.

сте, і набуває сили... Її душа Фавстівська, як каже Шпенглер, живе в її культурному набутку».

У відповідь студентам, які «обурюються, що 'тов. Хвильовий... радить поетам ховати свої твори на десять замків, поки не напишуть щось дійсно цікавого і талановитого'», — Зеров відповідає: «Хвильовий має рацію: перед широким читачем їм не варто виступати... доки вони не зліквідують своєї неписьменности... Така самоосвітня праця буде першим кроком до того, що Хвильовий назвав, умовно, 'Європою'... З часів Куліша і Драгоманова, Франка і Лесі Українки, Коцюбинського і Кобилянської... європейські теми і форми проходять у нашу літературу... Хвильовий мав мужність сказати ці, здавалося б зрозумілі речі... І коли навколо них загорілася боротьба... (то це тому) що вони виявили справжній боляк нашого літературного життя. Ні для кого бо не тайна, що ця геніяльність, якої вимагає Хвильовий, зветься просто: грамотність!... А в нас скрізь сліди застарілої 'малоросійщини', провінційяльності...».

Іншому дискуснтантові, який написав таке: «Даремно М. Зеров надає, що цю настанову появив Хвильовий, прорубавши вікно до Європи!» — Зеров відповідає так: «'Вікно в Європу' було прорубане раз у 'Петербурге'... В Україні у нас «вікон» не прорубували, у нас паростки європейської культури промикалися всюди тисячею непомітних щілин, сприймаючися помало, непомітно, але всіми порами... Заслуга Хвильового інша... (він) не побоювся сказати, що місія творити нове мистецтво... вимагає упертої праці над собою... Повторяти це... вимагає великої громадської мужности»²⁴.

Нагінка на Хвильового, не зважаючи на розсудливі статті його приятелів, не припинялася, та ще й посилювалася. То ж щораз більше цькований письменник мусів написати «покаянну заяву» за свій «ухил» перед партією, та зредагувати ряд статей проти свого власного «хвильовизму». Проте, засуджуючи капосний хвильовизм, наш письменник зручно повторяв свої погляди й ідеї, які й «призвели його до зради комунізму». І якщо у попередній дискусії читачі ще не добре розуміли його Езопову мову, то саме з цих «покаянних заяв», де він цитував тези про європейськість, української культури та засуджував провінційність, куди москалі хотіли її завернути — аж надто добре зрозуміли про що йдеться.

Ось декілька зразків його «покаянних заяв»: «У газеті 'Комуніст' було надруковано мого листа... (і зразу) 'Діло' пише, що цього листа я зфабрикував під натиском диктаторського режиму комунізму... Інші цитують моє твердження, що в Україні... маємо кілька імпотентних хажлацьких апаратів, партія... нічого не

24. М. Хвильовий, «Твори», там же т. V.

має спільного з українським пролетаріатом, а шукає опертя серед російського робітництва і буржуазії... Хто це нарешті мусить стати за керівника 'процесом українського національного відродження', як не компартія?... Та хіба 'ундовці' проти 'українського національного відродження'? Хіба вони проти 'скріплення' Української Держави? Хіба вони проти 'боротьби з великодержавним шовінізмом'?»²⁵.

Ось так вдаривши по «українській компартії», яка нічого не робить для української держави, Хвильовий далі повторяє, що Україна повинна піти шляхом Західної Європи... «в часи оформлення національних держав», що «українізація» (має бути) на те, щоб боротись з великодержавним шовінізмом», тоді як «всілякі Александрови розуміють Україну як 'південь Росії', що 'зневіра в жовтневу революцію характеризує не тільки 'хвильовизм', але і 'шумськізм'»²⁶, що 'Хвильовий договорився до кличів: 'Тет' від Москви!' і 'Орієнтація на психологічну Європу!'». Так-то виглядала одна із його покаючих заяв! Бо тільки на кінець він пускає «димову заслонку» для своїх цензорів: «Це все написане не для того, щоб ніхто не подумав, що Хвильовий, надрукувавши свою березневу (покаянну) заяву, зробив новий 'стратегічний маневр'»²⁷. Це типовий зразок полемічних статей М. Хвильового, до чого його примусили московські цькування.

Це ще була явна і відкрита, уже не дискусія, а гостра полеміка, що загнала противників Хвильового у глухий кут. То ж москалі підшукали інтелігентнішого критика, щоб він остаточно викрив Хвильового як «націоналіста» та «ворога народу». Цим критиком був Андрій Хвиля, який покористувався романом Хвильового «*Вальдшнепи*», щоб своїм дослідницьким хистом підшукати всі контрверсійні, хоч добре замасковані, думки Хвильового. Його робота була важка, бо Хвильовий казав своїм персонажам висловлювати дивні, іноді аж святотатські погляди, а своїх персонажів потрактував «сюрреалістично», тобто взяв їх з уявного життя й діяли вони протилежно до своїх психічних портретів.

Таким суперечним типом був герой-українець з московським прізвиськом, почерпненим від Достоевського, — Карамазов. Його українська дружина — Ганна, була завзятою комуністкою, натомисть як «українська націоналістка» — фігурувала москволюбка Алгая. Знаючи, яким священним культом оточений у нас Шевченко, що його не сміють заборонити москалі, він кинув декілька фраз

25. Часопис «Діло», орган галицької партії УНДО (Українська Народньо-Демократична Партія), «ундовці» — члени тієї партії.

26. «Шумськізм» — назва від українського партійця Олександра Шумського, що виступав проти Хвильового, але і його згодом москалі знищили.

27. М. Хвильовий, «*Твори*», т. IV.

«проти» Шевченка, називаючи його «закобзареним дядьком» та под. епітетами. Такі його «трюки» спантеличили не тільки москалів, які дозволили на друк роману, але й українців, які обурювалися на таке «святотатство».

Й ось Андрій Хвиля, посидівши над «*Вальдшнепами*» та прискіпуючися до кожного слова, написав довжелезну критику-памфлет під велесловним заголовком «*Від утилу — в прірву*», яка друкувалася спершу в газеті «*Комуніст*», а згодом у збірнику «*Шляхи розвитку української пролетарської літератури*», щоб крім того вийти ще окремою брошурою. До речі, хоч її завданням було звинуватити Хвильового, то вона допомогла вияснити його сучасникам справжню суть «хвильовизму», і влучними, хоч ворожими, знахідками Хвилі користуються і сьогодні дослідники цього дивного, загадкового письменника²⁸.

Для ілюстрації виберемо декілька знаменних фраз, розкиданих на сторінках брошури, які визбирав з роману «*Вальдшнепи*» Хвиля: «Маркс є зовсім чужорідний елемент для вашої країни — каже Аглая, але це не марксизм, а Шевченко і його типи кастрували вашу інтелігенцію... виховали туполобого раба-просвітянина і створили традицію тої просвітянщини...». І Хвиля каже від себе: «Карамазов ненавидить усіми фібрами... сучасність, бо його концепція веде до відродження нації не в пролетарському, а... в буржуазному розумінні... Соціалістична Україна... Хвильовому здалася на чорта!... Ідіотська українізація, що її проводить партія... відіграє ролю тормоза. Не такої українізації хоче Хвильовий!... Він фактично штурмує національну політику партії... Лозунги 17 року... стали (для нього) фарисейством і матеріалом для спекуляції... Партія, робітничка кляса... стали фарисеями... коли навкруги нас люди живуть в неможливих злиднях... Виразником... погляду молоді української фашистської буржуазії є Аглая. Вона... критикує зле, критикує люто... Карамазов побачив... що його компартія потихесеньку... перетворюється на 'собірателя землі рускої'... Карамазов (хоче) повернути історію України іншими шляхами...».

Переляканий власними відкриттями, Андрій Хвиля висловлює «святе обурення»: «Хвильовий кинув гасло боротьби з нашим суспільством!... і тому єдиним гаслом повинно бути виховання молоді людини з світоглядом українського націоналізму!... Так комуніст Хвильовий... дійшов до апологетики українського націоналізму!... Він, у другій частині '*Вальдшнепів*', що її ми мали нагоду прочитати²⁹ виставляє на показ... марксистського профе-

28. Андрій Хвиля, «*Від утилу в прірву*», ДВУ, Харків 1928 р. (брошура).

29. Друга частина «*Вальдшнепів*» знищена і мабуть єдиний Хвиля мав змогу її читати.

сора — ідіотом, дегенератом!... Хвильовий так його характеризує устами Аглаї: «Та це ж той самий руский інтелігент-інтернаціоналіст, який з охотою говорить про самовизначення націй... тільки не тих, що входять у Советський Союз! Який всюди бачить 'петлюрівщину' і не помічає своєї 'устряловщини', який і досі думає, що українська культура існує... як австрійська інтрига». І Хвиля додає: «На думку героїв Хвильового, питання стоїть або за руский, або за український фашизм. Третього шляху немає... Аглая радить... розпалити багаття націоналістичної боротьби й залізом і кров'ю навертати історію України на шлях фашизму. Чи не про це 'багаття'... казав... один, дуже знайомий Хвильовому літератор?». І тут Хвиля цитує поезію Миколи Зерова:

Страсний четвер

... Для нас на дворищі багаття тліє,
Для нас перестороги півень піє,
І слуг гуде архиерейський хор.
І теплий круг євангельських історій
Звучить як низка тонких алегорій, —
Про наші підлі і скупі часи...

І щоб усім було ясно, Хвиля докидає: «Здається, цьому 'неоклясикові' М. Хвильовий і руку простягав? За 'психологічну Європу'!... Він обплював партію, соціалістичну Україну, і в яскравих художніх (тобто мистецьких — О.В.) формах розгорнув загнивання революції... Хвильовий розуміє відродження української культури як процес боротьби з руским конкурентом... Партія, робітничка кляса... десь зникли, немає їх... Партія сигналізувала небезпеку націоналістичних збочень Хвильового... Але Хвильовий і його однодумці поставилися до справи цієї неухважно і навіть з деяким гонором. (Вони) кажуть, що партія спеціально цькує українську літературу та її найкращого письменника М. Хвильового... (У) десяти роковини жовтня, наш ворог — українська петлюрівська емігрантичина...». І на закінчення висновок: «Далекий М. Хвильовий від поглядів нашої партії!».

Долю Хвильового остаточно припечатав «сам» Сталін, що вказує на важливість «хвильовизму». Добачуючи смертельну небезпеку від цієї дискусії, яка відкривала українцям очі на московський імперіалізм, Сталін звернувся листом до Кагановича³⁰, щоб цей поклав край цій небезпеці:

30. Й. Сталін, «Сочіненія» (твори), Москва, 1948, передрук у «Творах» т. V.

«Товаришу Кагановічу та іншим членам ЦК КП(б)У»: Мав розмову з Шумським. Він думає, що необхідно... змінити склад партійної верхівки під кутом зору українізації... Особливо невдоволений роботою Кагановіча... Вірно, що кадри наших партійних робітників... просякнені духом іронії і скептицизму про українську культуру і українську суспільність... Але Шумський допускає при цьому помилки... Не можна змусити російські робітничі маси (в Україні — О.В.) відмовитися від російської мови... Це була б не національна свобода, а своєрідна форма національного гніту... Шумський не бачить, що... цей рух, очолений некоммуністичною інтелігенцією, може набрати характеру боротьби за відчуженість української культури... і боротьби проти «Москви» взагалі, проти росіян взагалі... Від таких дефектів не вільні навіть деякі українські комуністи! Я маю на увазі... статтю відомого комуніста Хвильового (з вимогою — О.В.) 'негайної дерусифікації пролетаріату в Україні'... Від російської літератури... українська поезія мусить якомога швидше тікати... (бо) 'ідеї пролетаріату нам відомі і без московського мистецтва'... (Це) його смішна... спроба відірвати культуру від політики... Український комуніст Хвильовий не має нічого сказати на користь 'Москви', як тільки закликати українських діячів якомога швидше 'геть від Москви'!... Шумський підтверджує, що партійна верхівка в Україні мусить стати українською... Він забуває, що чисто українських марксистських кадрів не вистачає, (а) хіба Скрипник і Затонський, Чубар і Петровський, Гринько і Шумський — хіба вони не українці?».

Оттак, вирахувавши «аж» шість українців у проводі компартії України, — Сталін доручив Кагановічеві знищити опозицію. А його гострі вислови про Хвильового й «українську» компартію, стали для Кагановіча вказівкою, що і як він має робити в Україні.

(Закінчення буде)

Володимир ЖИЛА

ТРИ УНІВЕРСАЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

(Спроба характеристики форми й змісту)

При науковому дослідженні політично-державних документів, при порівняльному їх вивченні, та в процесі викладання — завжди говоримо про їхній зміст і форму. Що ж треба вважати формою такого документу? Що таке його зміст. Форма, на нашу думку — це спосіб проявлення як змісту в цілому, так і кожного його елементу зокрема. Зміст — це неподільна єдність елементів, які становлять його основу, визначають його якісну особливість і сутність, що стає помітною в його властивостях та ознаках. Розрізняємо дві сторони форми: зовнішня форма (назва, її походження) та внутрішня форма (структура тексту).

До таких політично-державних документів зараховуємо універсал. Термін «універсал» походить від латинського слова *universalis*, що в перекладі на українську мову означає загальний, повсюдний, всебічний, а в розумінні юридичного документу — розпорядний акт адміністративно-політичного характеру найвищих органів влади. Універсали видавали в Україні в XVII-XVIII сторіччях гетьмани, іноді представники генеральної старшини. Ці документи складалися з вступного протоколу (зазначення того, хто їх видавав і кому їх адресовано), змісту акту і кінцевого протоколу (місце й дата видання, особистий підпис особи, що його видала). Універсали в Україні видавалися з питань політичних, військових, земельних, поточних (наприклад, призначення на урядову посаду, прийом послів, стягнення податків і повинностей). Видавалися й охоронювальні універсали, що стосувалися охорони станових прав козацтва чи прав окремих інституцій. Відомо, наприклад, що Богдан Хмельницький після визволення Києва видав Києво-Братській Колегії спеціальний охоронний універсал. На Україні універсали розсилалися по полках, а в копіях — по сотнях. Окремі з них (здебільшого земельні) доводили до відома всьому населенню шляхом оголошення на площах і в церквах¹.

Традицію видавання універсалівновила в нашому недавньо-

1. Українська радянська енциклопедія, за ред. М. П. Бажана (Київ: Українська Академія Наук УРСР, 1964), т. 16, стор. 144-145. Боляче й соромно ствердити, що в *Політичному словнику*, третього видання, головної редакції Української радянської енциклопедії (1982) немає навіть згадки про термін універсал.

минулому Українська Центральна Рада. За бурхливо-революційної доби, 23-го червня 1917 року вона ухвалила й видала Перший Універсал. Цей універсал звернений до українського народу, що перебував в Україні й поза її межами, був вислідом рішень II Всеукраїнського Військового З'їзду й безпосереднім відгуком на відкинення вимог Центральної Ради Російським Тимчасовим Урядом. Автором Першого Універсалу був Володимир Винниченко. Своїм характером цей документ нагадував типовий політично-програвовий акт.

Структурально, Перший Універсал починається зі вступного протоколу: «Твої, Народе, виборні люди заявили свою волю так: хай буде Україна вільною. Не одділяючись від всієї Росії, не розриваючи з державою російською, хай народ український на своїй землі має право сам порядкувати своїм життям. Хай порядок і лад на Вкраїні дають — вибрані вселюдним, рівним, прямим і тайним голосуванням Всенародні Українські Збори (Сойм). Всі закони, що повинні дати той лад тут у нас, на Вкраїні, мають право видавати тільки наші Українські Збори»². Далі йде його зміст, що дає з'ясування неможливості співпраці з Російським Тимчасовим Урядом. Туди внесено найсильніші елементи документу, а саме: «Через те ми, Українська Центральна Рада, видаємо цей Універсал до всього нашого народу і сповіщаємо: од нині будемо творити наше життя» (том I, стор. 73). Це речення, на нашу думку, треба вважати серцем акту. Документ закінчується палким зверненням до народу: «Народе Український! У твоїх руках доля твоя. В цей трудний час всесвітнього безладдя і розпаду докажи своєю однастайністю і державним розумом, що ти народ робітників, народ хліборобів, можеш гордо і достойно стати поруч з кожним організованим державним народом, як рівний з рівним» (том I, стор. 74).

Зміст звучить сильно й переконливо. Формі подачі тексту характерні літературні прикмети, бо універсал писав письменник, а не політик чи юрист. Форма часто не витримує вимог, поставлених до державно-політичного акту, і мимоволі стає чимось на зразок оболонки, або навіть помилкового отождоження з посиленням змістом. У той час, коли в добре порацьованому документі суперечності поміж змістом і формою не повинні з'являтися, але цих різниць не добавляли сучасники, на яких, як твердять деякі історики, «універсал справив надзвичайно глибоке враження». Вони вважали, що сили універсалу даремно було шукати «в тих конкретних заходах і вказівках, які він давав українській революційній демократії в справі найближчих її завдань. Ті вказівки, хоч і мали велике значення, але не вони хвилювали селянство,

2. Павло Христюк, *Замітки і матеріали до історії української революції, 1917-1920 рр.* в чотирьох томах (Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921-1922), том I, стор. 72. Всі інші цитати наведені за цим виданням поміщено в тексті з поданням числа тому й сторінки.

робітництво і все українське суспільство... Так само і не в обітницях Універсалу — передати народові, після ухвали Всеросійських Установчих Зборів, поміщицькі, монастирські та державні землі, а також скликати український сойм для вироблення законів для України — треба шукати причини його успіху і впливу» (том I, стор. 75). Сила універсалу проявлялась в чомусь іншому, а саме, у принципі, який в ньому проголошено: «од нині самі будемо творити наше життя» «і в тому великому, безмежному довір'ї до творчих сил українського народу, яким пройнятий був увесь універсал» (стор. 75). У тому, до речі, містилась уся національно-політична й суспільно-економічна програма того часу. Люди глибоко вірили, що раз вони самі будуть творити своє життя, то вже нічого не забудуть, вони вже згадають про все: «і про землю, і про війну, і про школу і про нову народну владу на місцях і про становище робітника на фабриці та заводі, і про самі фабрики та заводи, банки... Так думав український робітник і селянин» (стор. 75). Це був, як слушно стверджує Павло Христюк, «революційний романтизм», пройнятий оптимізмом і прагненням показати все в яскравих образах, часом далеких від реальних основ життя. Що більше, революційна демократія «повна віри в свої сили і свою перемогу» глибоше не задумувалась над вимогами часу, а суспільно-економічні вороги здавались їй тоді такими безсильними, «що про них просто забували». «Народ бачив, що йому вірять і сам повірив у себе. Вітаючи Центральну Раду, народ вітав сам себе, свою відроджену до життя творчу волю. Постановляючи коритись Центральній Раді, народ присягав сам собі — своїй силі, своєму творчому колективному розумові, своїм робочим рукам, своїм трудовим ідеалам» (том I, стор. 76). Отже, тут діяли не лише національно-політичні елементи разом з суспільно-економічними, а й складний комплекс психологічних, національно-політичних, суспільно-економічних і навіть біологічних елементів, що нуртували тоді в глибинах українського народного життя. Таким чином, Перший Універсал своїм змістом і формою повністю закріпив дух свого часу, який, до речі, як пише Христюк, «рідко зустрічається в людській історії», але не створив ідейних передумов і не заклав фізичних основ під українську державну побудову, бо не дав їй візії майбутнього, визначеної юридичними категоріями.

Проте рішучий тон універсалу та його ентузіастичне сприйняття в Україні насторожили Російський Тимчасовий Уряд до українського руху за автономію, який на їхню думку, почав погрожувати російській демократії проявами українського самостійництва. Тим часом створений Центальною Радою Генеральний Секретаріат, замість звернути увагу на національно-політичні питання, зайнявся в основному суспільно-громадськими справами. При

тому його діяльність була менш наполегливою і менш рішучою, ніж сам зміст універсалу. Про діяльність Секретаріату найкраще, здається, сказано в самій його декларації, що, мовляв, в праці його дійсно «стерті межі двох влад — моральної і публічно-правної» і що насправді трудно сказати, «в якій саме половині менше чи більше» проявляє він свою діяльність.

Приїзд до Києва міністрів Керенського, Церетелі й Терещенка був несподіванкою. Проте, після деяких суперечок з Президією Центральної Ради й представниками Генерального Секретаріату, привів до вироблення текстів «Постанови» Російського Тимчасового Уряду й Другого Універсалу Центральної Ради, які згідно з домовленням мали появитися одночасно.

Другий Універсал, схвалений і виданий Центральною Радою 3-го липня, 1917 р., в Києві, звертається не до українського народу, як це було в Першому Універсалі, а до «Громадян Землі Української». Уже в його вступному протоколі він звучить не дуже юридично. У ньому стверджується, що «Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти України від Росії, щоб в купі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик Правительства до єднання». . . Там висловлено безпідставну віру в московську демократію, що, мовляв, якщо вона «пішла назустріч українському народові, то вже не буде більше ставити непоборних перешкод вільному творенню нового автономного життя на Україні» (том I, стор. 94).

Зміст Другого Універсалу не дає навіть приблизного визначення території, на яку мала б поширюватися влада Ради й Секретаріату, як також їх функцій, що робить його фікцією в юридично-державному значенні. У тексті звернено увагу не на український народ, а на революційні організації інших народів, що живуть на Україні й якими «на справедливих основах» повинна поповнитись Центральна Рада. Підкреслюючи надмірну важливість інших національностей, майже в кожному реченні універсалу говориться про працю поповненої Центральної Ради й Генерального Секретаріату в згоді з цими національностями і то «в справах державного управління» та підготовки проєктів законів про автономний устрій України. Без сумніву, під тиском Російського Тимчасового Уряду внесено тут статтю, «що доля всіх народів Росії міцно зв'язана з загальними здобутками революції», тому, мовляв, «ми (значить Центральна Рада — В.Ж.) рішуче ставимось проти замірів самовільного здійснення автономії України до Всеросійських Установчих Зборів». Ще екзотичніше звучить стаття про комплектування українських військових частин виключно українцями. Таке комплектування проходитиме тільки тоді, коли «по определению Військового Міністра, буде являться з технічного боку

можливим без порушення боєвої спосібності армії». Кінцевий протокол складений також не в державному стилі, бо перенасичено його революційною фразеологією: «Ми твердо віримо, що українська демократія, яка передала нам свою волю, з революційною демократією всієї Росії та її революційним урядом прикладе всі свої сили, щоб довести всю державу і зокрема Україну до повного торжества революції» (том I, стор. 93).

Другий Універсал, а також «Постанова» Російського Тимчасового Уряду, що появилася разом з ним, є класичним прикладом незрозуміння державного права. Павло Христюк, аналізуючи Універсал і «Постанову», пише: «Це було зроблено зовсім не через те, що російські міністри чи генеральні секретарі не розумілись на державному праві чи не доцінювали ваги точного опрєдєлення в цих актах території, компетенції і інших складових елементів розуміння автономного управління краєм. Також і не через те, що хтось хотів когось обдурити, щоб потім впхати в невиразні формули своє те чи інше розуміння. Все те сталося через те, що одна й друга сторона надавали великого значення самому фактові порозуміння, що обидві сторони безумовно вірили одна одній. Оця віра одної сторони до другої, віра в демократію, в кращі її ідеали й була причиною «юридичної неграмотности» (том I, стор. 94). Цю неграмотність московські фахівці державного права згодом використали на шкоду українському народам.

Слід тут відзначити й думки українських політичних діячів того часу: «Ви вислухали II Універсал Центральної Ради, — пригадуються слова М. Грушевського на засіданні Ради, — в яким говориться про нову стадію українського життя. Ми вступаємо на вищий щабель і дістаємо фактичну автономію України з законодатним і адміністративним органами — Радою і Секретаріатом. Ми повинні пам'ятати, що дістаючи ці органи, треба все об'єднати під їх управою, щоб від моральних форм влади ми перейшли до правової влади». Слідом за М. Грушевським говорив В. Винниченко (голова Генерального Секретаріату): «Ми дійсно переходимо велику межу нашого безправ'я. . . Вітаю з новим ладом вас і всю Україну». . . (том I, стор. 95).

Другий Універсал, а зокрема «Постанова» (Деклярація) були сприйняті неприхильно в колах Тимчасового уряду, зокрема серед міністрів «кадетів» та почасти й серед соціалістів. Міністри «кадети» вийшли з Тимчасового уряду саме через ці документи, які вони сприйняли, «як визнання самої широкої автономії для України» (том I, стор. 97). А професор державного права в Петроградському університеті барон Нольде в статті «Договір з Радою» писав з приводу цих документів про «легковажність», з якою «недосвідчені міністри Тимчасового уряду» підписали договір, «накинувши раду Україні, а Україну Росії, і тим самим одрізавши

Росію від Чорного моря». Він назвав цю угоду «безсумнівним од-нобічним актом державно-правного обману, в котрім з одного боку відчувається досвідчена рука старого європейського борця, вихованого в школі тонких політичних формул і складної політичної боротьби»³, а з другого — недосвідчений і нічим невинувачений «революційний ентузіазм» (стор. 97). Анализуючи Другий Універсал, він писав: «Я питаю себе: де права Росії на Україні? І чи в наведених реченнях (універсалу — В.Ж.) не міститься безумовна передача Раді всіх державно-правних повноважень, бодай у внутрішніх справах? ... Зрештою, навіть військо стоїть під деяким сумнівом, бо Раді обіцяно «без порушення боевої здатності армії» комплектування окремих частин виключно українцями. Свою статтю він кінчає ствердженням: «Такий змісл 'договору'. Розподіл влади між Росією й Україною наміченою на зовсім нечужаних основах повної ліквідації повноважень Росії» (том I, стор. 98).

Зовсім інакше розцінював Другий Універсал Керенський, який почував себе переможцем і в закінченні кинув таку фразу: «Росія мусить бути велика, сильна й неподільна, а коли хтось посміє порушити її цілість і простягне руку, ми скажемо — руки геть»⁴.

Добре висловився про Другий Універсал соціаліст-федераліст О. Шулгин, який керував міжнародними справами (фактично закордонними) в новопокликаному до життя Генеральному Секретаріаті. Він писав: «II Універсал написаний був у менш урочистих, а більш ділових тонах»⁵. Проте в українському громадянстві Другий Універсал викликав холодок, недовіря й навіть розчарування⁶.

Як же пояснити таку велику розбіжність думок щодо Другого Універсалу. Складалося так, що кожний, хто його читав, добачав у ньому щось інше й по-різному його інтерпретував. Щоб справу децю спростити, дозвольте відкинути російські інтерпретації, бо

3. Павло Христинюк вважає, що це натяк на Голову Української Центральної Ради — професора Михайла Грушевського.

4. В. Прихода. *Володь та військо: Збірник поезій Симона Петлюри* (Прага, 1930), стор. 118.

5. *Енциклопедія українознавства* в двох томах, за ред. Володимира Кубійовича й Зевина Кузеля (Мюнхен-Нью-Йорк, 1949), том I, частина 2, стор. 505. Для історії тут варто ще відмітити, що 15-17 серпня 1917 р. на вулицях Петрограду проти Тимчасового Уряду підняли повстання більшовики, яке уразило цього разу пошастю придушити. «У Києві ж на другий день після Другого Універсалу виступив полк ім. гетьмана Полуботка й захопив місто, не вважаючи на численну в ньому російську загогу. Полуботківці протягом двох днів тримали місто в своїх руках (панувал зразковий порядок) і домогалися, щоб Центральна Рада до скликання Українських Установчих Зборів проголосила себе Верховною Владою». Див. Василь Іванис. *Симон Петлюра — Прелідія України, 1879-1926* (Торонто: Вид. 3-ої Станції Союзу Бувших Українських Воїнів, 1952), стор. 49.

6. Іван Крип'якевич і Микола Голубень. *Велика Історія України* (Львів-Вінниця: Вид. Іван Тиктор, 1948), стор. 766. Див. також Дмитро Дорошенко, *Історія України 1917-1923 рр. Доба Центральної Ради* (Нью-Йорк: «Булава», 1954), Володимир Винниченко, *Відродження нації* (Київ-Відень, 1920), частина I.

вони в своїй основі не доброзичливі, а в багатьох випадках навіть ворожі. А ми хочемо обов'язково об'єктивної аналізи, широкої оцінки та якісного тлумачення ідейно-правного змісту Другого Універсалу з визначенням його позитивних якостей і його хиб, коли такі можна знайти. Ми знаємо з практики, що коли критик звертається до історичного минулого, а зокрема до його правових актів, то оцінює їх майже завжди з точки зору того, яке значення вони мають для вирішення актуальних питань сучасності. При тому береться до уваги все те, що вже було сказано критикою про даний політичний акт і розцінюється його, як не менш важливе, ніж сам акт. Виходячи з такого заложення, на нашу думку, форма Другого Універсалу зовсім недолуга. Вона не відповідає своєму призначенню — охопити всі факти складного політично-національного документу в період крилатої революційної фразеології. Зміст структурально не зорганізований, хоча складається з цілого ряду добрих думок, але без потрібного логічного визначення — доцільно служити справі. Дехто підказував, що такий стан заіснував тому, що зміст, мовляв, був нічим іншим, як лише виявом «щирої» віри «однієї сторони до другої». Це також історично не витримує критики. А доказом цього може послужити частинно сам універсал, а ще більше «Постанова» (Деклярація), які себе часто взаємно заперечують.

З упадком Тимчасового уряду, комуністична революція почала швидко опановувати російську імперію. Ситуація в Україні, зокрема в Києві, була тоді надзвичайно складна. Центральна Рада, йдучи назустріч здоровим національним елементам, негайно поповнила Генеральний Секретаріат комісарами для справ військових, харчових, судових, залізничні, пошти й телеграфу. Вона також поширила владу Секретаріату на Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, Холмщину, частини Курщини й Вороніжчини та на материкову Таврію і закликала населення до спокою, порядку й підпорядкування адміністрації, яку вона призначила.

20-го листопада 1917 року, точно 70 років тому, Центральна Рада схвалила й видала свій Третій Універсал, яким проголосила Українську Народню Республіку. Універсал, як і треба було сподіватися, був звернений до українського народу та всіх національних меншостей в Україні. У вступному протоколі з'ясовано ядерними, короткими реченнями небезпеку, що огорнула російську республіку та «Наш край» (Україну — В.Ж.). «Без влади дужої, єдиної, народньої, Україна теж може власти в безодню усобиці, різні, занепаду». Сам текст універсалу розкривається могутнім ствердженням: «Від нині Україна стає Українською Народною Республікою», що є формальним проголошенням Української Державности. Але тут же приходить до раптового пониження політично-державного тону: «Не відділяючись від Республіки Ро-

сійської і зберігаючи єдність її, ми твердо станемо на нашій землі, щоб силами нашими допомогти всій Росії, щоб вся Російська Республіка стала федерацією рівних і вільних народів». Ця вставка не мала тоді вже суттєвого значення, тому що «федеруватись у Москві не було вже з ким, бо советської влади Україна не визнала». «Проте, — як пише О. Шульгин, — не можна забувати, що Центральна Рада мала перевагу тільки завдяки зручній політиці рівноваги; вона не могла ігнорувати Київ і інші великі міста з їх російською більшістю»⁷.

Тоді дається в універсали визначення території Української Народньої Республіки, розташованої в етнографічних межах поселення українського народу й проголошення основних демократичних принципів, як свобода слова, друку, віровизнання, зборів, союзів, страйків, недоторканість особи й мешкання, право вживати місцевої мови у зносинах з державними установами, скасування смертної кари, амністія, справедливий суд, скасування права приватної власності на землю великої посілости й визнання її власністю всього народу без викупу, встановлення восьмигодинного робочого дня, визнання за урядом і робітниками права контролю над промисловістю, признання національно-персональної автономії меншинам, що жили на українській території і проведення реформ місцевого самоврядування.

У кінцевому протоколі, враховуючи небезпеку, що нависла над країною, Центральна Рада закликала усіх «до рішучої боротьби з усяким безвладдям і руїнництвом та до дружнього, великого будівництва нових державних форм». . . Тут помітне безсумнівне ствердження большевицької небезпеки. Але, «що на Московщині міг закріпитися большевицький уряд і що могло там дійти до соціалістичної революції, в Центральній Раді не вірили» (том II, стор. 53).

«III Універсал, — як пише Василь Іванис, — особливого враження на Україні не зробив, а большевиків він страшенно роздратував»⁸. Павло Христюк займає іншу позицію. Він уважає, що до від'ємних якостей універсалу й інших документів того часу треба зарахувати факт, що в них Центральна Рада «не спинялась серйозно над питанням про визнання московських Народніх Комісарів, коли не всеросійським, то хоч би московським правительством» (том III, стор. 53).

На нашу думку Універсал був дуже важливим адміністративно-державним і політичним документом. Його форма проста, але струнка та в кожному випадку достосована до змісту, який вона робить дохідливим, зрозумілим і юридично-значливим. Її внут-

7. *Енциклопедія українознавства*, стор. 506.

8. Іванис, стор. 53.

рішня сторона, як також і зовнішня взаємно себе доповнюють, як два боки металевого грошового знака. Форма контролює й координує окремі речення та абзаци, дія залежить від конкретних умов тексту і має сильний вплив на організацію змісту. Зовнішня форма — це організація змісту в цілому, його вигляд, його структура. Таким чином, III Універсал за своєю формою є добрим прикладом державно-політичного документу. Що торкається його змісту, то треба широко сказати, що він вагавито охоплює всі потрібні державно-будівні елементи. У ньому, можливо, точно визначена територія України, характер її влади, населення та найосновніші демократичні принципи, якими повинно користуватися все населення. У змісті вживається революційна фразеологія, але вона не стала ні конкретною метою, ані бажаним засобом державно-творчого процесу, вона творить щось на зразок тла, на якому проходить події.

Факт, що III Універсал роздратував большевиків — для нас зовсім зрозумілий, адже вони то визнавали Українську Народню Республіку та її цілковите відділення від Росії, то проголошували Центральній Раді «негайну війну». В той час ім йшлося, насамперед, про те, щоб якнайшвидше знищити молоду українську владу й підкорити Україну Московщині. Вважаємо з правового боку, що в III Універсалі Центральна Рада повинна була обов'язково зайняти становище до своїх сусідів, а зокрема до Народніх Комісарів на півночі та, найосновніше, позбутися мрійницького проєкту — «об'єднати те, що по самій своїй суті в той час не надавалось вже до об'єднання», бо не було для цього «щир'ях прихильників ні справа, ні зліва» (том II, стор. 55)

Зовсім не можемо зрозуміти, чому III Універсал не викликав сильного враження в Україні. Можливо, але це лише наші припущення, що населення відчувало, що Центральна Рада своїм III Універсалом не розв'язала його політичних сподівань та аспірацій — повного відділення від Росії і відновлення української самостійної держави, не привела до негайного здійснення його суспільно-економічних побажань, а зокрема земельних, не дала виявів свого українського розуміння революції та не повела Україну у відповідному напрямку, щоб забезпечити їй щасливе майбутнє навіть у бурхливі роки революції. Те, що комуністична пропаганда вносила замішання в працю Центральної Ради, а зокрема в її законодавні спроби та в адміністративний апарат, у цьому немає найменшого сумніву.

А тепер спробуймо коротко зіставити всі три універсали, щоб побачити, що ми досягнули цими документами, як вони вплинули на хід українського національно-політичного життя в пам'ятному 1917 році, яке їхнє значення в українській історії та чи вони

мають будь-яке значення для вирішення актуальних питань нашого сьогодення.

Перший Універсал, як уже було сказано вище, мав досить помітний політично-програмовий характер. Він заклав основи під українську державну побудову на автономних засадах. Другий Універсал був чисто програмового характеру, він сприяв продовженню державної побудови на тих же автономних засадах, але тепер уже схвалених щиро чи не щиро Російським Тимчасовим Урядом. Третій Універсал вніс зовсім новий елемент в українську державно-політичну діяльність, а саме візію формального проголошення Української Державности. Це надало універсалу політично-творчого характеру й зробило його зовсім відмінним документом від попередніх універсалів. Через нього схвалювалося здійснення широких демократичних, суспільних та економічних перетворень, що повинні були привести до справедливого ладу в Україні.

Усі три універсали були, без сумніву, поважним показником росту нашої політичної думки й щоденної державно-адміністративної практики. Вони поставили перед українським народом серйозні проблеми нового порядку, які треба було розв'язати за допомогою знання минулого й сучасного, щоб запобігти помилкам у прийдешньому. У цьому розумінні вони як такі заповнили прогалини в галузі розпорядчих актів державного й політичного характеру в нашій недавній історії. Усі три універсали чітко показали нам, як трудно було українським державним діячам після близько 200 років бездержавности, розробити для свого народу потужні та зрілі державно-політичні акти, які б заповнили його державне майбутнє.

Ні одного з універсалів не вважаємо взірцем для українських майбутніх поколінь. Про це напевно й не мріяли їхні творці. Їхнім бажанням, без сумніву, було дати своєму народові добрі, всебічно-обдумані зразки державно-політичних актів їх часу, в надії, що наступні покоління зроблять їх кращими, розумнішими й посправжньому достосованими до розвитку політичних наук.

Підсумовуючи, хочемо підкреслити, що в праці над трьома універсалами нашою провідною ідеєю була насамперед досконалість політично-державного документу, який має служити народові в побудові чи продовженні його державного життя. А мірою його досконалости й довершености повинні бути його форма й зміст.

Спогади

Богдан ЧУЙКО

КОЛИ ПЕРЕМОЖЕШ — ТИ ЦАР, А КОЛИ
ПОТЕРПИШ ПОРАЗКУ — ТИ БАНДИТ*Слово від Редакції про Автора і його твір*

Богдан Чуйко, довголітній український політичний в'язень, народився 10-го жовтня, 1919 року, в селі Семиковці Галицького району, Івано-Франківської (Станиславівської) області, в родині бідних селян, але національно свідомих, з великим нахилом до сімейної і господарської самобутності. Батько Богдана, Михайло, воював як вояк австрійської армії на італійському фронті, а матір, Катерина, господарювала вдома. По закінченні війни в Італії, батько перейшов ще крізь табори військовополонених в Італії, а відтак і в Польщі. Від наймолодших років родичі Богдана, а особливо матір, уцеплювали в нього любов до рідного народу та ненависть до ворогів-гнобителів, а з цим і погорду до зрадників, «хрунів» та всілякої іншої «нечисті».

Початкову школу закінчив Богдан в родинному селі, а середню в Українській гімназії в Станиславові, до якої доїздив поїздом із Галича. У вільніші від навчання дні та години він допомагав батькам при обробці землі, а під час вакацій працював при будовах та направах доріг. Як він не раз і сам згадував, його «життя в молодих роках було важким, але зате повним сили, енергії, надії і незламної віри в краще майбутнє». Переживав він глибоко постання українців на Закарпатті і їхнє радше коротке освоєння у власній державі, Львівську трагедію, застінки тюрми на Лонцького у Львові, і «початки українського антифашистського підпілля». З його маленьких сіл Тустая і Семиковець згинуло 30 хлопців і дівчат, а між ними один сотенний, двох чотових і трьох ройових. Все ж таки, Богдан Чуйко закінчив вищу освіту із званням інженера-будівельника, і повністю віддався українській національній справі в рядах борців українського націоналістичного підпілля і в УПА.

Працю, яку друкуємо, не можна назвати тільки як біографічну довідку про її автора, який провів звиш 40 років у московських тюрмах та концтаборах. Це також не тільки спогад. Це, на нашу скромну думку, і біографія, і спогад, а понад усе — це *скарга* автора, підтверджена сливе півстолітніми муками, проти московсько-большевицької тюрми народів за всі дотеперішні її знущання над українським народом тільки за те, що цей свободолубний народ не піддався передреволюційним, революційним

(1917 рік) і пореволюційним намаганням Москви «злити» його з російським народом і народом білоруським в один «советський» народ, як це остаточно було названо за володіння в СРСР Леоніда Брежнєва.

Історичне тло мого життя

З часу Івана III Росія, держава без колоній, провадила особливу політику «боротися за звільнення малих і великих народів від чужоземного ярма», чи то індусів, афганців, манджурців, корейців на Далекому, арабів, армян, курдів — на Близькому Сході; сербів, хорватів, словенів, молдаван — на Балканах; поляків, русинів, українців — у центрі Європи; фінів або чукчів на Півночі, — всіх брав під свою високу руку самодержець всеросійський, і такою «особливою політикою звільнення» творив колонії й рабів.

31-го листопада, 1653 року, боярин Василій Бутурлін, посол царя Олександра Михайловича, прибув на Україну до міста Переяслава, щоб узяти під високу, звільнюючу царську руку багато-страждальну Україну. Він узгіднив умови «возсоединенія» з гетьманом України Богданом Хмельницьким, які були узгіднені з Радою старшин і 18-го січня, 1654 року, проголошені мешканцям Переяслава перед Успенським Собором.

Історичними фактами доведено, що так звана «угода воз'єднання» для російських царів-імператорів стала мандатом на поневолення і перетворення України в російську колонію, а українців у невільників.

Імператриця Катерина II заявляла: «не було, немає і не буде України». Була тільки «Малоросія» — московська житниця, і були «Хахли» — робоча худоба. Ставлення українського народу до «возсоединительного» закабалення ясно навітлено в поезії великого народнього кобзаря Тараса Шевченка у віршах «Розрита могила», «Великий льох», «Три ворони», «Сон» та ін.

«І ми сковані тобою!
Ми Бога закриєм
Од очей твоїх неситих.
Ти нас з України
Загнав голих і голодних
У сніг на чужину
Та й порізав: а з шкур наших
Собі багрянницю
Пошив жилами твердими,
І заклав столицю

В новій рясі... подивися
Церкви та палати!
Веселися лютий кате,
Проклятий, проклятий!»

З перемогою «великого жовтня» советська влада проголосила права народів колишніх царських колоній на утворення самостійних держав. Проте основний хребет, яким був і залишився «великий російський народ», у місяці грудні 1922 року утворив Союз РСР. Як зазначив Ленін: «на дійсно демократичний, дійсно інтернаціональний основі, не до подумання без волі на відокремлення». Цей декларований ленінський принцип закріплено і в конституції ССРСР, ст. 71: «Кожна союзна республіка зберігає право 'вільного виходу із ССРСР'». Але це «право» не уявляє ні їхнього обособлення, ні обов'язкового відокремлення. Бажаючим вільний вихід може бути забезпечений тільки з їхнім відходом на лоно Авраама. Підтвердженням цього може бути судовий вирок, яким я без доказів був засуджений за те, що 1944 року, за часів німецької окупації, був в антифашистських лавах УПА... «був в Організації Українських Націоналістів (ОУН), метою якої було відокремлення України від Росії і створення так званої 'Вільної України' з буржуазійною формою влади» (вирок лист 3-й).

ЦК КПСС, Політбюро і советський уряд декларують народам світу невід'ємне право поневолених народів на боротьбу всіма засобами, які вони мають, із тими державами, які пригноблюють їхнє прагнення до волі й незалежності. Вибраним народам дають політичну, економічну і військову допомогу і підтримку, і таким шляхом здійснюють свій інтернаціональний «обов'язок».

Народам світу відомо, що український народ, за весь час його поневолення ордами чужоземних загарбників, віками бореться за волю і незалежність. У цій нерівній боротьбі його зброя — це тверда певність у свої сили та історичну правоту свого змагання. Дотримуючись заповітів і традицій наших прадідів, дідів і батьків — боролосся із окупантами усіх мастей і мое покоління.

Моє волелюбне покоління, за служіння своєму народові вірою і правдою, як в часи поневолення України імперською Росією так і тепер піддане одвертому геноцидові. Ті чиновники, котрі ніби болять за багатотраждальну Україну, називаючи себе рідними братами українців і засланоючись боротьбою з «українським буржуазним націоналізмом» при відсутності буржуазії і буржуїв, нещадно винищують свідомих українців.

По десятках років після минулих подій, після відбуття термінів, багатьом прищеплюють з пропагандистською метою політичні об-

винувачення неіснуючих убивств советських військовополонених. Для доказів цих убивств використовують відкопані останки забитих фашистів. Ще до суду й судового вироку цим останкам справляють багатолюдні мітинги жалібного перепоховання. Мешканцям, достовірно знаючим, намагаються довести, що це останки советських громадян. Оратори прилюдно називають нас «зрадниками», «бандитами», «виродками», «терористами». Ці мітинги транслюються по радіомережі. «Громадські месники» вигадують газетні статті під назвами «Вовкулака», «Перевертень» та ін. Після засудження, коли «забиті й перепоховані» виявляються живими, вигадують нові розправи з іншими обвинуваченнями. . .

Війни за національне звільнення, як і збройна боротьба за вирішення внутрішніх проблем (якщо мова про громадські війни й революції) не мають нічого спільного з тероризмом. Це законні методи боротьби, бо всім народам признається право на самостійність (Устав ООН, ст.1 п.2). Проте советські суди збройну боротьбу українського народу під час німецької окупації кваліфікують «терористичною діяльністю» з метою знищення неіснуючої в тому часі советської влади.

На підтвердження цього я, можливо один із учасників антифашистської боротьби, що залишились живими, опишу свою боротьбу з окупантами за час мого перебування в 1944 році в лавах УПА, і виниклі після цього інші погляди і каральні розправи.

1941-1944 роки

1941 року за допомогою патріотів і знання німецької мови я двічі виривався із Львівських та Івано-Франківських гестапівських застінків. Після цього гестапівці полювали за мною протягом усієї окупації.

1942 року гестапо схопило у Львові трьох моїх братів Чуйків — двох Михайлів і Степана, із валізками антифашистських листівок. Степанові вдалося утікати з під вогню автоматів, а двох Михайлів судили і запроторили до Освенцімського концтабору. Один із них там згинув, а другий вижив і тепер мешкає в Канаді.

Літом 1943 року в селі Межигір'я, району Галич, Івано-Франківської обл., гестапівці оточили у stodолі мого рідного брата Степана і там, замість мене, його спалили живим. Цією справою кермував лядвiрт Галича. З наставленням збройно боротися з окупантом, захопити живим карателя і розрахуватися з ним за смерть невинних братів, я весною 1944 року добровільно вступив до лав УПА, і був зарахований у Галицьку сотню під командуван-

ням Черника — Марущака, під псевдонімом «Рибак». Виконував я там обов'язки інтенданта чоти «Бистрозорого», а пізніше й сотні. Така постачальна посада давала мені можливість полювати за Ландвіртом. Літом того ж року я схопив його, коли він утікав до Німеччини, і він був покараний перед усім складом сотні Черника.

Перед наближенням фронту я виконував завдання сотенного по постачанню і по інших справах, а з кінця травня до кінця липня 1944 року був спрямований з двома автоматчиками до Перечинського району Івано-Франківської обл. із спеціальним завданням:

1. Припинити постачання німцям усіх контингентів.
2. Налагодити збирання продуктів харчування і відправлення їх до Чорного лісу для забезпечення сотень, а також замешканих там у сховищах розвідників.
3. Припинити вирубку і вивіз лісу шляхом припинення доставки робітникам у ліс продуктів харчування, а також розборкою залізничних шляхів.
4. Зробити в сотні сотенного Довбуша, що стояла постоем коло села Ясень під горою Турово, інвентаризацію трофеїв, а залишки відправити до центральних сховищ.
5. Влаштувати на хуторі Туровка їдальню і налагодити забезпечення її продуктами харчування, а також і по других інтендантських справах.

Усі зазначені завдання я виконав, неодноразово приймав участь у боях і засідках на угорських окупантів. У Перечинському районі на хуторі Туровка десь у кінці липня, під гарматним обстрілом і приходом фронту, я тяжко захворів (Свідок Войтик С.П.), і був перевезений у Галицький район на лікування. З осені 1944 року я постійно знаходився на лікуванні в селі Тустань.

1945 року, на підставі указів Президії Верховної Ради УРСР з 1944-1945 років, я був легалізований жовтневим РОМВД, військовим комісаріатом та ВТЕК. У 1946 році мені було видано паспорт (т.1 п.с. 10-12); військовий квиток ч. 241 (т.4 п.с.343); посвідчення ВТЕ-83 про довільну інвалідність (т.1 п.с.69). Сільським мешканцям таких документів і в 1970 році не давали.

Усі зазначені попередньо епізоди, встановлені слідством і судами на основі допитів свідків та учасників, ні в справі ані у вироків не були зазначені, однак всі вони підтверджуються архівними документами, справами колишніх учасників УПА та свідченнями свідків, а також фактом вихоплення з моїх рук слідчим капітаном Гончаровим С.Л. документу, на підставі якого я одержав документи (див. з цього приводу мої скарги від 5.4. та 19.7 1971 року т.6 п.с. 274; т.7 п.с. 130-131 та ін.).

1945-1946 роки

Я західній українець, і як колишнього учасника українського антифашистського визвольного руху, мене називають «бандерівцем». Із 10-ти літнього засудження протоколом ОСО відбув 9 років, 7 місяців і 23 дні. 1-го червня, 1956 року, був дотерміново умовно звільнений і поселений у Сибіру на довічному несанкціонованому засланні.

В 1966 році, за неповагу до батьків за кон'юктурними міркуваннями, був вибраний зерном до мелення. Спочатку жорна ломили кістки, а потім їх мастили бальзамом з надією, що зроблять з мене «маріонетку» для підтримання вічно голодної пропаганди в ідеологічній боротьбі. З мене намагалися зробити обвинувача-обливача помями і блювотиною всього того, за що народ платив ріками крові мільйонів моїх братів і сестер.

Але коли зерно виявилось твердим і жорна не змогли його роздавити, тоді почалися розсправи, які продовжуються й досі.

1. Згаданим протоколом Особливої Наради при МГБ УРСР від 25-го травня 1949 року я був засуджений на 10 років ІТЛ за 4-х місячну участь у 1944 р., під час німецької окупації, в лавах УПА, за постачання «бандитів» продуктами харчування; за те, що втік з-під охорони; нелегальне мешкання у місті Станіславова.

В 1948-49 рр. слідство провадили 5 слідчих і прокурор державної безпеки Станіславова; слідчі: Дйомін, Твердохлебов, Долгіх І.В., прізвищ ще двох вже не пригадую, і прокурор Сорокін.

2. За наказом Івано-Франківського КГБ, СО УПОП Красноярського краю слідчий Шарбан Н., судовий бух-експерт Киргенов сфабрикували проти мене кримінальну справу. Міським судом Ленінського району м. Красноярська, суддя Ольховський Петро і прокурор Якимчук, 3-го липня 1969 року за ч. 3, ст. 92 КК РСФСР був засуджений на сім років суворого режиму. Після цього переданий до Івано-Франківська.

3. «За наново виявленими обставинами», Івано-Франківський обласний суд 23.10.1971 року (суддя Є. Тимків), а потім повторно Чернівецький обласний суд від 23-го червня 1972 року (суддя Каплунський В.Г.) засудили мене за ст. 56 ч.1, ст. 58 ч.1 та ст. 64 КК УРСР на 15 років суворого режиму та 5 років заслання і конфіскації майна. Слідство вело Івано-Франківське КГБ. У 1968-71 рр. слідчий капітан Гончаров під наглядом начальника підполковника Долгіха І.В. (слідчий з 1948 року). 1972 р. дослідство провадив той же Долгіх, прокурор Єгоров І.А. з помічником Городьком Б.М.

4. За тим же наказом я був засуджений Мічуринським міським судом, Тамбовської області, 12-го липня, 1980 року, за ст. 15 та ч. 2 ст. 93 КК РСФСР (суддя Карускевич, прокурор Схараовський) на 6 років особливого режиму, як особливо небезпечний рецидивіст.

Слідство велось помічником Мічуринського прокурора юристом 2-ої кляси Грабовим Борисом.

5. Протягом цього терміну я знаходився під наглядом КГБ. У 1981 році та 1985–86 рр. майже рік за їх наказом тримали мене в ІТК-6 п. У пересильних одиночках під прихованим слідством без будь-якого офіційного обвинувачення чи постанови, лише за голословним обвинуваченням «убивства в 1944 році цивільних осіб».

24-го березня 1986 року, по закінченні терміну в ІТК-9-11, у поселенні Чепці я був звільнений. Але, як на особливо небезпечного рецидивіста, там же було оформлено на мене однорічний адміністративний нагляд і з паспортом спрямовано на призначене місце мешкання. У Мічуринському МВ МВД повернули мені паспорт з наказом обов'язково бути у своєму помешканні з 19-ї до 6-ї години і без права виїзду з Мічуринська.

14 травня 1986 року працівник карного розшуку міліції Осіпов узяв у мене відбитки пальців і оформив справу нагляду. Тепер я є під подвійним постійним наглядом — дільничого і карного розшуку.

Обвинувачення: слідчі органи і прокуратура передають суддям «обвинувальні висновки», читають їх в суді, провадиться обвинувачення підсудних. Їхній зміст — це брехливі докази та припущення. Ці висновки надають суддям переконання у вині підсудних. Вони тиснуть на їхню психіку і фактично диктують, зобов'язуючи підсудних без відхилення дотримуватись написаного. «Обвинувальні висновки» — це хомут на шиї судді. Це ставить його в оглоблі, впрягає в шори, підганяє і нагадує, що суддя підлягає цьому диктатові, а не законові.

Тому судді в судовому слідстві для підтвердження інсинуацій «Обвинувальні висновки» вимушені йти на грубі порушення норм кримінального процесуального закону і нагло фальсифікувати все те, що встановлене у справі в суді протирічить обвинуваченню.

Таким чином, від недодержання законності починається терор, ідеологічний шантаж, політична інквізиція, що наглядно доказує зміст усіх судових рішень.

Відсутність у підсудного певності, що при всіх умовах і обставинах з ним поведуться справедливо, пригноблює не тільки внут-

рішній світ людини, але й викривлює стосунки громадянина й держави. А це куди важніше, ніж задоволення самолюбства того чи іншого слуги Феміди, з непомірною впертістю захищаючого честь мундира. Яка вже тут честь.

Честь — це щось зовсім інше.

1945 р. Легалізація. Брехня обвинувачення. Газетні інсинуації про «зникнення з-під охорони».

7-го грудня 1945 року в селі Тустань Жовтневого району, Івано-Франківської області, під час вечери до хати вдерлися п'яні співробітники КГБ: оперативник Жовтневого району лейтенант Єпішкін Д.М., дільничий Голіян Пилип і їхній помічник Чуйко П.І. із солдатами. Прикладами рушниць звалили мене з ніг, зв'язали шнуром і волочили від хати до хати села. Товчучи мене чобітьми, вимагали показати сховища, де ховались односельці. Коли це їм надокучило, затягли мене до хати священика, де роздягли, роззули, а мої чоботи тут же надів Єпішкін. Тоді зачали мене бити. Як опісля розповідали очевидці, то на моїх кістках вони розстрошили на тріски приклади своїх рушниць та автоматів. Уважаючи мене забитим, витягли мене з приміщення до саду і там загребли у снігу.

У цій сніговій домовині я віджив і відповз від того місця, де й замерз. Над ранком 8.12.1945 р. вони очунали від п'яного чаду і приїхали саньми до місця, де мене загребли, з метою, як то кажуть, заховати кінці в воду. Але, коли мене у снігу не знайшли, зчинили паніку, зачали стрілянину і галас: «Бандит утік з-під охорони!». Почали тероризувати рідних: арештували дружину і завезли її до району; розвалили господарство, хату, постріляли курей, запалили загату і поїхали до сусіднього села Межухи.

Лише 11-го грудня над вечір односельчани знайшли мене на горі замерзлим і присипаним снігом. Снігом відтерли мене і повернули до життя, але при цьому стерли шкіру зі всього тіла. Родичі викликали з району начальство. Начальник РВМВД Дорошенко і секретар Районового комітету КПбУ Гончаренко упросили батьків не робити галасу і не скаржитись до області. Пообіцяли мене вилікувати, призначити пенсію і видати необхідні документи, що їх у ті роки сільським мешканцям не видавали.

Вони ж видали спрямування на лікування до Галицької районної лікарні, без якого в ті часи жодна лікарня хворих не приймала (див. т.1 с.69).

Мокра гангрена пальців на обох ногах, поламані ребра, відбиті печінки, відкриті рани від побоїв і струс мозку. В 1972 році свідок-очевидець Войтик Є.П. заявив на суді: «Це не була людина, а кусень опухлого як гора червоно-синього м'яса з великими брунатними пухирями» (див. судовий протокол с. 106-107).

Із Галицької районової лікарні спрямували мене на дальше лікування до Івано-Франківської обласної лікарні, де лікували до другої половини 1948 року. Відрізали пальці на обох ногах. Довідка ВТЕ ч. 83 — довічний каліка (див. довідка спрямовання т.1 с.69). Після цього я був виписаний на амбулаторне лікування у місті Івано-Франківську.

Свідок Єпішкін Д.М., колишній оперативник, заявив: «Не було такого випадку в мене, щоб хтось утік. Такого випадку у мене не було». Це підтверджує також і рапорт Єпішкіна від 3.1.1946 р., свідчення начальника РОМВД та видані мені документи (див. т.4. с.200, 205; т.7 с.57-58, 47-48), що їх без легалізації нікому не видавали.

Як цей випадок був описаний в недільнику «Неделя» ч. 19 чи 20 від 15-го травня 1981 року «журналістом», людиною правдо-миролюбивою, високого духовного обличчя і моральної чистоти, Коніним у дефаматції під заголовком «Терористи людолобства». «... 1945 року Чуйко Б.М. був засуджений до смертної кари, але випляв у в'язниці ґрати, втік і замерз у лісі. Вилікувався у радянських лікарнях і три роки жив на нелегальному становищі. 1948 року був притягнений до відповідальності за участь у каральній діяльності, а 1956 року помилуваний. . . » (!!!).

В гуманіста-мораліста Коніна дуже короткі ноги, але за те язик підчеплений так, що кар'єра йому забезпечена. Він здорово співає стару пісню на новий лад: «Ми на горі всім буржуям, світовий пожар роздуєм!».

1948 рік

Анонімові відомості невідомого автора з 1948 року суддя Каплунський у 1972 році взяв за основу доказів судового вироку.

Згряя оперативника Єпішкіна, за невдалу інсценізацію мого «зникнення з-під охорони» і боючись, що прийдеться платити мені пенсію, вирішила мене позбутися. Для цього написали безграмотний анонімовий «ОУНівський підпільний документ», що нібито я маю «ОУНівську біографію». З прикладеного до анонімки акту Жовтневого РВМВД вияснюється, що «в забитого 3.10.1948 року тлумачського Районового керівника ОУН Волощука П.М., за псевдонімом «Волос» (з яким я не мав ніякого територіального зв'язку, ані підпорядкованості), знайдено багато цінних ОУНівських документів, в тому числі і документ 'Чуйко', який прикладається» (т.1 с. пакет 68). А в дійсності «Волос» був забитий із засідки в селі Озерне Тлумачського району 4-го жовтня 1948

року, що стверджено архівною довідкою 5-го відділу УКГБ Івано-Франківської області (т.7 або 8 с.64). Отже, 3-го жовтня у живого озброєного «Волоса» забрати анонімки не могли, а тільки зфабрикували її самі.

На підставі тієї анонімки мені вночі 1-го листопада 1948 р., хворого на тиф і в ліжку без свідомости, арештували у місті Івано-Франківську. При обшуку відібрали: паспорт, військовий квиток, довідку ВТЕК, метричну виписку, прописний листок (див. акт обшуку т.1 с.10-12).

Слідчі, для встановлення моєї особи та підтвердження анонімної версії, запросили капітана Фурманчука, який був одним із керівників ОУН в області і в Краю, та особисто знає усіх керівників ОУН, а також усіх із оточення «Митара», Обласного референта СБ.

Фурманчук пояснив слідчим (серед яких був слідчий Долгіх І.В., який у 1971-72 рр. за 24 роки пізніше робив дослідження у цій же самій справі), що він мене не знає і ніколи не бачив ні в оточенні «Митара», ані в колі інших керівників Облaсті. Звернуv їх увагу на те, що анонімовий лист не є ОУНівським підпільним конспіративним документом, бо написаний відкрито, і в ньому відсутні псевдоніми Чуйка та його автора, немає дати та будь-якого підпису. Усе це свідчить про те, автори анонімового листа ніколи не мали нічого спільного з підпіллям. Свідомо написали провокаційну, безграмотну фальшивку з єдиною метою посадити Чуйка. Таких анонімових документів «ОУНівське підпілля не робило». Присутні слідчі при цьому «упізнанні» сміялися над тим, що в живого озброєного «Волоса» 3.10.48 р. забрали багато цінних документів ОУН. якими виявилось був єдиний анонімовий лист на Чуйка, а тоді 4.10.48 р. із засідки його вбили. Протокола про проведення «упізнання особи» та розслідування змісту анонімки не складено.

Пролежавши у справі ч. 5963 з 1948 року, за чверть віку ця анонімка по кон'юктурним міркуванням перетворидася у «Документ Волоса».

Анонімові відомості стали методологією складання обвинувальних версій. Приводом для підготовки брехливих свідків, підставою для інсценізування кримінальних справ: Красноярського, Івано-Франківського, Мічуринського, а під час відбування терміну Саліканського і нового Івано-Франківського продовження, якого чекаю. Версії анонімки Черновицьким обласним судом використані як докази у присуді п. 7, а відомі обвинуваченню складачі анонімки «не встановлені» і до відповідальности не притягнені.

Балаканина про те, що «Перепона брехні і брехунам, це також справа політичного принципу» — демагогія (акт та анонімка-копія у пенсійній справі л.104-106).

Попереднє слідство в справі 1948 року провадило, як про це вже згадувалось, п'ять слідчих і прокурор. Провадилось «із пристрастю», що навіть 1971-72 рр. підтверджено свідченням одного допрошеного колишнього слідчого (т.5 або 6).

З метою анулювання легалізації, на підставі якої мені були видані документи, знущаннями мене змусили признатися в неіснуючій «втечі з-під охорони» (після якого я не був арештований і випосажений відповідними документами!). Притисканням дверей мені були розтриті кістки пальців правої руки, які й до цього часу zdeформовані. 1971 року, після п'ять разів робленої рентгеноскопії, судовий медичний експерт Петраченко змайстрував висновки на зразок передбачень Дельфійських гадалок: «Деформація пальців правої руки може бути як від хронічного, так і від травматичного захворювання» (т.5 копія в пенсійній справі л. 90).

Для підписання протоколів у гниючі пальці моєї руки слідчі вкладали ручку, затискали своєю рукою, і виводили мій підпис. Писали, що хотіли, бо я не знав російської мови, а вони української.

В цілковито секретному протоколі Особої Наради при МГБ УССР від 25.5.1949 року написаним київським старшим слідчим слідчої частини лйтенантом Ісаковим (який зараз по «пенсійній справі» визнаний судовим вироком і судимістю) і затвердженням генералом МГБ Йосипенком, мій злочин зформульовано так: «... Чуйко Б.М., 1920 року народження, псевдонім 'Рибак' — інтендант-господар бандитської сотні 'Черника' за час німецької окупації, з березня 1944 року до осені того ж року постачав бандитів продуктами харчування. 1945 р. «втік з-під охорони» і нелегально до дня арешту (7.12.45 р. до 1.11.48 р.) мешкав у місті Станиславові... засуджений на 10 років до ІТЛ...» (див. т. 1 п.с. 63; пенсійну справу л. 115). Цей протокол у справі 1948 року — не документальний доказ існування за час культу особи геноциду над українцями.

1956 рік

1-го червня, 1956 року, рішенням Іркутського обласного суду був дотерміново звільнений (з міста Тайшета-пересилки) за сумлінну працю і зразкове поведіння, як відбушого з урахуванням 9 років, 7 місяців і 23 днів терміну за протоколом Особої Наради (вироком Чернівецького обласного суду від 23.6.1972 р. зарахова-

но тільки 7 років і 7 місяців, чим доведено, що указ Верховної Ради СРСР про зарахування термінів за потребою можна ігнорувати).

За поданням адміністрації керівництва «Ангарстрою», відпрацьований час, перебуваючи на засланні, мені зараховано до трудового стажу, що після звільнення і приступлення до праці співробітниками того ж управління було записано до трудової книжки.

Після звільнення, я приїхав додому до батьків у село Тустань. Але ж того самого дня Начальник Большевського відділу КГБ депортував мене знову до міста Тайшет на довічне не санкціоноване заслання із суворою заборобою мешкати будь-де в Україні.

Причину такого покарання пояснив мені начальник: «Я хочу спати спокійно, а з тобою, оточеним керівником, спокою мені не буде». При цьому попередив, що якщо я осмілюся оскаржити його рішення, то буду забезпечений десятком років лагерів по будь-якій зфабрикованій справі.

Так я став ізгоєм, на становищі якого знаходжуся й досі. В Сибірі на несанкціонованому засланні я був до половини 1967 року, а тоді за викликом переїхав на працю до м. Мічуринськ, Тамбовської області.

(Продовження буде)

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Григорій СІРЮК

ГОЛОДОМОР 1933 РОКУ НА СІВЕРЩИНІ

Запланований московсько-советськими узурпаторами голодомор нашої батьківщини в 1933 році на терені історичної *землі сіверської* відбувся децю в інакшому вигляді, як це було в інших частинах України, з огляду на багато причин, що стали на заваді масовому вимиранню населення весною 1933 року, після ограблення його бригадами москвичів в осені 1932 року, що їх з історії знаємо як «двадцяти» чи «двадцятип'ятитисячники».

Вже довший час перед навалюю москалів з т. зв. советською владою, а згодом «двадцятигтисячників», більша частина історичної землі сіверської була прилучена до російських губерній, але потім залишена в розпорядженні советських орловської та курської областей Російської ФССР, не зважаючи на волю населення, виявленого під час революції та громадянської війни.

Історичні міста Сіверщини Стародуб, Трубчевськ, Сівськ, Рильськ та Путивель під час навали «двадцятигтисячників» були поза кордонами т. зв. Української Радянської Республіки і їхньому грабунку були недосяжні.

Найдавший закуток Сіверщини, залишений в адміністративному розпорядженні Української Радянської Республіки, був відданий не більше як на сто кілометрів від кордону Російської ФССР, в розпорядженні якої була більша частина Сіверщини, і де сусіднє населення добродушно відносилось до своїх колишніх земляків, а тому навіть виснажена людина недоїданням весною, за декілька днів лісами та неживаними дорогами могла продістатися почерез кордон і дістати допомогу.

На залізницях та шляхах на весні 1933 року, що сполучали Російську Федерацію з територією України, стояли військові застави з допоміжними бригадами місцевих активістів та неукраїнського населення. Але сіверці, при звичаєні до зтяжної боротьби з московськими зайдами мали досвід і краще вив'язувалися ніж ті земляки, що прибували потягами з півдня України і, натрапивши на застави, були змушені повертатись домів в заграбованих вагонах на певну загибель, згоджуватись на добровільне заслання в позаполяр'я, або блукати по селах та хуторах Сіверщини до остаточної знемоги.

Трикутник залізничних вузлів на Сіверщині: Конотоп-Ворож-

ба-Хутір Михайловський — важливе кільце в політичному, військовому і господарському ланцюгові цілої советської імперії, а тому виморювати голодом залізничників Сіверщини москалям було не вигідно і небезпечно.

Залізничників влада не тільки забезпечувала пайком хліба, що включало 300 грамів для працюючого і 150 грамів для решти членів родини, але й в залізничних крамницях, звичайно по картках, залізничники могли купити приділ солі, пшона, соленої риби, цукру і тому подібних харчів.

Місто Шостка, де знаходиться Завод Но. 9, що виробляє порох і динаміт, та Завод Но. 53, що виробляє капсулі, патрони, гранати, міни і навіть авіаційні бомби — важливі військові об'єкти для московської імперії в минулому і для советської під час голодомору, було на особливому рахунку. Завод Но. 6, що будувався в Шостці за плянами першої п'ятирічки, також мав чималий військовий потенціал, а тому виголоджувати мешканців міста Шостки влада вважала недоцільним з огляду на військову продукцію та можливих саботажів. Тому навіть селам навколо Шостки, які були пограбовані «двадцятитисячниками» весною 1933 року, влада поспішила з посівним зерном і харчовою допомогою.

Видобування торфу понад річками Сіверщини Київським торфотрестом як палива переважно для електростанції в Білих Берегах, що постачала електрострум заводам в Бежиці під Брянським, де виробляли залізничні вагони та тяжке устаткування, влада не наважилась припинити харчів на час голодомору. Робітники торфозробок також були забезпечені щоденною пайкою хліба в 300 грамів та вареними харчами в їдальні.

Сіверський камінь — взагалі необхідний матеріал для будови більших споруд, мостів та доріг за імперії царів Романових і в «стране советов» також був необхідний, а тому в каменоломах також пережила голодомор чимала кількість моїх земляків.

Праліси Сіверщини були винищені під час прокладання залізниць, але з початком запровадження п'ятирічних плянів побудови соціалізму в московсько-советській імперії, Сіверщина ще мала досить борів та дібров, де окремі хвої могли видати біля трьох кубометрів будівельного матеріалу. Лісоматерія владі була необхідна не тільки для виконання будовань згідно з плянами першої п'ятирічки, але й на експорт через чорноморські порти.

Сіверських лісорубів, візників, вантажників і взагалі працівників лісництва влада не наважилась виморювати голодом. Не зважаючи на приписаний пайок хліба для працівників лісництв, влада навіть залишила врожай проса лісництвам, вирощеного хуторами та селянами на вирубах, за половину врожаю. «Двадцятитисячники» відносилися до лісництв як до підприємств важливого державного значення. Самі ж ліси Сіверщини з ранньої весни

стали моїм землякам у великій пригоді минулорічним жолудям та молодими хвойовими опуцкками.

Цукроварні, крохмальні та спиртові заводи, залишками мерзлого й окислого жому також причинились чимало моїм землякам під час голодомору.

В загальному, сіверці, як найближчі сусіди москалів, від давна навчені лихою долею, як їх обходити та як від їхньої напасті боронитися, в основному пережили голодомор 1933 року не тільки з вище згаданих причин, а і з досвіду хитрощів, як, наприклад, закопати віз картоплі чи пару мішків збіжжя в лісі, а потім в порозумінні з лісничим замаскувати кубометрами дров чи хворостом, залишити збіжжя не обмолоченим, перекладене сіном чи соломою; бути завжди напоготові і відійти чи від'їхати в противну сторону, звідки наближається небезпека, але й вміли ставити організований спротив.

До місяця березня 1929 року, коли-то в Плоскому Садові над Десною, біля села Черешеньок загонами міліції, ГПУ та т.зв. «отрядами по борбе с бандитизмом» трьох районів (поторницького, шостенського та крелевецького) був заскочений і вбитий ватаг сіверських повстанців Пилип Ващенко, по селах та хуторах сіверщини фактично советської влади не було.

Під час першої хвилі розкуркулення в літку 1929 року селяни села Собичева, під керівництвом Ващенкових спільників «Кривоносів», вчинили збройний виступ проти активістів, які, розкуркуливши декількох селян Собичева, везли їх на станцію Маків для запроторення у вантажні вагони і вивезення в заполяр'я. Заарештовані були звільнені, а село Собичів «Кривоноси» зі своїми спільниками тримали під своїм наглядом до провесни наступного року, коли-то влада наказала військовій частині, що охороняла місто Шостку з його військовими заводами (правдоподібно, 21 піхотний полк), взяти село Собичів штурмом.

В селі Вороніжі комнезами, активісти і селяни, що ніби були прихильні владі та її заходам колективізації і перебудови народного господарства на соціалістичний лад, створили пасивний спротив її заходам, коли влада призначила їм на голову сільради вислуженого чекіста Шльому Драгеля, а на керівника радгоспу ім. Петровського кацапа Каліну, сина поміщика з-під міста Орла.

Драгель з Каліною, за пів року верховодства над вороніжськими комнезамами та активістами з грізних виконавців наказів влади перетворилися в озлоблених і безсильних «істуканів», і влада була змушена відкликати їх з Вороніжа. Тому й суцільна колективізація у Вороніжі затягнулася аж до жнив 1934 року. Неколективізовані селяни на Сіверщині менше потерпіли від голодомору ніж колгоспники.

Нижня частина міжріччя Есмані та Петі була адміністративно

розділена між три райони: Шостенський, Глухівський та Кролевецький. Хуторяни, які на цьому терені мешкали під час безвладдя, мали свої окремі «республіки», але, коли вся влада стала належати советам, вони ці «республіки» перейменували на сільради та приписалися до районів по своїй уподобі. Тим вони дещо перепутали межі районів, створили господарські та адміністративні перепони владі. Наприклад, хуторяни Хрещатика в Хрещатинській сільраді Кролевецького району рахувались безземельними, а їхня земля в сусідній сільраді Шостенського району вважалась безгосподарною і не підлягала оподаткуванню. Коли повстанці Ващенко заборонили крохмальному заводові на терені Дідівщинської сільради продавати крохмаль поза межі України (завод належав московській фабриці цукерків), хуторяни Білогривого на спілку з околішніми хуторянами збудували крохмальний завод на кооперативній основі і постачали крохмаль українським підприємствам. Влада, ліквідувавши НЕП, бажала й ліквідувати власність хуторян на крохмальний завод. Хуторяни створили, на базі заводу, комуни ім. Комінтерну, чим випередили владу з планами колективізації і разом стали на заваді владі колективізувати хуторян в запланований термін. Комуна ім. Комінтерну мала осідок в Глухівському районі, а основна маса комунарів знаходилася у відділах комуни в Шостенському і Кролевецькому районах. Комуни ім. Комінтерну влада перемінила на колгосп десь в середині 1933 року, а спір, до якого району мають належати відділи комуни, тягнувся до весни 1934 року. Міжрайонне непорозуміння через спадщину комуни ім. Комінтерну деяким хуторянам навіть стало в пригоді під час грабунку хуторян «двадцятитисячниками». Окремі бригади «двадцятитисячників» діяли в рамках окреслених межами районів і сільрад, і не бажали заходити в непорозуміння зі своїми спілниками та земляками, і таким чином окремі господарства та невеликі хутори залишились непограбованими.

Село Вороніж та хутори Вороніжської сільради московські «двадцятитисячники» грабували приблизно повний місяць — від половини грудня 1932 року до половини січня 1933 року. Скільки саме було москвичів в бригаді, яка грабувала Вороніж, та скільки було ними мобілізованих вороніжців для грабунку, як також скільки було заарештовано вороніжців під час облоги Вороніжа. «двадцятитисячниками» — з певністю сказати не можемо.

В будинку львівщинської школи, де були розміщені три групи шостої кляси, одна група сьомої кляси та група колгоспної молоді, що підготовлялася для колгоспного керівництва, різні дисципліни викладали сім учителів, з яких чотирьох заарештували «двадцятитисячники». Школа була примушена припинити навчання ще перед зимовою перервою. Із заарештованих учителів, тільки один Кузьма Степанович Іващенко повернувся у Вороніж вже

після німецької окупації, відбувши поневіряння на далекій півночі московської імперії.

Хутори Бабаків, Воронців та Андроників бригада з трьох москвичів «двадцятитисячників» у супроводі колишнього червоного партизана, п'яниці і бешкетника — партійця з хутора Дідівщини Йосипа Богомаза та більшого гурту мобілізованих вороніжців, грабувала два дні. На Голодну кутю та на Водохрещення «двадцятитисячники» справлялися з Бабаковим та Воронцьовим хуторами, а наступний день призначили на грабунок хутір Андроників. Богомаз, що довгий час був уповноважений владою на виконання хutorьянами плянів, позбувшись похмілля, зрозумів, що «двадцятитисячники» жодних плянів влади не виконують, а сліпо грабують населення заради садизму та ненависти, частину хutorьян Андроникового хутора бажав врятувати від грабунку і не показав трьох дворів братів Родіонових, господарства яких були заслонені від шляху Ященковою дубиною. Шість господарств, що межували з Глухівським районом і були відділені від хутора незабудованим простором, Богомаз намагався врятувати межею району, але йому перешкодила жінка Федора Радіонова, чиє господарство було пограбоване останнім. «Ограбували нас, то грабуйте й тих! То також наші хutorьяни», — викрикувала Федорова дружина, показуючи на господарства біля межі Глухівського району.

Москвичі розгнівались на Богомоза, його немилосердно побили і, дограбувавши хutorьян, забрали його з собою. Де і як згинув Богомаз — сказати не можу, але він більше не повернувся на хутори ні до матері, ані до дружини з дочкою.

На хutorі Перша Васильківщина під час грабунку москвичі «двадцятитисячники» замордували Максима Сірика, його дружину Катерину та лісничого Стегнія.

Згадане мною попередньо відноситься до причин, що стали на перешкоді масового голодомору сіверців в 1933 році. Самі ж причини нам відомі давно. Вони існували на протязі всієї історії московської імперії і виражені словами Валуєва: «Нет, не било і бить не может!» та словами Микити Хрущова на XX Конгресі КП: «українців, як і калмиків, татар, кабардинців і тому подібне, ми заплянували давно й остаточно винищити, але для здійснення плану ми не маємо часу і засобів, українців надто багато».

Насадження советської влади на Україні багнетами орд Муравйова — це був перший акт народовбивства в Україні ново-перфарбованої московської імперії. Москвичі двадцятитисячники були тільки кільцем в довгому ланцюгу московських злочинів.

Грабунок населення України москвичами осінню 1932 року та на початку 1933 року і виставлення застав на кордоні між т.зв. Радянською Україною і Російською Федерацією (весною на Сіверщині), витворило нову обставину голодомору. Маса виголоджених

наших земляків з півдня, їхали переважно вантажними потягами за порятунком від голодової смерті в московщину, але, затримані на кордоні, в чималій кількості розбрелися по сіверщині випрошувати милостині, укорочуючи собі життя та об'їдаючи добродушне місцеве населення.

Заборона влади лікарням приймати на лікування голодом виснажених людей і лікарям давати будь-яку медичну допомогу вмираючим з голоду — це також додатковий доказ плянованого московського народовбивства нашого народу.

Скільки моїх земляків на Сіверщині померло від голодового виснаження в 1933 році, скільки було заарештовано і заморено на далекій півночі, чи просто замордовано на місці — я з певністю не можу сказати. Скільки, наприклад, вороніжська санітарна бригада підбрала трупів на станції терещинській, скільки вона підбрала ще живих моїх земляків і завезла їх в трупарню, замість до лікарні біля трупарні, та, обсипавши їх вапном, позбавила їх рештків життя? Скільки виснажених голодом і обморожених веснянними приморозками згинуло того року на шляхах Сіверщини? Скільки моїх земляків поривами вітру здуло з дахів вантажних вагонів, скільки їх звалилося з буферів вагонів, обезсилених і потім пошматованих колесами вагонів — з віддалі років тяжко навіть пригадувати!

В підсоветській дійсності про такі речі, як голодомор чи навіть підозрілу смерть людини, не то що говорити, але й думати було небезпечно. Наприклад, на хуторах Бабаковому, Воронцьовому та Андрониковому, де я докладно знав своїх ровесників та хуторян старшого віку і де було біля 80 господарств та біля 300 осіб населення, від початку 1933 року до жнив того року померло шість жінок та дев'ять старших чоловіків. В той період померла також якась кількість дітей та тих осіб, що були ув'язнені, відробляючи примусову працю, чи взагалі не були дома ще від замордування повстанця Ващенка. Про них певних відомостей не маю, але жертви і між цими особами напевно були.

1934 рік на Сіверщині був також дуже пісним, особливо серед колгоспників. Виголоджені колгоспники не виробили більшої кількості трудоднів. Попереднього року колгоспи видали за трудодні не більше 200-300 грамів збіжжя, а весною вже не мали власних запасів на харчування. Влада ж відмовилась дати колгоспам якусь допомогу харчовими засобами. В колгоспі Другої П'ятирічки, де я тоді працював та харчувався бур'яном, як і минулої весни, померло щось біля десятка колгоспників, переважно людей старшого віку.

Коли влітку 1937 року мені випадково довелося робити перепис населення Бабакового, Воронцьового та Андроникового хуторів, я наткнувся на дуже невідрадне становище колишніх моїх сусідів.

П'ятнадцять чи шістнадцять родин хуторян не мали в родинях осіб чоловічого роду старших як 10 років життя, а жінки та діти відмовилися сказати, де перебувають чи де поділись батьки, старші брати і взагалі старші члени родини. «Нема, або нема дома» — була стандартна відповідь хуторян.

Трое господарств, чи, вірніше, хат без господарських будівель, стояли пустою.

Перед початком колективізації село Вороніж мало біля десяти тисяч господарств. Сьогодні Вороніж, згідно «Історії міст і сіл» Сумської області, виданої в 1973 році Академією Наук УРСР, нараховує 9.200 осіб, тобто, приблизно по одній особі на господарство з передколективізаційного часу.

Згідно з тією самою «Історією міст і сіл» Бабаків, Воронців та Андроників хутори, разом з двома Васильківщинами, Пирощиною, Заріччям, Піонерським та декількома хуторами дідівщинської сільради, творять село Гречкине і Гречкинську сільраду, де нараховується 146 дворів та 357 осіб населення, тобто, за сорок років після голодомору моїх земляків вороніжців у Вороніжі залишилось не більше третини, а моїх сусідів хуторян, разом з їхніми господарствами,десь поділи москалі більше половини.

Живемо в час прогресу, науки й культури та удосконаленої демократії. Світ поширений аж на космос, а от моїм землякам-сіверцям і з голодомором і без голодомору світ сходиться клином. Північні сусіди поступово обрізують сіверську землю і винародовлюють її, а мої земляки, в так званому вільному світі, навіть не спромоглися до цього часу занотувати московський геноцид в цій частині України.

Сьогодні земля сіверська знову стоїть під ударами нового винародовлення — русифікації. Наприклад, місто Шостка заводськи багатотиражки друкує російською мовою для міщан, але й районна газета для сільського населення друкується в російській мові і має назву «Советское Полесье».

Голодомор 1933 року, безумовно, старше, обширніше і страхітливіше варварство москалів навіть за німецький голокост, але ще й досі ланцюг його не перерваний і злочинці не покарані, як також жертви злочину належно не оцінені. Але ж і надія в справедливості у нас, що пережили голодомор та вирвалися з московського пекла, не вмерла.

«Бог не без милості, а козак не без долі» — каже наша народня мудрість. Ото ж, склонімо низько наші голови перед пам'яттю замучених московською гидрою наших рідних друзів та земляків і поновімо надію в молитві до все милостивого Бога, щоб і про нашу батьківщину не забув в найближчому майбутньому!

Огляди, рецензії

Володимир ЖИЛА

ВИМОГЛИВИЙ, ЧУЙНИЙ І ПОСЛІДОВНИЙ До 70-річчя життя й 50-річчя літературної діяльності Яра Славутича

Обсяг творчих інтересів Яра Славутича широкий: він — поет, дослідник української літератури, включно з тією, що в Канаді, літературознавець, мовник, бібліограф, дослідник власних назов. Свій багатогранний талант наш ювіляр самовіддано з притаманною йому пристрасстю і внутрішньою цільністю віддає українській справі. Ідеї служити Україні визначають його світогляд, його мистецьке сприймання дійсності. Вони стають його поетичними темами, що органічно зливаються з емоційними прагненнями поета.

Яр Славутич належить до тих небагатьох українських мистців, які вже в ранній творчості виявляли чітке розуміння мети людського життя. У нього, наприклад, поняття свободи й щастя були вже тоді нерозривно пов'язані:

«В далекім краї, в царстві золотому,
У недоступній людям далині,
Де навкрути — ні дерева, ні дому,
Ховають щастя скрині кам'яні».

.....
... Здобути щастя мушу,
Що б не було, всьому наперекір!»

.....
«Підстережу й застрелю ту жар-птицю,
Щоб відімкнути скрині кам'яні»¹.

Які чудові образи ідейно насажених рядків, овіяних теплим ліризмом, що яскраво висловили найзаповітніше прагнення людини — здобути щастя!

Придивляючись уважно до творчості поета, треба відзначити, що одним із основних принципів мистецького зображення в поезії ювіляра є його чітке розмежування добра й зла, правди й кривди. Гордою піснею цього змалювання є, без сумніву, його коротка поема «Правдоносці». Вір-

1. Яр Славутич, «Жар-птиця», «Зібрані твори», 1938-1978, Едмонтон, 1978, стор. 5. Ця підсумкова книга отримала в грудні 1982 р. першу літературну нагороду від Літературного фонду ім. І. Франка в Чикаго.

щі сповнені високої простоти, в яких ні один рядок цього поетичного літопису не застарів. Це героїчний епос наших трагічних післявоєнних років і розлогий виклик глухому, онімілому Окцидентові:

Вчувай, о світе,
Зло несамовите!

Гримить Сибір скелетами борців,
Лунає лунами тайга безкрая;
Запливши кров'ю в пустирях степів,
Немов зегзиця, Винниця ридає.

Чиї ж то кості і чиї тіла
Земля у надра прийняла?

Вчувай, о світе,
Зло несамовите!

Щоб, не вагаючись, дознав ти
Безсмертну істину ясної правди:
Хто ми, яких земель аборигени,
Чиїх морів колишні владарі,
Куди й по що, відважно і надхнено,
Бредем, як бідарі².

У цій поемі визначено грані між позитивними й негативними первнями, як між любов'ю і ненавистю, як між сльвом і темрявою. Навіть через сорок років твір не втратив ні крихітки на своєму значенні³, бо те, що в ньому зображене, продовжує існувати, створюючи гострий конфлікт і напружену атмосферу. А це тому, що кожен рядок поета пройнятий мужністю і смутком, пристрасною волелюбністю і великим бажанням достеменно висловити правду. Справді важлива тема, що поставила нас на перехресті магістральних шляхів національного життя. Таким патосом зображення трагічної дійсності може бути пройнятий тільки поет, що надхнений ідеями любови до свого народу, творець поезії, повної сили і політичної гостроти.

Не менші вияви любови до народу дав Славутич у «Думі про Кемптен». Мотиви звеличення людини, утвердження її прав на свободу і власну думку виступають тут провідними. Душа настроєна тут на високий лад людяности, справедливости; вона гірко реагує на прояви кривди:

Тоді вірні християни,
Війною гнані,
Один одного за руки брали,
До кам'яної підлоги припадали,
Словами промовляли:
«Краще нам, невинним людям,
Отут на чужині кістями лягти,
Ніж у московську неволю йти:
Білим тілом гноїти бори сибірські,

2. Там же, стор. 97.

3. Поет написав цей вірш 11 січня 1948 р. до свого 30-річчя. Народився Яр Славутич 11 січня 1918 р. на хуторі поблизу села Благодатного, Долинського району на північній Херсонщині.

Заповняти надра уральські,
Щоб над нами жирували кати кремлівські.
Чуєш, Сталіне, бусурмане окаяний,
Від української крові п'яний?
Умремо — не підемо,
На поталу не поїдемо!⁴

Розповідь одягнено в народню, мистецьку форму ліро-епічної думи героїчного характеру. Віддзеркалено народні страждання, заподіяні від зовнішнього ворога. Це яскравий приклад літературної творчості, нерозривно пов'язаної з життям, звеличуючи терпіння, подвиг і завзяття. А слова «Умремо — не підемо, На поталу не поїдемо!» — це не тільки своєрідна синтаксична форма для посилення виразності змісту чи емоційності мови — це переконлива впевненість у перемозі.

Новий різновид творчого перевтілення свободолобних мотивів знаходимо у вірші «Боротись на смерть!»:

Здавна свобода й неволя смертельний ведуть поєдинок.
Перемагає одне — згоди між ними ніколи нема!
Здавна панує підкупство, прагнучи гідність убити.
Знаймо ж відвічний закон: жити — боротись на смерть!⁵

Ідейно-естетична роля цих рядків багатозначна. Ідеал людини показано влучно, виразно, з сильним струменем філософського узагальнення. Властиво, у вірші оспівує поет людину, її усвідомлену велич і гідність. Бо ж, коли немає людини, тоді немає ні свободи, ні неволі. Вони набувають абстрактного характеру без пізнавального значення та ідейного змісту.

Виразно бринить струна туги за свободою і в «Пролозі» до книжки «Розстріляна муза». Поетично й наскрізь оригінально виведено тут «засланих співців» із їхніми ідеями мужності, боротьби та подвигу, що показалися глибоко співзвучними стероризованим землякам на батьківщині⁶, коли треба було гартувати волю і серце для великих випробувань майбутнього.

До вас мій голос. І перо в руці
Нехай зажевріє безсмертним жаром
Святої помсти, щоб сильвети ці,
Як вирок правди, квітли незабаром,
О, Кремлю зло здичавіле! Щоб ти,
В піснях прославлене нещирим чаром,

Почуло вірний присуд правоти!
Я воскрешаю вас, ясних безвинних,
Що в тюрмах честь уміли берегти

4. «Зібрані твори», стор. 94-95.

5. Там же, стор. 164.

6. Ідеологічна чистка після Другої світової війни в Україні. Українські письменники були змушені критикувати один одного й самокритикуватися, викриваючи ухили в творчості своїх товаришів і у своїй власній творчості, присягати на вірність партії і каятися.

І, не сплямивши злетів верховинних,
Стрічали кулю піднятим чолом
В льохах московських, темних і глибинних.

Правдиві страдники! Гучний псалом
Співає небо. Сонми херувимів
Вам студять рани трепетним крилом.

І в їхнім чині, гіднім серафимів,
Які боронять праведні світи
Від скверни сил, що їх Всевсишній вимів,

Господня кара вже гримить, кати⁷!

Поет гостро засуджує кремлівських носіїв страшною національної та морально-духової кривди. Борець за людське в людині, за високі ідеали життя, він полум'яно одержимий ідеєю боротьби за народне щастя, воскресшає тих «ясних, безвинних, Що в тюрмах честь уміли берегти», що не сплямили своїх «верховинних злетів», а перед московським ворогом «стрічали кулю піднятим чолом». Виведено не реквієм борцям, а їхнє власне безсмертя, їхню хвалу життю. Ці великі випробування перед лицем смерті продовжуються й органічно вплітаються у трагічну мелодію життя. А розв'язання трагічних колізій у формі «Господньої кари» неминуче прийде, бо в житті нічого немає вічного, все має свій початок і кінець. І такий кінець надійде й катам.

Особливо яскраво проявилось наполегливе й послідовне змагання поета за людину, за її щастя, у вірші «Візія майбуття»:

Україно, прадідна земле,
Запорозька, вулканна кров!
Спрагле серце тебе приємле,
Поривання твоїх будов.

І поширює щастя груди,
Сяє в сонці моє чоло:
На твоїх перемог споруди
Знамено майбуття лягло.

Україно, єдина в світі
Гойне зілля, живлюща кров!
Найяснішу, палку, в зеніті,
Я для тебе несу любов⁸.

Здорові творчі сили, оспівані у вірші, стоять у кровному зв'язку з життям народу та з його невинним прямуюванням до самостійності, що з кожним днем стає все ближчою, відчутнішою. Це така візія, що одного дня стане реальністю. Проте для досягнення цієї мети мистецьке слово поета мусить діяти й мусить діяти сильно.

7. Зібрані твори, стор. 164.

8. Там же, стор. 174.

Журливо-сумний образ нещасного українського хлібороба, основи нації. Насідають на нього трагедія за трагедією, важкі випробування, великі муки й голодна смерть:

Ласкава музо! Вийми з цих тортур
Моє надхнення й поведи за гори,
За кригу рік, за гнівний океан —
До України всенародних ран.

Народні рани? Слів для цього мало!
Брела голодна, вихудла весна.
Стинали смерті неблаганне рало
Безхлібний люд. Як буря навісна,
По всіх оселях пекло клекотало;
Споконвіків родюча далина
Лежала чорним і відкритим гробом —
Невірна доля вірним хліборобам⁹.

Погляд на химерне життя стає основою естетичного критерію поета, стає єдино правильним мірилом добра й зла. У поета «мало слів», щоб змалювати народню трагедію, яка пеклом клекоче, а споконвіків дорога й родюча земля стає для хлібороба «відкритим гробом». Цей трагічний вирізок життя, поет, не применшуючи його болочости, передає до найменших порухів людської душі. Він заглядає до найпотаємніших її закутків і всюди знаходить найстрашнішу трагедію, безвихідне становище, боротьбу з нездоланими силами, що несуть загибель «вірним хліборобам», основі української нації. Це одне з найглибших зображень боротьби за людину, за її щастя. Адже людина тратить усе, до свого життя включно, а її трагедія набирає такого змісту, якому не можна знайти рівного навіть у стихійних виявах природи.

Велике змагання за людину, за її життя та щастя, треба відзначити в постаті Макуха з однойменного сонета, який інакше не можна визначити як гімн:

Неначе беркут, пружно випроставши крила,
На лет оперені в наскельному гнізді,
Крилату тінь вергаючи морській воді,
Черкнути прагне променів прямі вітрила;

Немов громами збита із Говерлі брила
Потужно котиться, повз виступи тверді,
На низькодоли, здавна корчені в біді,
Що їх чужа навальна повідь покорила, —

Палає буйно полум'ям Василь Макух,
Рознявши руки на Софійському майдані,
Де смолоскипами клекоче дужий дух.

Ваш день прийшов, борці! Окови ненастанні

9. Там же, стор. 268. Уривок із поеми «Моя доба».

Додолу падають — і Святоюрський змаг
Архистратига розгортає гнівний стяг¹⁰!

Поет вихопив момент найвищої напруги — самоспалення у формі жи-
вого смолоскипа, що не тільки зумовлює своєрідність композиції твору,
його сюжетну структуру, але дає глибокоідейний образ самопожертви. Це
великий подвиг одиниці в боротьбі за щастя народу. Момент потрясуючо-
го характеру, що мав би зворушити сумління влади, але в умовах під'я-
ремної України, влада сумління не має. Там людина нічого не значить.

З літературного боку — це особлива форма естетичного освоєння, в
якому виявлено предметно-чуттєвий характер образу, його цілісність,
конкретність та ідейність. Для нас найцікавішим є ідейність, бо вона —
рушій розвитку дії, показник високого патріотизму в боротьбі за людину,
за її свободу, самостійність і щастя.

Прикладів для нашої теми можна знайти безліч в творчості Яра Славу-
тича. Він здатний любити й ненавидіти, охороняти й засуджувати зале-
жно від обставин і, найосновніше, як мистець, силою свого таланту, за-
ставити читача пережити зображені ним почуття. І в тому якраз кри-
ється його поетичне мистецтво, його самотність і його глибоке знання
душі української людини, сповненої болю і великого трагізму.

* * *

Яр Славутич є автором дев'яток збірок поезій і двох підсумкових зі-
браних видань поезій — *«Трофеї»*, 1938-1963 (1963) і *«Зібрані твори»*,
1938-1978 (1978). Як учений-дослідник і як професор української мови й
літератури в Альбертському університеті (до виходу на пенсію в 1983
році), він багато причинився до розвитку україністики в Канаді. Автор
семи підручників для навчання української мови в діаспорі, в тому числі
«Conversational Ukrainian» (п'ять видань), *«Ukrainian for beginners»* (сім ви-
дань), *«Standard Ukrainian Grammar»* (1987), автор багатьох цінних публі-
кацій (близько 50) з українського літературознавства, а в галузі бібліо-
графії він проклав уже першу борозну в бібліографії української літе-
ратури в Канаді (*«An Annotated Bibliography of Ukrainian Literature in
Canada, 1984, 1986, 1987»*). Наш ювіляр написав близько десяти наукових
статей із царини назвознавства, переважно англійською мовою. Він та-
кож активний учасник світових ономаністичних з'їздів.

Багато пише він про комуністами розстріляних поетів і письменників,
навмисне створений Москвою голодомор 1932-1933 років тонцю. В 1983 р.
він часто виступав на програмах телебачення й радіо, засуджуючи Моск-
ву за злочини, даючи інтерв'ю до чужої преси.

Яр Славутич отримав шість нагород за свою поетичну творчість, а між
ними — звання поета-лауреата від Української Могилансько-Мазепинсь-
кої Академії Наук в Оттаві. В Америці відзначено його слова до кантати
«Завойовники прерій» (вийшла в світ окремим виданням 1983 р.), а в Ка-
наді 1987 р. — «Славень Христові», музику до яких написав композитор

10. Яр Славутич, *«Живі смолоскипа»*, Едмонтон, 1983, стор. 21. Книга отримала в
грудні 1986 р. другу літературну нагороду від Літературного Фонду ім. І. Франка в
Чикаго — у 130-річчя з дня народження великого національного Каменярка.

Сергій Яременко. В 1974 р. проф. Яр Славутич отримав Золоту Медалью від Шевченківської фундації у Вінніпезі за педагогічну працю і плекання української мови в Канаді. Має він також військову відзнаку: Хрест Українського Козацтва з мечами та золотом і срібною вітками — за участь в Чернігівській Січі в 1941-1943 роках.

Наш ювіляр — людина великої і невтомної праці, а його багатогранна діяльність — це справді подвиг мистця й вченого, захоханого в поезію, сповненого високої свідомості її завдань, її відповідальності у процесі будівництва української культури. Поряд наукової праці — у формі досліджень і статей, що надруковані в різних збірниках, він упорядкував і відредагував ще такі цінні видання: альманах *«Північне сяйво»*, п'ять томів (1964-1971), *«Західньо-канадський збірник НТШ»*, два томи (1973-1975), *«Антологія української поезії в Канаді, 1898-1973»* (1975), *«Українська Шекспіріана на Заході»*, том 1 (1987), том 2 має вийти у світ цього року. У сімдесятих роках редагував він часопис *«Канадська Україна»*, що займався переважно культурницькими справами. Крім того, він упорядковує навчальні матеріали для Міністерства освіти провінції Альберти.

Проф. Яр Славутич — також активний громадський діяч, вимогливий до себе й чуйний до людей, що всю свою творчу енергію віддає своєму народові. Таким мистцем, народнім діячем, патріотом своєї громади й рідної землі знають його в діаспорі та в Україні.

Своє сімдесятиріччя життя й п'ятдесятиріччя літературної діяльності проф. Яр Славутич зустрічає у розквіті сил. У нього багато цікавих задумів і планів. Побажаємо йому від щирого серця успішного здійснення їх, міцного здоров'я й багато років творчої праці.

ВАСИЛЬ ЛЕВ

До 85-річчя з дня народження

Відомому українському педагогові, мовознавцеві й літературознавцеві професорові Василю Левові 7-го лютого минуло 85 років.

Народився наш ювіляр у священницькій родині в селі Старий Яжів, Яворівського повіту, в Галичині. Освіту здобув у класичній гімназії та Львівському університеті, де 18-го січня 1930 року отримав ступінь доктора філософії в ділянці слов'янської філології, захистивши дисертацію на тему *«Крехівський Апостол — пам'ятка української літературної мови XVI ст.»*.

Наукова діяльність В. Лева широка й багатогранна. У ній чимале місце займають досліді над історією української мови й літератури, їх взаємини із іншими мовами й літературами, досліді в ділянці старослов'янської мови, слов'янської палеографії, як також в галузі бібліографії. У творчому надбанні нашого ювіляра налічується 350 друкованих праць з галузей мовознавства, літературознавства, але найбільше з україністики.

Серед численних проблем українського мовознавства В. Лев зосередив

свою дослідницьку увагу на історії української літературної мови. У цій галузі він опублікував такі статті: «Про мову Шевченка», «Лексика ранньої Шевченкової творчості», «Західноукраїнські признаки мови Івана Франка», «Участь Івана Франка в творенні української літературної мови», «Мова поетів 'Руської Трійці'», «Мандрівка в галицьку мову» та ін.

Значні заслуги В. Лев у вивченні *«Крехівського Апостола»* як пам'ятки української літературної мови XVI ст. і *«Крехівської Палей»*, а зокрема її мовних особливостей і лексичних новотворів. Цінним є його праця про *«Український переклад Хроніки Мартина Бельського»* та його статті на етнографічні теми, як, наприклад: «Вертепна коляда в українському селі», «Коляди й колядки в с. Старий Яжів, Яворівського повіту», «Різдво на Гуцульщині», «Приготування до Великодня в українським народі», «Народна ноша Яворівщини». Тут варто відзначити і його фольклорні зацікавлення, що виступають в статтях «Фольклорний матеріал в *Русалиці Дністровій*», «Етнографічні, фольклорні та етнологічні праці Наукового Товариства ім. Шевченка».

В. Лев автор *«Нарису граматики староцерковнослов'янської мови»*, що появився в Стемфорді 1956 р. і співавтор (разом з Іваном Вербляним) *«Англійсько-українського та українсько-англійського словника»* (1947-1948).

Багато праці присвятив В. Лев літературознавству. Наслідки вдумливого дослідження на великому фактичному матеріалі літературної і наукової творчості Богдана Лепкого, виклав наш ювіляр в монографії *«Богдан Лепкий, 1872-1941, життя і творчість»*. Книга обіймає аналізу поезії, прози, критичних та історико-літературних статей. Заглиблюючись у тему, В. Лев виводить читача на широкий літературний простір, залучає різноманітний мистецький матеріал, робить численні зіставлення і аналогії, щоб переконливо висвітлити силу таланту Б. Лепкого в змалюванні ліричних тем і цікавих літературних образів. Книга являє собою цінний посібник у вивченні спадщини великого поета й письменника.

Наш ювіляр займається також редакторською діяльністю, яку він виконує дуже сумлінно. Він редактор двох літературних творів і п'ятох регіональних видань та рецензент близько 20 книг регіональних збірників.

Василь Лев вдумливий педагог, талановитий лектор, що любить викладацьку працю і ще сьогодні на схилі віку віддає їй свої сили й знання. Він тонко розуміє педагогічну справу, вміє знайти відповідні методи праці, що збуджують в учнів інтерес до мови й літератури, навчають їх цінити й любити мистецтво. З 1927 року він працював учителем в гімназії СС Василянко і в Малій Семінарії у Львові. Згодом став лектором української мови у Львівському університеті, а з 1941 року доцентом слов'янської філології і порівняльного мовознавства. В роках 1940-1943, В. Лев — старший науковий робітник відділу мовознавства Академії Наук у Львові. На еміграції, в Німеччині, він професор старослов'янської мови й палеографії в Українській Греко-Католицькій Семінарії в Гіршбергу в Баварії, а з 1946 року професор української і слов'янської філології та палеографії в Українському Вільному Університеті. Переїхавши до США, В. Лев викладав українознавство на вечірніх курсах у Нью-Йорку, а з 1952 року працював професором української і церковнослов'янської мов

у Коледжі ім. св. Василя в Стемфорді. В 1958 році наш ювіляр перейшов на працю професора модерних мов в жіночому Коледжі «Мерівуд». Паралельно він викладав як професор-гість в Католицькому університеті «Скрентон» в Скрентоні, в Пенсильванії до виходу на пенсію 1972 року. З 1963 р. В. Лев професор слов'янської філології в Українському Католицькому Університеті ім. Папи Климента в Римі. В цьому університеті, в роках 1972-1985, наш ювіляр виконував обов'язки декана філософічно-гуманістичного факультету.

Рідною для В. Лева була й суспільна праця. Ставши учителем, він був свідомий, що кожний вчитель, а зокрема словесник самим характером своєї роботи є водночас суспільним діячем. Добре знати літературу означає також добре знати людей і загально життя, яке вона відображає, активно втручатись у життєві події і працювати для людей. Таким чином, ще як студент університету, він був діяльним в студентських організаціях, а згодом як вчитель працював у товариствах «Учительська громада», «Просвіта», «Наукове Товариство ім. Шевченка». На еміграції, у Міттенвальді, В. Лев був головою Спільки Українських Письменників, Мистців і Науковців. Прибувши до США, він продовжує активно працювати в суспільних і наукових установах. З 1949 року В. Лев — член управління НТШ в Нью-Йорку, референт бібліотеки, голова Бібліологічної Комісії, Термінологічної Комісії, Комісії Регіональних Дослідів і Публікацій. Він також довголітній директор Філологічної Секції (дійсний її член з 1947 року, а директор з 1962 року). Василь Лев голова делегатури Українського Вільного Університету в США. На цьому відповідальному становищі йому прийшлося бути рецензентом близько двадцяти докторських дисертацій і членом численних іспитових комісій.

Василь Лев — член УВАН, Богословського Наукового Товариства в Римі, Українського Філологічного Товариства в Празі (з осідком у Мюнхені), Церковно-археологічної Комісії, підвідділу Міжнародної Літургічної Комісії для Перекеладу Богослужбових Книг на Українську Літературну Мову (голова з 1962 р.), Товариства св. Софії, Товариства «Патріярхат» і багатьох американських наукових товариств.

Досвідчений науковець, вдумливий педагог, активний суспільний діяч — людина високого громадянського гарту, Василь Лев усі свої творчі сили віддає народові. Його енергія, працьовитість і завзятість невичерпні. Цілком природно, що така настанова вабить до себе кожного, кому хочеться стати майстром своєї справи. Від щирого серця побажаємо нашому ювілярові міцного здоров'я й багато літ творчої праці.

ЗВІТ

ДІЯЛЬНІСТЬ ФІЛІЇ УКУ ЗА АКАДЕМІЧНИЙ РІК 1986-1987

Філія Українського Католицького Університету ім. Св. Климента в Лондоні, автономна високо-навчальна інституція, напередодні Тисячоліття Хрещення Руси-України зближується до десятиліття своєї академічно-навчальної діяльності. В рамках основних завдань УКУ та навчально-освітніх потреб української спільноти Великої Британії, Філія виконувала свої завдання у формі пів-регулярного аудиторного навчання. Така діяльність була можлива завдяки матеріальній базі Т-ва Св. Софії, фінансовій підтримці студентам Філії від КоДУС-у та патріотичного українського громадянства.

Студії — Навчання. Студії Українознавства для більшості студентів Філії — це доповнюючі студії з українознавчих предметів. Повна програма студій за 9 триместрів (три роки) дає знання з українознавства на рівні приблизно першого академічного ступеня англійських університетів. Передумовою студій українознавства є середня освіта та задовільне знання української мови. В окремих випадках викладовою мовою може бути мова англійська або інша слов'янська. Мовний Підвідділ студій — староукраїнська мова або інша слов'янська. Для англомовних студентів, чужинців та українців — початки, нижчий, середній, «О-Левел» та вищий рівень — програма дає практичне і теоретичне знання (словом і письмом) української мови та культури.

Академічний Рік Філії: 1 жовтня 1986 — 1 липня 1987 р. (Три триместри аудиторного навчання). Літні вакації до 6 жовтня 1987 р.

I. Осінній триместр 1.10.1986—10.12.1986;

II. Зимовий триместр 9. 1.1987—18. 3.1987;

III. Весняний триместр 22. 4.1987— 1. 7.1987.

I

Дирекція Філії: Голова-Директор Філії: Проф. Петро Цимбалістий; Член Дирекції: о. Митр. Проф. Іван Музичка, Ректор Колегії Св. Софії, Рим.

Секретаріат-Канцелярія: пані Віра Боднарчук і панна Слава Цінявська.

Бібліотека: Мгр Д. Бартків, Мгр Р. Кравець, пані Віра Боднарчук.

Відділи Філії: Богослов'я-Філософія; Мова і Література; Історія і Культура; Суспільно-Політичні Науки; Мистецтво, Музика; Педагогіка.

Секції: Секція Українських Мистців і Мистецтвознавців (при Відділі Українського Мистецтва). Голова: Мист. Ростислав Глукко; Секретар: Мгр Ніна Яким'юк.

Академічно-Педагогічний Склад.

Професори, Викладачі, Асистенти: о. Митр. Проф. Іван Музичка — Богослов'я-Філософія; Проф. Петро Цимбалістий — Слов'янська Філологія (українська мова і література), Укр. Культура; Проф. Юрій Турченко — Українське Мистецтво; Проф. Аристид Вирста (гість) — Музика; Проф. Гари Лімінг (гість) — Порівняльна Слов'янська Філологія; Проф. Тарас Гунчак (гість) — Історія; Мгр Дмитро Бартків — історія України; Мгр. Марта Снкала-Кравець — Українська Мова; Мгр Григорій Дорожівський — Історія Української Літератури; Д-р Надія Дюк-Каратницька — Історія України, Суспільно-Політичні Науки; Д-р Андрій Сороковський — Історія Церкви; Мгр Надія Бахмат — Педагогіка; Мгр Зиновій Коваль — Політичні Науки.

Студенти Філії

На Академічний Рік 1986-87 в Філії було формально зареєстрованих студентів 72 і 2 вільні слухачі та 14 членів Секції Українських Мистців і Мистецтвознавців. Українознавство I, II, III — 24; Аспіранти («Пост-Градуюанти») — 13; Українська Мова і Культура I, II, III та «О-Левел» — 35. Початківці української мови та культури — Ук. I — це англومовні студенти, чужинці та українці, більшість яких у звітному році — це «градуюанти» різних університетів, на другому та третьому роках переходять на викладову мову українську. Більшість студентів українознавства в Філії, це українці студенти англійських університетів та високих шкіл Лондону або близьких до Лондону (з Оксфорду, Кембріджу, Ковентрі, Лютону), які, в додатку до своїх основних студій, доповняли свої знання в Філії українознавчими предметами.

Аспіранти — це «Пост-Градуюанти», вище заавансовані студенти, магістри, докторанти англійських університетів (і також чужинці) або УВУ, не конечно з українознавства, які в Філії науковими вправами, семінарними працями та викладами, проходять практично приготування до своїх завдань — це молоді науковці, кандидати на викладачів.

Між студентами Філії є і студенти УВУ, які користуються міжуніверситетськими привілеями.

II

Академічна Діяльність Філії. Аудиторне Навчання

- a) Регулярні виклади та семінари для реєстрованих студентів згідно з навчальною програмою.
- b) Семінарні сесії та окремі виклади аспірантів.

- в) Консультативні зустрічі — «тюторіал» для «Пост-Градунтів», а голов-но для студентів з-поза Лондону.
- г) «Пів-заочний» спосіб навчання і сесії для перевірки поступу в навчан-ня та впровадження викладами трудного матеріалу.
- г) Прилюдні наукові та популярно-наукові виклади-довповіді, як допов-нення програми навчання для студентів і для заінтересованого грома-дянства.

Завдяки координації зусиль, набутому досвідові з праці в ненормаль-них умовах та практичним плянам можливого, так як у минулому, на-вчання у Філії було аудиторне і змодифіковано регулярно. Лише виїнят-ково — поради, вказівки, пояснення більших проблем навчання — ко-респонденційно. Для студентів з-поза Лондону, з більш віддалених осе-редків, практикується виправдана «пів-заочна» метода студій, а для пере-вірки, пояснень питань — консультативні зустрічі.

Викладові предмети і години.

Українознавство

Мова, література, історія, мистецтво, філософія	38 год.
Семінарні сесії	16 год.
Консультації — сесії та «тюторіал»	14 год.
«Пів-заочна» метода навчання	18 год.
Прилюдні виклади-довповіді	28 год.

Англомовні курси укр. мови і культури (УКУ-УВУ)

Ук. I, II.	112 год.
Ук. III і «О-Левел»	114 год.
<i>Разом усі виклади та семінари за рік</i>	<i>340 год.</i>

а) Нормально виклади в Філії відбуваються 4 рази тижнево, по дві, три або чотири години ввечері або вдень. В окремих потребах — консультації в суботи. Поділ годин узгоджовано з навчанням студентів у їхніх ан-глійських колегіях.

б) В часі осіннього та зимового триместрів навчання у Філії проходить інтенсивніше. З огляду на іспитовий час по англійських колегіях у весня-ному триместрі, формальні нормальні виклади українознавства в тому періоді зменшувано в користь семінарних сесій. Мовні виклади прохо-дять нормально.

в) Семінарні сесії старших студентів і аспірантів

Це діяльність, яка цільово практичними вказівками стимулює інтерес студентів до наукової праці та української тематики; що показовими вправами в критичній оцінці трудного матеріалу, в науковій дискусії на

добірному форумі семінарних сесій, сприяє в підготовлюванні молодших науковців та викладачів. Додаткові консультативні зустрічі відбуваються для точніших обговорень плянів складних семінарних праць чи для коментарів на індивідуальні проекти.

г) Прилюдні виклади-довідки

В академічному році 1986-1987 було в Філії 11 прилюдних доповідей для студентів та для зацікавленого українського громадянства. Такі доповіді науковців-знавців поодиноких предметів є подумані як доповнення програми українознавства. Ця діяльність Філії, з усталеною традицією, виказалася успішною методою навчання, яку активно підтримує поважне число постійних слухачів і вона дає доступ до навчання ширшому загалові українського громадянства.

Прилюдні наукові і популярно-наукові доповіді

- 5.11.86. Пані Лідія *Крюков-Качуровська* — УВУ, Мисткиня, Дипломована перекладачка. «Українське оздоблення Кодексу Екберта» (з прозірками).
- 10.11.86. Мгр Зиновій *Коваль* — УВУ, Викладач Сусп. Політ. Науки. «Політика 'гласности' Горбачова і Чорнобильська катастрофа».
- 27.11.86. о. Митрат проф. Іван *Музичка* — Чл. Дирекції Філії УКУ, Богослов'я і Філософія, Ректор Колегії Св. Софії, Рим. «Філософія IV: Що таке діалектичний матеріалізм?».
- 2.12.86. Проф. Роман *Сербин* — Історія Східн. Європи, Квебецький Університет, Монреаль, Канада. «В погоні за правдою і справедливістю: 'Комісія Дешена' і жидівсько-українські відносини в Канаді».
- 30. 1.87. Проф. Надія *Киричук*. Мовознавство. Федеральний Університет Парани, Бразилія. «Українське організоване життя в Бразилії».
- 12. 3.87. Проф. Юрій *Даревич*. Фізик, Йоркський Університет, Торонто. Визначний укр. суспільний діяч. Пластун. «Діяльність Комітету Дослідження Голоду в Україні».
- 23. 3.87. Проф. Павло Роберт *Магочий*. Історик, голова Укр. Катедри Історії, Торонтонський Університет, Торонто, Канада. «Україна — Історичний Атлас».
- 29. 4.87. Мгр Дарія *Даревич*. Історик мистецтва, докторантка Лондонського Університету. «50 років мистецької творчості Мирона Левицького» (з прозірками).
- 28. 5.87. Д-р Ліндсі *Гюс*. Славистичні науки, Редінг і Кембрідж університети. «Український вклад до розвитку портретного мистецтва Московії кінця XVII століття». По-англійському (з прозірками).
- 26. 6.87. Мгр Дарія *Даревич* — Історик Мистецтва. «Українські мистці Володимир Макаренко і Омелян Мазурик і їх мистецтво».

26. 6.87. Мистці Омелян Мазурик і Володимир Макаренко — Українські малюрі з Парижу. а) «Слово про нас і наше мистецтво»; б) Виставка мистецької творчости — малюнків: О. Мазурик; В. Макаренко.

III

Відзначення студентів української мови

За успіхи у вивченні української мови і культури за академічний рік 1986-87, Дирекція Філії відзначала студентку Ук. I-II, паню Сусанну Остапенко-Сандри:

1986-87 рік — Пані Сусанна Остапенко-Сандри, Ук. I-II, Лондон.

Бібліотека і Читальня Філії УКУ

Бібліотекою завідували пані В. Бондарчук і пан Ігор Кравець під керівництвом Управи.

Доповнено бібліотеку новими книжками; прийшли поважні дари книжок від Генеральної Курії оо. Василян з Риму, від УКУ з Риму, від пана Демчука з Ковентрі, від о. митр. Івана Музички з Риму. Нашим ктиторами і жертводавцями складаємо щире подяку.

Докінчено клясифікацію та реєстрацію. Читальня відкрита вечорами.

Управа бібліотеки відбула дві наради, переглянула стан та устійнила дальший напрямок для розвитку бібліотеки.

Духовна опіка. Каплиця.

Духовну опіку над студентами Філії УКУ має о. митр. Іван Музичка. Каплиця Філії є також до диспозиції для Богослужб вірних ПУКЦ.

Гуртожиток для студентів

В гуртожитку Філії, під зарядом Т-ва Св. Софії, студенти Філії УКУ та УВУ, які мають першенство, можуть жити по зниженій оплаті.

Добродії Філії УКУ

Від ряду літ українська спільнота доцінює і позитивно реагує на діяльність незалежної української науки в діаспорі. Не наслідком кампанії, бо такої Філія не веде, але спонтанно, з почуття потреби піддержки, документуються жертводавці-добродії постійними або принагідними датками чи дарами книжок для Філії УКУ. Високо цінімо такі шляхетні почини і окремо їх підкреслюємо.

Постійні Добродії Філії УКУ: 1. о. Митр. М. Матичак; 2. о. Митр. І. Музичка, Рим; 3. пані Галина Лога, Лідс; 4. УКУ, Рим.

Добродії Філії УКУ: 5. Ген. Курія оо. Василян (о. д-р Порфїрій), Рим; 6. п. Л. Демчук (книжки), Ковентрі; 7. УВС, Лондон; 8. УТК, Каннок (£ 1.000); 9. Бл.п. Осип Яхницький, Лондон; 10. Д-р С.М. Фостун, Лондон; 11. В. Гоцький, Лондон; 12. Проф. В. Янів, Ректор УВУ, Мюнхен; 13. НТШ (Проф. А. Жуковський), Париж; 14. Д-р Р. Сольчаник і Проф. Т. Гунчак, США; 15. Ред. М. Добрянський, Лондон; 16. Проф. П.Р. Магочий, ГУКІ, Торонто унів.; 17. Пані Круцько, Австралія.

Дирекція Філії складає подяку всім добродіям, а зокрема Т-ву Св. Софії, КоДУС-ові, за моральну піддержку від СУБ-у, УСГ ВВ, УВУ.

Вересень, 1987 р.

Проф. Петро Цимбалістий
Директор Філії УКУ

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й розяснює всі суспільні політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:
Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:
Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

ПрисвятиЛИСТ ДО ПРОВОДУ ОУН ПОЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ
«ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Потрясений до глибини душі сумною вісткою про відхід у Вічність сл. п. Юліяна Заблоцького, визначного борця-революціонера, провідного члена ОУН, АБН, УВФ і інших, активного громадського діяча та зразкового Друга всіх, хто його знав або мав шану і приємність з ним зустрічатися і співпрацювати, прошу прийняти разом з висловами найглибшого співчуття для Родини та найближчих його Співробітників, замість квітів на його свіжу могилу — пожертву 50 кан. доларів на Видавничий Фонд «Визвольного Шляху».

Торонто, 22 січня, 1988.

З правдивою пошаною,
Володимир Макар

ПРОЩАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕДСТАВНИКА ОБВУ

Всечесніші Отці,
Жалобна Громадо!

«Відлітають сірим шнурком журавлі у вирій» — як дуже часто тепер співаємо цю зворушливу стрілецьку пісню в часі похоронів, і вона постійно нам пригадує, що таким же сірим шнурком відходять щораз частіше від нас у вічність наші рідні, друзі, приятелі, громадяни, наші співдіяники, що разом із нами ділили долю і долю, і разом із нами творили українське організоване життя в цій країні.

Славної пам'яті дир. Юліян Заблоцький видатний провідний діяч Організації Українських Націоналістів і заслужений український політичний і суспільно-громадський та культурно-освітній трудівник майже в усіх ділянках нашого організованого життя, шанувальник українського друкованого слова віддав Організації і українському організованому життю свій труд, сили, знання і

багатий життєвий досвід. І коли сьогодні його вже немає у живих, його місце залишилося незаступлене. Й нас огортає жаль і сум. Іще один невтомний національний трудівник відійшов від нас у вічність.

Але ми знаємо, що із засвітів вічного життя друг директор буде завжди єднатися духовно з нами, буде й далі цікавитися нашим життям, усім тим, що стосується української нації. Бо нації належать не тільки живі але й померлі. Вони творять нерозривний духовний зв'язок, незалежно від їхнього фізичного чи вічного духовного життя.

Прощаю Покійного в його вічне життя від Президії, Головної Управи і від усіх членів Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Британії, і дякую йому за добру і примірну співпрацю, яка була між нами протягом багатьох років. Висловлюю співчуття Проводові ОУН по втраті заслуженого провідного діяча Організації, а також вивловлюю співчуття СУБ і Українській Видавничій Спілці.

Хай Всевишній подасть Покійному вічне життя в Його небесних хоробах.

Вічна Йому пам'ять!

Ппор. Володимир Лесюк
член Президії ГУ ОБВУ

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ
І РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ
«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСФОНД «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

Від 7.9.1987 до 17.2.1988

Велика Британія:*Індивідуальні пожертви*

У.Т.К. (Галіфакс)	ф. 100.00
У.Т.К. (Глостер)	ф. 35.00
Суспільно-громадські установи (СУБ, ОБВУ, УКПО, УТК в Лінколні — замість квітів на свіжу могилу сл. п.	
Юліана Заблоцького	ф. 20.00
В. Мандрика (Едінбург)	ф. 19.00
В. Бойчук (Дарбі)	ф. 15.00
М. Матішин (Чешант)	ф. 10.00
Петро Дюк (Ковентрі), замість вінка на могилу сл. п.	
Я. Деремєнди	ф. 10.00
І. Мудрий (Глостер)	ф. 10.00
І. Карчевський (Брандон)	ф. 10.00
У.Т.К. (Бедфорд)	ф. 10.00
О. Воднар (Лестер)	ф. 10.00
В. Кулинич (Льонгтовн)	ф. 10.00
О. Красій (Ковентрі)	ф. 10.00
Е. Стешин (Едінбург)	ф. 10.00
В. Бойчук (Брадфорд)	ф. 10.00
О. Сорока (Ноттінггам)	ф. 9.00
І. Колодчин (Манчестер)	ф. 5.00
М. Стухлий (Ковентрі)	ф. 5.00
В. Гуменюк (Кемпстон)	ф. 5.00
С. Шмондрак (Стокпорт)	ф. 5.00
С. Цюник (Волтам Крос)	ф. 5.00
М. Шеретюк (Чешант)	ф. 5.00
М. Мочерад (Олдгам)	ф. 5.00
І. Фіялкович (Ковентрі)	ф. 5.00
І. Ковальчук (Лідс)	ф. 5.00
В. Шербатюк (Лій)	ф. 5.00
М. Прихідний (Бедфорд)	ф. 5.00
А. Гуцман (Фелікстов)	ф. 5.00
С. Стрільбицький (Фелікстов)	ф. 5.00
М. Кріслатий (Ноттінггам)	ф. 5.00
П. Гусак (Бері)	ф. 5.00
І. Бозюк (Кралайл)	ф. 5.00

М. Кузик (Волвергамптон)	ф.	5.00
Г. Зьомбра (Іпсвіч)	ф.	5.00
І. Парубочий (Фелікстов)	ф.	5.00
М. Буртник (Безінгсток)	ф.	5.00
С. Андрушків (Ковентрі)	ф.	5.00
Й. Кузьо (Галіфакс)	ф.	5.00
С. Янулік (Норвіч)	ф.	5.00
П. Гуляк (Лондон)	ф.	5.00
О. Малиновський (Честерфілд)	ф.	5.00
Пан Емерит (Ковентрі)	ф.	5.00
І. Сухар (Бері)	ф.	5.00
П. Макарчук (Торнтон)	ф.	5.00
М. Путар (Кройдон)	ф.	5.00
П. Стасюк (Челмсфорд)	ф.	5.00
В. Дубіль (Кіхлей)	ф.	5.00
В. Новаківський (Тундерслі)	ф.	5.00
О. Довбуш (Лестер)	ф.	5.00
І. Смола (Айлесбері)	ф.	5.00
М. Волошинович (Волвергамптон)	ф.	3.00
Г. Керничний (Брадфорд)	ф.	3.00
М. Глушко (Лій)	ф.	2.50
Антін Ніч (Сканторп)	ф.	2.00
Т. Зарічний (Айлесбері)	ф.	2.00
М. Шутка (Брадфорд)	ф.	2.00
Д. Бойко (Едінбург)	ф.	2.00
Д. Шарко (Болтон)	ф.	1.00
В. Когут (Челтенгам)	ф.	1.00
В. Гриньків (Глостер)	ф.	1.00
Г. Гец (Гаддерсфілд)	ф.	1.00

США:

Ліга Ам. Укр. (Чікаго)	\$25:-
Василь Мудрак (Бруклін)	\$10:-
Павло Микитин (Йонкерс)	\$ 5:-

Канада:

Ірина Гошовська (Торонто)	\$50:-
Володимир Макар (Торонто), замість квітів на свіжу могілу сл. п. Юліана Заблоцького	\$50:-
Михайло Зубрицький (Ошава)	\$42:-
Іван Харина (Порт-Коквітлям)	\$40:-
Володимир Макар (Торонто)	\$30:-
Проф. М. Андрухів (Монтреаль)	\$20:-
Люба Левицька (Монтреаль)	\$20:-

Дмитро Стецюк (Торонто)	\$20:-
ОУВФ (Віндзор)	\$15:-
Н. Лужба (Ст. Катерінс)	\$15:-
А. Лесів (Вернон)	\$15:-
Петро Кудла (Торонто)	\$15:-
Е. Бохан (Торонто)	\$10:-
В. Паїк (Торонто)	\$15:-
Д. Коваль (Калгарі)	\$10:-
Володимир Вараниця (Монтреаль)	\$ 5:-
Стефанія Космина (Вестон)	\$ 5:-
Т. Пасічняк (Саскатун)	\$ 5:-
Василь Бицик (Гвелф)	\$ 5:-
М. Лещишин (Торонто)	\$ 5:-
Е. Щурко (Ошава)	\$ 4:-

Австралія:

З. Новосільський (Саут Плимpton)	\$20:-
А. Данилюк (Бералі)	\$10:-

Бельгія:

Іван Федько (Сераінг)	5000 бфр.
Ем. Проць (Льєж)	400 бфр.

ПОЖЕРТВИ НА ДАЛЬШУ РОЗБУДОВУ УВС (Видавництва)

Відділ СУБ (Болтон)	ф.25.00
П. і А. Цимбалістий (Лондон), замість квітів на могилу сл. п. Юліяна Заблоцького	ф.20.00
Друзі з Бері на нев'янучий вінок на могилу сл. п. Юліяна Заблоцького	ф.20.00

ПОЖЕРТВИ НА МУЗЕЙ ім. СТЕПАНА БАНДЕРИ, Лондон

І. Н. (Олдгам)	ф.100.00
І. Легкий (Австралія)	ф. 40.00

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРІЯ:

*Mr. Petruszczak
Waltzmanstr. B. A/Z 2.
Salzburg-Aigen.*

КАНАДА:

*The League for the Liberation
of Ukraine, 140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3.*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 — BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Shlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136 - 2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain
75261 PARIS Cedex 06.*

Чікаго і околиця:

*Bohdan Kaszuba
6427 W. Forest Preserve Drive,
Harwood Heights, Ill. 60656.*

**«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУЧАСНИЙ
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУ-
ЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО
БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБИ ЗА УССД!**

**СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.**
